

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА «НАСТУП»

ч. 34 (86)

А Л Ь М А Н А Х

НАСТУП

ІДЕОЛОГІЧНО-ІСТОРИЧНИЙ ЗБІРНИК

ІІІ.

П Р А Г А

1 9 4 3

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОВОЄМ»

Історія людства — це безперервний змаг людських спільнот та ідей за свій ріст та самоздійснення. Безперечно одною із найважливіших проблем, що непокоять людину це і є намагання збагнути істоту цього змагу, його стимули та цілеспрямованість. У соціології зустрічаємо різні теорії, що із різних сторін підходять до цієї проблеми. У кожному філософському системі, кожній навіть історичній добі стрічаємо інший підхід до цієї проблеми, інші заключення, а ввиду цього інший погляд на питання основних рушійних сил людства на його розвитковому шляху. Починаючи від метафізичних сил та призначення, що малиб кермувати людськими починами і здвигами, почерез боротьбу за біологічну екзистенцію індивідуа, боротьбу рас, підсвідомий стихійний гін людини до постійного змагу із усім і уся, кінчаючи матеріялістичним сприйманням істерії, як боротьби клас, все це спроби якраз найти правдивий змісл життя і росту людських спільнот, їх народження чи смерти.

Всі ці одначе теорії розуміння історії людства є коли не штучними, то дуже односторонніми і невичерпуючими. Нова історіософія кладе в основу людських взаїмовідносин історії національну спільноту, як органічну цілість, збірного індивідуа, що заключаючи у собі усі істотні людські елементи, змагається всесторонньо за повне своє самоздійснення і ріст серед оточуючого світа. Ця людська спільнота, що її називають тепер нацією, була у т. зв. історичній добі людського буття завжди промотором здвигів, що творили історію. Хоч взаїмовідносини між того рода спільнотами приймали різні форми, боротьба між ними покористувалася різними засобами, то всетаки протягом цілої історії запримічуємо постійне явище народження народів, їх формовання та ріст, боротьбу за найбільш повне власне життя, перемогу других народів над ними, знову відродження, чи безповоротне їхнє уступлення із арени історії. Модерна соціологія називає це стремління поодиноких народів до свого самоздійснення і завершення — націоналізмом. І хоч явище націоналізму є вічним, так як вічними є народи, то всежтаки модерний націоналізм, це вже точно означена й определена суспільна доктрина, що має свій характер і питоменності в залежності від часу, в якому він діє, і природи поодиноких народів, яких він являється виявом.

Колиж говоримо про історію українського націоналізму, то приходиться мати на увазі цілий процес українського народу у його народженні, рості та постійній боротьбі за своє збереження та самозавершення. Княжа доба та українська великодержава цього часу, великі задуми князів та Київ, як політична і культурна метрополія Східної Європи, це був без сумніву вияв історично-політичних аспірацій та духової снаги української нації. У безперервній боротьбі українського народу, що природою своєї європейської т. зв. хліборобської культури протиставився вандрівкам і наїздам кочових, азійських народів, український народ вичерпується на цілі століття. Затрачуючи свою державність, не перестає жити як народ. Не лише задержує свою виразну індивідуальність, але кілька віків його культурою живуть сусідні литовський, московський і польський народи. Козацька доба та її духові і військові вожді відроджують славу традицію княжої держави, щоб по двохвіковому змагу із Польщею, татарвою та москвинами знову втратити державність. По Полтаві приходить час занепаду, а відома московська політика змагає до знищення українського народу, перетплюючи його в общеруський народ, нову «націю» на Сході Європи. Століття 18 і 19 це тихий, завзятий змаг українського народу за самозбереження, що кінчиться великою перемогою української національної ідеї. У тойже час появляються уже передвісники модерного українського націоналізму. Це Кирило-Методіївське Братство зі своєю спробою вивести український народ на шлях самостійного життя, а врешті незрівняний Тарас Шевченко. Тарас Шевченко, що є найбільш стихійним і органічним ідеологом українського націоналізму, творить візію націоналістичної України на найближчі століття. Він дає повне розуміння нації, як духово ідейної спільноти «живих, мертвих і ненароджених» і в нутрі суспільно обєднаної «в сімю вольну, нову». Шевченко дає не лише ідею нації, але теж ідею української соціальности, ідею «України без холопа і без пана». Шевченко видвигає потребу сильних індивідуальностей та сильних провідників, як Іван Підкова, Гамалія, Гонта.

Зрештою над Україною залягає глуха ніч культурницького українофільства і хмари чужих впливів, що закривають далекі історичні обрії України. Висловом цього часу був Драго-

манов, що затроював і розкладав українську духовість культурним і політичним москвофільством, анархічним громадівством, інтернаціоналізмом та антидержавництвом. У той же час виступає Леся Українка із новим героїчним духом, світоглядом чину і боротьби. Вона видвигає конечність нової героїчної духовости і нового активного життя, нових сильних боевых людей і нових ідей, що мають відродити і обновити

Т. ШЕВЧЕНКО.

життя. Тому духовість і світогляд Лесі Українки такий близький світоглядові українського націоналізму.

У 1891. р. серед української студентської молоді повстає «Братство Тарасівців», що уважає Тараса Шевченка своїм духовим вождем, а ціллю їхньою стає сепаратизм і самостійність України. З кругів «Тарасівців» виходить почин заснувати «Революційну Українську Партію» РУП, якої програмовим маніфестом є «Самостійна Україна» Миколи Міхновського, першого творця модерного українського націоналізму: РУП-івці на своєму прапорі виписали «одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір кавказьких, аж по карпатські».

РУП скоро розпадається на соціалістичну течію і національно-самостійницьку, що 1902. р. оформлюється в «Українську Народню Партію» УНП. Вона же у 1917. р. зливається із іншими самостійницькими групами в «Українську Партію Самостійників Соціалістів».

«Українська Народня Партія» і її ідеолог Микола Міхновський видвигають ґрунтовно розроблену соціальну, робітничу земельну, кидаючи клич «ми ідемо... до повстання, оружного повстання за визволення українського народу зпід національного і економічного рабства». Виявом потреби безпосередньої чинної боротьби з Москвою є терористична група при УНП «Оборона України», що є передвісником революційних збройних акцій у час Великого Зриву 1917. р.

Переважна частина одначе української суспільности захоплена чужими інтернаціональними ідеями соціалізму, або власною Драгоманівщиною, чого виразом було відоме «Товариство Українських Поступовців», що закликає українців до оборони російської держави. Рівночасно і московські більшовики стараються о вплив на українські маси, висуваючи устами Леніна «право України до самостійної держави», щоб скоро стати як найбільшим ворогом цього права. У цьому трагічному сплеті ворожих ідей і політичних течій в Україні задушиться небаром українська, національна революція, що розпалюється великим стихійним полум'ям під кінець світової війни.

Вправді перед самою світовою війною виразно зазначаються самостійницькі стремління частини українського громадянства, зокрема молоді, чого найкращим виразом є резолюції Всеукраїнського Студентського Конгресу 1913. р., але у визвольних змаганнях бачимо викривлену під впливом Драгоманівщини духовість і світогляд усяких демоліберальних і міжнародніх соціалістичних доктринерів і партійників, як Вол. Винниченко, Михайло Грушевський, у яких помітне хитання і сумніви куди іти. Вони гасили і розпорошили величезний зрив і запал розбудженої національної стихії і підготували ґрунт під наступ з одної сторони більшовиків, а з другої сторони москвофільства за часів Скоропадського.

Всежтаки крізь бурхливі хвилі української революції бачимо виразну національну течію, що навіязує до славних козацьких традицій, ідей Шевченка, у політичній і військовій діяльності Самостійників, Полуботківців, у першій соборницькій, військовій формації Січових Стріль-

пів під проводом Е. Коновальця і А. Мельника. Здорові, національно-державницькі сили створили кроваву героїчну епопею боротьби за українську державність. Молода українська держава 1917. р. впала, але величезні героїчні жертви, революційний і державний досвід визвольних змагань не пропали, бо з них повстав Український Націоналістичний Рух, що започаткував нову добу в історії України.

Втрата державности та розподіл українських земель між чотири сусідні держави творять новий етап боротьби українського народу. Національний актив, що знайшовся в залежності від території у зовсім відмінних обставинах, негайно шукає нових шляхів діяльності. Перед ведуть бувші члени українських армій, старшини, козаки, стрільці, а зокрема бувші Січові Стрільці. Коли ціла Україна горить ще партизанськими боями з московськими більшовиками, за починком Командира С. С. Е. Коновальця повстає Козацька Рада і Українська Військова Організація, що політично завершують різноманітну революційну боротьбу по цілій Україні.

Створення керівного проводу дальшої революційної боротьби її посилює та спрямовує у бажаних напрямках. У 1921. р. удається більшовикам розкрити діяльність Козацької Ради у Києві, а членів її на чолі із Грицьком Чупринкою розстріляти. У. В. О. же вспіває через ціле десятиліття кермувати безпосередньо і посередньо українською боротьбою з московськими більшовиками і другими окупантами. Ця боротьба зокрема з більшовиками прибирає дуже складні форми, відповідні до цих метод і засобів, що їх застосовували москалі для поневолення України. Було ясным, що із моментом військової програми не буде можливим вести отверту, політичну боротьбу з більшовиками на Україні. Ця обставина подиктувала українським, революційним, державницьким організаціям відповідну тактику, а зокрема усі вони мусіли діяти конспіративно, щоб бути найменш доступними для ворожих ударів. Починається затяжна боротьба на усіх відтинках національного життя, що прибирає найрізноманітніші форми і методи, створює нову, досі небувалу стратегію революційної боротьби поневоленого народу.

В основі приходиться ствердити три шляхи, якими йшов український визвольний змаг у більшовицькій окупації: 1. Стихийний спротив української маси на терені цілого життя, що його почали організувати проти волі українського народу більшовики. Це виявляється у першу

чергу у партизанських акціях, саботажах та отвертому або тихому спротиві супроти заряджень московської і польської влади. 2. Змагання до збереження власної індивідуальности та до розбудови окремих суспільно-культурних форм, що виявилось в першу чергу у письменстві, мистецтві та господарстві. 3. Діяльність У. В. О., а пізніше О. У. Н. та других підпольних організацій, що з одної сторони планово і організовано підготовлялися до збройного зудару з Москвою і був. Польщею, з другої ж сторони відповідними актами та пропагандою клали семафори для масової боротьби та спротиву, завершуючи тим робом політично-ворожу до б. Польщі і більшовицької Москви, стихійну поставу українського народу.

Московсько-більшовицька політика в Україні за останніх двадцять років переходила велику еволюцію, маючи завжди цю саму ціль: як найтісніше звязати Україну з Москвою, знищити кожен відрубність т. зв. української, соціалістичної республіки, вкінці створення у межах Союзу одного советського народу.

Негайно по мілітарній перемозі більшовиків над Україною починається, як найгостріший курс більшовизації, а на ділі русифікації України. На Україні діють ще нелегально давні націоналістичні партії Самостійників, Полуботківців, а до певної міри есери. Бувші т. зв. укапісти (українські комуністи) і боротьбісти вступають в КПБУ, з вірою у щирість гасел московських комуністів. Нові обставини однак не дають можливости розгорнути ширшої діяльності Самостійникам і Полуботківцям. М. Міхновський діє ще якийсь час на Лівобережжі, але більшовики скоро ліквідують його організацію, а його самого розстрілюють. Однак невагаючи масова партизанська акція, терористична акція різних революційних, державницьких організацій на чолі із У. В. О. та «Братством Української Державности» БУД, господарська криза і голод змушують більшовиків до зміни своєї політики. Так зроджується НЕП і українізація та намагання москалів за всяку ціну впрягти українців до воза КПБУ. Цей час дійсно активізує українство, але не так як собі цього бажала Москва. Навіть серед найбільш правовірних комуністів національна стихія і націоналізм зроджують спротив проти Москви. На поодиноких ділянках життя виростають люде, творяться осередки, що видвигають у цілу ширину питання розриву з Москвою, спершу на полі культурному (Хвильовізм), на полі господарському (Во-

лобуївщина), в партії (Шумськізм), а вкінці незалежно від цілого большевицького апарату по-встає могутня організація Спілка Визволення України. На очах і під боком Москви будувалася нова українська дійсність. Москва спершу

М. МІХНОВСЬКИЙ.

безрадна, пізніше приступає до жорстокої ліквідації українських націоналістів, що вперше «пролізи у радянське будівництво». Хвильовий змушений до каяття, пізніше кінчить самогубством, інших як Шумського і Волобуєва, що займали високі державні посади, Москва засилає і вони безслідно пропадають. Відбувається цілий ряд процесів за націоналізм на чолі із харківським процесом С. В. У. і С. У. М., що підготовляла збройне повстання проти Москви та віднову української незалежної держави. Дальші процеси по цілій Україні під закидом терористичних актів, за приналежність до У. В. О., зв'язок із Коновальцем або еміграцією вказують лише наявно як глибоко і масово розгорілася боротьба України з Московою у той час. Із самогубством Скрипника, що «дав себе підвести націоналістам», що діяли за його плечима, кінчається період т. зв. українізації.

Та вже з упадком НЕПу (1929. р.) упадає все

індивідуальне, а в тім і національне у політиці большевиків. По НЕПі Сталін починає переводити «ліквідацію куркуля, як класи» та суцільну колективізацію сільського господарства 1930—34. р. Коли ще за володіння т. зв. боротьбистів Шумського і тов. в КПБУ національна течія на терені суспільно-громадським змагалася легально, то за часів комуніста Скрипника переходить вповні під керівництво нелегальних, націоналістичних організацій, а в першу чергу всеукраїнської О. У. Н. Поширення боротьби передусім у зв'язку з колективізацією приводить до її заострення. В той час знову викривають большевики деякі керівні підпольні українські організації. Попри вже передше згадані С. В. У. і С. У. М., ліквідації десятків заслужених громадських діячів, як Єфремов, Ніковський, Дурдуківський, Гермайзе та др. та розстрілу понад 2000 активу зпоміж української молоді, у 1931. р. викрито Український Національний Центр з Чечелем, Голубовичем, Лизанівським, а у 1933. р. викрито знову частину У. В. О. із Матвієм Яворським, Озерським, Максимовичем та др. Серед тих, кому не можна було доказати жадної нелегальщини, компартія переводила чистки, вичищуючи постійно українських націоналістів із усіх закутків державного життя.

Мілітарне скріплення Москви в наслідок останньої п'ятилетки, скріплення і зріст українства, а передусім зовнішно-політичне положення, зокрема перемога націонал-соціалізму в Німеччині, змушують Москву до крутого звороту. Знищити українську небезпеку доручує Москва Постишеву.

Та й Постишев не закрив довго місця у Києві, до якого переніс він столицю України з Харкова. Затонський відійшов як ворог народу, а Постишев тому, бо «українські націоналісти зуміли відгородити його димовою заслоною хвальби та підлабузювання». До Києва приїздить Хрущов у 1938. р., який має за завдання повернути остаточно Україну на правильну путь.

З усуненням Постишева Москва побачила свою чергову невдачу. Постишев не потрапив витворити з українця советського громадянина-патріота, що мав в плані Сталін. На Україні діють далі націоналістичні організації, уже недосягаємі і найбільшим спеціалістам по ліквідації націоналізму, а сам Постишев під впливом української національної стихії розгублюється у розумінні советського патріотизму, а російського і українського націоналізмів. На зовнішно-політичному горизонті насуваються хма-

ри, чується подих війни, а з тим і актуалізується українська справа. Не маючи змоги і втрапивши віру у знищення О. У. Н. і українського націоналізму, Хрущов на спілку з Н. К. В. Д. рішають вбити Вождя О. У. Н. Євгена Коновальця. Так приходить до відомого атентату у Ротердамі. Це остання надія Москви. Вона готується на цілому фронті до війни. Попри мілітарну підготовку п'ятилетками, вірить, що тим способом забезпечить собі запілля, яким є Україна.

Німецько-чеський конфлікт і події в Карпатській Україні здригають цілою Україною. Це мemento для Москви, бо помимо усіх її заходів, вона на прикладі Карпатської України бачить силу і молодість українства та українського націоналізму, а рівночасно своє безсилля. І тут бачимо ще одну спробу Москви. Користаючи із німецько-польської війни, большевики обсаджують західно-українські землі, що завжди, ще й за царської Росії були тяжкою зморою для Москви, осередком українського сепаратизму. Запанувавши над західно-українськими землями большевики застосовують увесь свій досвід двадцятилітньої боротьби з націоналізмом. Спершу українізація, дружба, відтак заслання, розстріли, русифікація. Зустрічають несподіваний опір цілого націоналістично вихованого громадянства. Удари в першу чергу пішли по О. У. Н. та інтелігенції, а далі по свідомому селянстві. «Троянський кінь» однак, що його Москва дістала не приніс большевикам бажаного успіху. Натомість вони відчували негайно в цілій Україні приплив нових сил, посилення боротьби О. У. Н. серед робітництва, молоді і інтелігенції. Почалися знову чистки, розстріли та спроби творити опінію масовими вічами в честь Сталіна-визволителя, проти фашизму і націоналізму. Усі ці заходи однак не змінили нічого в тому, що з вибухом війни з Німеччиною, большевики побачили на своїх тилах загопи партизанів, а червоноармейці українці масово здавалися в полон, дезорганізуючи цілий фронт. О. У. Н. закликаючи український нарід до збройної боротьби на несла знову Москві найсильніший удар з нутра. По всій Україні негайно повідступі большевиків розгорнулося стихійно національне життя, а ціла Україна живе і дише цими думками і бажаннями, що мала їх у бурхливих роках національної революції.

Український націоналізм ще не добув своєї найвищої мети, але він став ідеєю українського народу, що зорганізувала його до боротьби за

державність з усіма окупантами українських земель на протязі останніх 20 рр. і таким входить в історію. Носієм, реалізатором і керівником цілого визвольного змагу української нації була О. У. Н. під проводом Е. Коновальця і А. Мельника. Велика інтуїція і революційний досвід обидвох Вождів українського націоналізму перевів О. У. Н. через найтяжчі роки, серед найбільш складної і тяжкої боротьби, Вона стоїть тепер в Україні єдиною політичною силою, єдиним ідейно-духовим центром, готовою до дальших чинів.

У цьому саме історичне значення О. У. Н. і історична роля українського націоналізму. Видвигаючи нову, всеобіймаючу національну ідеологію, активістично-ідеалістичний світогляд та безкомпромісову боротьбу за самоздійснення української нації, він став вірою всього здорового українства без огляду на кордони, переслідування чи жорстоке нищення. Твердий безкомпромісовий змаг виховав кадри загартованих провідників, витворив форми і методи, що їх не перемогла і Москва. Велика зброя націоналізму, що дозволила йому зіграти цю ролю, це його революційність і життєвість. Націоналізм бо не є схематично-механічною доктриною, але самим глибоким життєвим процесом. Він єдиний знаходив можливість боротьби з усіма окупантами, застосовуючи в залежності від доцільности різну тактику і різні методи праці на окремих займанщинах. Хоча так різно виявляв себе націоналізм у боротьбі з большевиками, поляками чи іншими, то всетаки він виходив із тих самих засновків ідеологічних, політичних, психологічних, був тим самим націоналізмом, організований цією самою О. У. Н. і кермований однією, цією самою Волею. Це зробило український націоналізм непереможним. Всеукраїнськість О. У. Н., що діяла планово і організовано на усіх українських землях осередніх і західніх, Галичині, Карпатській Україні, Буковині, європейській і заокеанській еміграції, учинила із цієї організації міжнародну силу. Це небувале осягнення, зокрема коли іде о соборність нації у її розвитковому процесі, а вкінці і не обчислима в потенції моральна і фізична сила. І як досі ніякий ворожий чинник, ніяка держава не зуміли знищити цієї сили, а навпаки завжди зустрічали відпір цілого українства у світі, так і на майбутнє О. У. Н. дасть завжди відпір проти-українським силам, щоб переможньо добути українському народові його найвищий Ідеал,

1. Національно-державна ідея проти московського большевизму.

Український національно-революційний рух, стихійно викликаний у 1937. р. здоровим інстинктом українського народу, виявив волю Української Нації до Незалежного Державного життя. Український нарід тоді не пішов слідами московського народу й тому большевики при виборах до Всеукраїнських Установчих Зборів дістали тільки — в Київській губ. — 3 відсотки, в Волинській — 4 відс., в Полтавській — 6 відс., в Харківській — 11 відс., в Херсонській — 11 відс., в Чернігівській найбільше — 20 відс., але тут треба взяти під увагу деякі сколонізовані москалями Стародубський, Печенський та інші повіти. Між тим як у цей самий час у Московщині большевики одержали: в Володимирській губ. — 56 відс., в Московській — 56 відс., в Мінській — 63 відс., в Смоленській — 56 відс., в Тверській — 54 відс. голосів. Як що перейти до фронтів, то на північному фронті вони одержали — 61 відс., на західньому — 67 відс., а на південно-західньому, який проходив по території України — лише 29 відс. голосів. Ці числа найбільше виразно підтвержують те, що большевизм це чисто московське явище, питомений московський витвір, що прикрив собою стару російську імперську ідею. В самому ж процесі народження большевизму всі особливості московського духа й психології найбільше себе проявили. Стара московська ідея «славянства» була заступлена ще більш імперіялістичною ідеєю — большевизмом, який зродившись із отарної психології й побуту московської маси, цілком не випадково вхопився, як зброї, інтернаціоналізму, що нараз став у руках Москви бичем на поневолені нею народи. Тому то й цілком природним є, що спротив українського населення большевизмові ховав в собі не лише причини соціального порядку, але, і то головним чином, національні моменти. Бо український нарід при першій же зустрічі з большевизмом відчув, і то більш інтуїтивно чим свідомо, що большевизм ховає в собі старі московські імперіялістичні цілі. Українські народні прошари хоч і не знали про теорію Леніна, про теорію, яка своїм корінням сягає до політичних і духових концепцій московського «месіянства», теорію первород-

ства й провідництва московського пролетаріату в світовій революції й будуванні соціалізму, але зразу ж поставилися проти большевизму як московського паїздництва на Україну. Ці свої почування вони й виявили в тих народніх збройних повстаннях, які прибрали, починаючи з 1919. р., масового характеру хоч свій початок беруть ще з 1917. р.

Гасло самоозначення народів, що носилося вже в повітрі під час війни, зроджувало й підсилювало національну свідомість усіх поневолених Москвою народів, в 1917. р. революція поставила на порядок дня їх визволення. Большевизм, що мав за джерело своїх сил московський нарід, проти національних інтересів якого через те не міг піти, став у силу фактів оборонцем московських національних ідеалів, які цілком були суперечними з ідеалами поневолених Москвою народів, Але вплив ідеї національного визволення на поневолені Москвою народи був такий великий, що большевизм не міг його легковажити. Вислідом цього й було те, що большевизм оформився на дві постійні групи. Одна з цих двох залишалася на все як би речником московського націоналізму та спираючися на тези Рози Люксембургі про обеднання колишньої російської держави, — як революційної держави з одною спільною для всіх народів російською культурою, заперечувала цілком національне питання. Друга група на чолі з Леніним і його найближчим співробітником Сталіном зробила з національного аргументу демагогічну зброю. Ця група для використання сили національних рухів при поширенні большевизму проголосила гасло: «Самоопределеніє вплоть до атделенія!» яке мало для неї декларативний і виключно тактичний характер. Це останнє підтвержується хоч би й таким висловом Леніна: «Мета соціалізму полягає не тільки в знищенні розеднання людства в дрібних державах і всякої національної окремішности, не лише в зближенні націй, але й в злитті їх». — (Твори Леніна том ХІХ.). І як каже Г. Пронь «Не під прапором Шевченка, а під прапором Леніна—Сталіна, під прапором большевицької партії здійснено соціальне і національне визволення трудящих». — (Літературна Газета ч. 12. 1936). Що це за прапор, під яким ішли Сталін і Ле-

нин на Україну, нам показує хоч би повна брехливих обіцянок відозва Сталіна — «Товаришам українцям в тилу і на фронті»: «Нема чого й говорити, що націоналізація армії — річ прийнятна й бажана. Про це кілька разів заявлялось

† Полковник ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ.

офіційно Радою народніх комісарів...» Або: «Кажуть про «обмін» військових частин між Україною і Росією, про розмежування тощо. Рада народніх комісарів цілком усвідомлює необхідність розмежування...» — (Від народнього Комісара в справах національностей з 12. грудня 1917. р.). І це в той же час коли він — Сталін заявляє: «Вимога відділення окраїн... глибоко контрреволюційна». Так большевики, висту-

паючи з широкими обіцянками для поневолених народів в ім'я самоозначення, набували спроможність кувати власними ж руками цих народів для них пута національного поневолення. Політика большевиків супроти України з самого початку була дволична й облудно-брехлива, та визначалася суперечностями й спекулативністю.

Ще в осени 1917. р. Україна, встаючи з під згарищ старої московської імперії, збройно зударилась на північних своїх кордонах із московським большевизмом, що посунувся був на Україну з огидним гаслом: «Україна — ето буржуазная видумка». Бо хоч актом із 4. XII. 1917. р. большевицький уряд і признав Самостійність Української Держави, всеж він, ще в тому ж місяці, — (21. XII. 1917.), інспірував у Харкові перший Всеукраїнській зїзд Рад, що склався з 60 членів «фракції російських большевиків». Цей зїзд проголосив фіктивну советську «українську республіку» з окремим урядом який почав 6. I. 1918. року військові операції проти Української Держави. Та українські маси Слобожанщини ще й до офіційного проголошення війни започали боротьбу з большевизмом. Перебіг військових зїздів, організація українських військових формацій, формування по селах в історичних формах мілітарно політичних відділів Вільного Козацтва, знаходили відповідний відгук і в селах прикордонної смуги наших північних кордонів. Уже при першій навалі большевизму ліси Слобожанщини стали, аж до повороту Української Влади в союзі з німцями, огнищами збройної партизанської війни, яка поновилася там і з другим приходом большевиків у 1919. році, але вже в організованішій формі.

2. Повстанчі змагання проти воєнного комунізму.

Друге проголошення війни сталося 16. січня 1919., хоч фактично військові операції проти України большевики почали ще в грудні місяці 1918., зараз же після повстання проти Скоропадського. Вже 24. XII. 1918. р. постановою Народнього Комісаріату закордонних справ большевики скасували визнання Суверенности України, — перед тим утворивши, 1-го т. р., з черги друге «Тимчасове робітниче-селянське Правительство України». Це вже, як стверджувала московська «Правда» з 6. лютого 1919. р., була боротьба за хліб та вугілля України... Зустрівши й цей раз із боку українського народу завзятий відпір, Москва вжила знову власти-

вих їй класичних метод, із них на першій місці демагогії й розкладової роботи. Де ж її крутість і підступство не давали бажаних наслідків — застосовувала жахливої форми насильства. Зараз же по перших збройних успіхах і по затвердженій ще недавно — 16. березня 1919. р. на III Всеукраїнській зїзді Рад конституції УСРСР як незалежної республіки, ЦВК УСРСР проголошує 18. травня тогож року федеративний зв'язок поміж РСФСР і УСРСР. В практиці ж Москва придержувалася послідовно люксембургіанських тез, які цілковито негували національне питання борячися за «об'єднання в одну монолітну цілість усіх революційних сил російської імперії», тез — з якими в розбіжності, в засадничому трактуванні національних проблем, не входили й ленінські тези, що тільки мали з ними розходження тактичного характеру.

Москва вже навіть хотіла, при дальшій успішнім наступі, знести й ті правно декларативні форми, що надавала Україні в початках збройного нападу, та нараз ситуація змінилася: об'єднані українські національні Армії Соборної України нанесли большевикам великі поразки й заняли столицю України Київ. І це заставило большевиків надалі більш тактично маневрувати з українським національним питанням.

Нерівна боротьба Української Армії проти червоно-московської навали з півночі, біло-московської з півдня й польської з заходу, тяжка боротьба за Самостійність і за проголошену в цій році Соборність, знесилила Українську Армію й примусила її розділитися на дві частини. — Одна частина пішла в той історичний Зимовий Похід, а друга скупчилася в прикордонній з Польщею смузі. З цією другою частиною залишився й Уряд, що підписав 21. квітня 1920. року політичну конвенцію на підставі якої Польща зобов'язалася допомогти переорганізації Української Армії й активно її піддержувати в дальшій війні з Москвою. Москва стала цей договір використовувати в своїй пропаганді проти Українських Державницьких змагань, бо союз із Польщею серед українського народу не тішився довіррям і симпатіями. Багато українських повстанчих протибольшевицьких відділів не признали, не дивлячись на свою ненависть до большевиків, цього договору. Вони не пішли на заклик свого уряду хоч його й визнавали, бо були переконані в тім, що історичний ворог ніколи не може бути щирим союзником. Це й підтвердили найближчі події, коли то в найбільш важний для Української Армії час, Варшава з

Москвою проголосили завішення зброї на фронті й приступили до переговорів, що покінчилися 18. III. 1921. року підписанням у Ризі миру. Перед підписанням же цього договору поляки примусили Українську Армію, що під натиском переважаючих ворожих сил у листопаді 1920. року відійшла за польської кордон, зложити зброю й сісти в табори інтернованих. Так українській нарід зостався сам без своєї Армії на протимосковським фронті. Та розпалений в 1919. р. вогонь повстання, вогонь неспокою, котився й далі струмками по Україні й запалював все новою й новою жагою чину. З цих збройних повстанчих змагань вставали нові люди, що, здавалося, в собі втілювали всі лицарські прикмети з княжої й козацької доби й нові лицарські прикмети, зроджені з нових великих історичних дій в Україні. Ці люди, хоч і приходили від плугу, здавалося, вже зродилися з козацькою шаблею в руках. Це були переважно селяни, що позбавлені майже в цілості своєї інтелігенції, з якої багато зденаціоналізувавшись поповнювало добровільно ворожі армії, самі почали гартувати свою волю в боротьбі проти всіх і вся, щоб цим тяжким шляхом виплекати в собі національно-державну свідомість. Вся Україна була вкрита цими ватагами та нажаль вони не були пов'язані ні ідеологічно ні організаційно. В відповідь на агітацію з боку большевиків селяне почали гнати дрючками, а то й вбивати агітаторів. Розшалілий московський наїздник велів своїм агентам підпалювати не лише хутори, але й ті села які виділяли з себе повстанців. Щоб примусити йти до колгоспів, не жаліли й сел, які й не були причастні до повстання, як це наприклад Великих Сорочинців на Полтавщині, де в 1920. році згоріло понад 200 хат. Та селяне вперто до колгоспів не йшли з твердою волею, що хоч їх і силою туди поженуть, дальше боротись. І навіть шкільна молодь у ті часи творила свої протибольшевицькі організації, що не раз приносили повстанцям допомогу чи то постачанням зброї, яку вони викрадали в большевиків, чи то своєю розвідною службою. Збройні повстання продовжувалися аж до 1923. року включно. При тім у 1921—1922. рр. частина Української Армії, що знову прорвалася в Україну, залишила під Базаром дороговказ для сучасних і майбутніх поколінь. Москві з великими зусиллями й жертвами приходилося ліквідувати повстання українського народу і, не дивлячись на військову перемогу Москви над Україною, позиції її тут були непевними.

3. Боротьба за національну культуру в період «українізації».

Українське питання для Москви було ще й тим важним, що під окупацією був. Польщі, Румунії й був. Чехословаччини також знаходиться велика частина українців, яких симпатії й активну підтримку Москва бажала б собі здобути. Внутрішнє ж положення в Україні теж показувало, що в одвертій боротьбі знищити національно-державний український рух вона не зможе. Москва свідомо була того, що без українських харчових продуктів, яких, у наслідок повстання й знищення воєнним комунізмом господарства, вона діставала обмаль, не виграве боротьби. До того ще й в самій партії почали проявлятися зародки опозиції, що пізніше оформилися в «націоналістичний ухил». Все це разом заставило Москву змінити тактику прямої боротьби на хитро-спекулятивну політику так зв. «українізації», щоб нею в першу чергу демобілізувати український визвольний фронт внутрі й витворити в українців на інших землях ілюзії про існування «самостійної» України. При цім усім Москва намірялася шляхом українізації своїх московсько-жидівських кадрів в Україні проникнути до душі українських мас і завести їх до большевицького раю. Водночас же з цим Москва проголосила НЕП (нову економічну політику), щоб рівночасно з тим усім заспокоїти українське селянство й схилити його до постачання Москві харчових продуктів. З другого ж боку, розраховуючи вже наперед на успіх цього свого тактичного потягнення, Москва в кулуарах праці вже підготовляла формально ліквідацію державної суверенности української совєтської республіки, задекларованої конституцією 1919. року, щоб цим завершити свої досяги в національній політиці. Що в невдовзі й сталося. Вже нова конституція, що була затвержена 2. зїздом советів ССРСР (31. січня 1924), а пізніше (10. травня 1925) ІХ. зїздом советів України змінила попередню конституцію так, що УСРСР зрікалася своєї суверенности на користь ССРСР. Отже започинаючи політику «українізації», Москва мала на увазі скерувати нею український національний рух лише в легальне русло культурної праці, перебираючи, цім шляхом українізації, в свої руки все політичне й господарське життя України.

Все українське суспільство кинулося до легальної культурно-національної роботи. Почалася від тепер на культурнім полі тиха але завзята боротьба. — З одного боку, Москва старала-

ся якнайскорше зукраїнізувати свої московсько-жидівські кадри в Україні, щоб через них переводити свою політику й в першу чергу охопити ними виховання української молоді. — З другого боку, українська суспільність почала продиратися в усі культурні установи й ширити там свої впливи, не випускаючи з очей своєї молоді. Ішла завзята боротьба за душу й майбутність українського народу. Найближчі 1926—1927. рр. показали, що таки перемога була по боці українського національного руху, що привів навіть партію до внутрішнього розкладу. Власне, в 1925—1926. рр. група українських комуністів на чолі з Шумським, Максимовичем, Хвильовим, Волобуєвим й іншими знайшла широкий відгук своїми виступами проти експлоатаційно-колоніальної большевицької політики в Україні. Зокрема ж большевицька преса накинулася на Хвильового за те, що він кинув серед українського суспільства гасло: «Геть від Москви — орієнтація на психологічну Європу!» Навіть Сталін узяв слово з приводу цього виступу Хвильового й в 1929. р. висловився так: «Кולי б у нас не було ніяких інших матеріалів, крім дискусії навколо виступу Хвильового, що так широко й так горячо розгорнулася в Україні, то й цього було б цілком досить для найбільших тривоги!» Отже національно-культурний процес розломив рамки хитро збудовані Москвою й поставив український культурний рух із оборонної позиції на чолу наступу проти російської культури й її гегемонії.

4. Підпольний рух проти терору й чистки.

Всеж Москва не стратила ще надії, що такім шляхом «українізації» їй всеж удасться накинути свою волю українському життю. Тому, щоб запобігти відхиленням і відосереднім змаганням у культурній галузі, вона загальмувала українізацію державного апарату й визначила для «українізації» тільки завдання: вирвати зпід впливу провідної національно свідомої широкі верстви маси й втягнути їх в орбіти комуністичного впливу. Свою акцію вона розпочала тим, що зорганізувала спротив російських елементів під гаслом: «... Боротьба за комунізм неможлива без рівнобіжної рішучої боротьби з національною культурою й з намаганнями народів ССРСР творити для себе власні культури... Російська культура міжнародня, пролетарська і тому вона му- сить засимілювати всі неросійські народи на території ССРСР. Російська мова є мовою всесоюз-

ною». — як це в книжці «О національній культурі» проголосив Ваганян. Далі ж, у квітні місяці 1927. р., Москва видала постанову, якою привертала російській мові в Україні рівні права з українською. Зробила вона в формі оборони прав меньшостей, а щоб ці права забезпечити, ЦК КП(б)У ухвалив уживати, в школах і урядах, російську мову як обов'язкову побіч української. Ця постанова й викликала серед значної частини членів партії — українців найбільш ворожі до Москви ферменти, що привели до гострих конфліктів, за якими наступили усунення цілого ряду українців на чолі з народнім Комісаром Шумським із державних становищ і з партії. Рівночасно ж цим Москва, втративши надію на світову революцію, кинула через Сталіна гасло «будування соціалізму в одній країні» та видвинула «пятирічні плани соціалістичного будівництва» з їх індустріалізацією й колективізацією, що мали на меті позбавити український національно-державний рух соціально-економічної бази.

У відповідь на ці потягнення Москви, Україна мусіла пристосуватися до зміни ситуації й зі сфери теоретичних дискусій повернутися до методів політичної боротьби, тепер охоплюючи нею й всі господарсько-економічні інтереси України. Так зачався підпольний рух, що почав політичні змагання реалізувати революційними методами. Даремно боролася большевицька влада з саботажами в сільському господарстві. Починаючи з 1930. року с.-г. продукції почали катастрофально зменшуватися. Втрати від саботажів дійшли до 300 мільйонів пудів річно. Україна дала лише 56. відсотків належного з неї збіжжя. Москва тоді рішила шляхом голоду масово винищити непокірне українське населення. При допомозі військ ГПУ й «ударних бригад» вона перевела реквізицію решток українського збіжжя. Україну обхопив голод. Підпольний же рух ширився й захоплював собою не лише всі українські суспільні верстви, але й членів партії. Ще в початку 1930. року большевики викрили нелегальну організацію «Спілку Визволення України». В 1931. другу підпольну організацію під назвою «Національний Центр». У 1932. р. «Українську Військову Організацію» (УВО). В 1933. році «Організацію Українських Революціонерів», що була пов'язана ще з 1929. року з полковником Коновальцем. У цім то році власне Косіор і сконстатував, що «Український націоналізм і український націоналістичний ухил становлять тепер на Україні головну

небезпеку». Тоді то в січні місяці 1933. року для ліквідації українського націоналізму й українського націоналістичного «ухилу» Москва вислала в Україну другого секретаря ЦК ВКП(б) з цілим штабом і почала приміювати в боротьбі з українським націоналізмом нові методи. Там де вона раніше йшла на помадки, пішла тепер за системою. Раніше вилловлювала з своїх рядів поодиноких націоналістів, тепер зачала масові чистки в партії. Зачала наставляти всюди свою власну гієрархію, передягаючи її в вишивані сорочки. В українській мові дозволено було проповідувати лише московське «вірую». По зразку заведеної Петром I-м «російської» нації, почала заводитися «советська» нація. На поміч цій боротьбі притягнулися всі національні меньшини, що займають аж 26 національних районів. У 1933. році большевики застосували колективну відповідальність і до членів партії. В цім же році покінчив самогубством у травні місяці М. Хвильовий, а в два місяці пізніше Скрипник. Тоді ж згинули з рук большевиків Влизько, Косинка, Фальковський, Покорупій, Курбас і сотка інших, враз з комісаром народньої освіти Затонським. Із партії усувається 26.400 націоналістів. Та репресії й тепер лише приспішили переоцінку вартостей українського активу й приспішили його духове обеднання навколо безкомпромісової ідеї, ідеї українського націоналізму. Кожних же сто розстріляних у ім'я цієї ідеї підіймали мільйони. Москва зустрілася з українськими мільйонами. Почала їх гнати поза межі України — на північ і схід своєї великої вязниці. Гомінко йшли ці мільйони через далекі простори, заселені іншими поневоленими народами. Прислухалися ці народи до світовідчужання й революційної ідеології українських вигнанців і перемайлися їхньою вірою в конечну перемогу України над червоною Москвою. Ця віра ще більше зміцнювала їхні непримиримо-войовничі позиції супроти Москви й єднала їх духово з українськими революціонерами, до яких вони ставилися з «пошаною й любовію», (київські «Вісті» з 30. III. 1935. за статтею «Націоналістичні подорожане»). Українці проти нової московської політики поставили нову свою, що взяла за мото боротьби великі слова Пилипа Орлика: «Легка річ не гідна слави, чим більша небезпека, тим ясніша перемога». Цей же девіз висунув на чоло українського національного руху людей міцних з сталевою силою творчої волі та чину — людей, у душі яких не лише Пилип Орлик ожив, але й великі кня-

зі, як Олег та Ігор, що кажуть їм «Дону шело-
мом іспить» — як це ствердив у 1935. році на
мітингу в Старобишевському районі сам Петров-
ський: «чим раз то далі просувається (україн-
ський націоналізм) на схід аж у Донеччину, за-
кладає всюди свої агентури». Отже, «Радянська
Україна — невідемна частина Радянського Со-
ціалістичного Союзу» (по термінології Постише-
ва) таки невміщувалася в прокрустове ліжко,
що йому назва — СССР. Навіть комсомольців і
комсомолок, надію московського правління в У-
країні, опанували антибольшевицькі настрої, що
перейшли з пасивного до активного протесту.
Ці настрої охопили навіть шкільну дітвору про
це «Комуністическое Просвещение» з 8. квітня
1935. р. пише, — що в школах сконстатовано
плакати й лозунги «офарбовані в жовто-сині ко-
льори петлюрівських прапорів». — В 38. школі
на Катеринославщині висіли такі жовто-сині
плакати з «загадочним» підписом: «У них і в
нас!». І як ствердив 25. VI. 1935. в своїй промові
відомий комуніст Андреев: «... в найгострішій
формі, у вигляді терору, вбивства наших керів-
них працівників, підпалів, отруєння й т. д. він
— класовий ворог, тільки змінив свою зброю.
Але він цю боротьбу продовжує...» А за Андре-
євим і Попов на VII Конгресі Комінтерну 20.
VIII. 1935. року підтвердив, що й надалі, як це
встановив Косіор у 1933. році, — «Український
націоналізм і український націоналістичний
ухил становлять в Україні головну небезпеку».

5. Одностайний фронт цілої Української Нації проти московських витівок із «людовим фрон- том» і новою конституцією.

Власне на VII Конгресі Комінтерну в 1935. ро-
ці взагалі національна проблема відіграла ве-
лику роль, й резолюції Конгресу їй надавали
особливого значення при творенні «людового
фронту» в поокремих державах. Національній
проблемі, яка їй самій так далася в знаки, Мо-
сква надавала велику роль в розкладі ворожих
їй держав, а в першу чергу українського проти-
московського заплілля. Бо загрозливий для неї
зріст значення проблеми української державно-
сти на міжнародно-політичному форумі дав їй
зрозуміти, що проблема української державно-
сти — це не є проблема тільки Східніх Україн-
ських Земель, але проблема, що охоплює собою
цілість українських земель і одноцілість їх ви-
вольних змагань. Тому то й нова конституція,
прийнята 5. грудня 1936. р. на VIII. надзвичай-

нім зїзді советів у Москві, є розрахована виклю-
чно на ефект за кордоном. Внутрі ж, як каже
стаття XVI. конституції, конституція кожної со-
юзної республіки «мусить бути зовсім узгіднена
з конституцією СССР». Власне, щоб запобігти

*Полковник АНДРІЙ МЕЛЬНИК
Голова Проводу Українських Націоналістів.*

розвалові своєї червоної імперії, Москва з одно-
го боку шукає примирення з частиною західно-
європейських держав, з другого, через Комін-
терн фактично ж підготовляє для московської
нації ґрунт в її імперіялізмі — сьогодні больше-
вицькому, а завтра якомусь іншому. Це вже по-
чинає розуміти й західно-націоналістичний
світ: «І тому для європейської цивілізації не-

безпечна в дійсності саме російська держава (а не більшевизм), — держава, що вживає більшевизму, як руйновних дріжджів» — так писав у 1937. році д-р Е. Інсабато в одному з чисел італійського «Дипломатичного й Консульського Кур'єра». Рівнож поруч акції, спрямованої безпосередньо проти українського запілля, Москва почала шукати способу знова шляхом удаваного компромісу прорвати й самий український національно-революційний фронт внутрі. Для цього вона викинула клич «Кадри вирішують усе» й рішила «відкрити шлях справжнім українським більшевицьким кадрам». Це було подиктовано головним чином тим, що хоч і з українізовані, але всеж чужі українському народові, московсько-жидівські кадри не могли навіть у самій партії дати собі з українською національною стихією ради. Тому то й почалося знову пошукування за новим модерним яничарством із отим характерним: «На чорта нам

здалася власть, нам дайте хліба їсти». (Тичина). І так постанови, що прийняла Москва, почалися переводитися в життя. На чолі кадрів советської України зявилися нові люди, яких уже прізвища кінчалися на — ко. На інших же українських землях і еміграції Комінтери не лишив без уваги жадної ділянки українського життя, намагаючися йому накинути свою «розв'язку».

Та розрахунки Москви не виправдалися. — Українські народні маси на всіх українських землях не зріклися боротьби за свою українську правду, за своє українське «Вірую» — боротьби за свою українську національну владу.

Від 1941. р. Москва панує вже тільки над частиною Української Землі, бо непереможна німецька армія стоїть над Волгою, а в огні її зброї догорає московсько-жидівська зірка більшевизму.

Націократія

ІНЖ. МИКОЛА СЦІБОРСЬКИЙ:

Передмова.

Основною темою цієї нашої розвідки є націократія, себто концепція державно-політичного й соціально-економічного устрою, що її заступає сучасний організований український націоналізм.

Для кращого вяснення ідеологічно-програмових засад націократії та її відмінностей від інших політичних концепцій, уважали ми за вказане спинитися також над коротким переглядом питань демократії, соціалізму, комунізму, фашизму й диктатури, що попереджають у цьому збірникові основну тему про націократію.

Працю свою рекомендуємо насамперед увазі провідних націоналістичних кадрів. Обмежений розмір цієї книжки приневолив нас надати розвідці схематичний характер, проте сподіємося, що й у такій обробці вона дає відповідь на ряд актуальних для українського націоналізму питань.

АВТОР.

І. ДЕМОКРАТІЯ.

Останні десятиліття перед світовою війною характеризувалися найвищим розвитком тих ідей і теорій, що їх видвигнула велика французька революція, з її гаслами — рівності, свобо-

ди й братерства. Переможно опановуючи духове, культурне, політичне й господарське життя, ці ідеї вплинули на створення відповідних державно-устроєвих форм і змінили пануючі погляди на людину та її відносини з державою.

Попередні устрої фєвдалізму і станової монархії ставили людину в положення предмету панування над нею державної влади. Вона не мала власних, впливаючих з визнання її внутрішньої вартости прав. Ті права являлися для неї лише привілеями, набутими з волі і за згодою володаря держави — монарха, короля, князя і т. д. Цей володар-суверен був єдиним джерелом усіх прав і від нього залежало уділяти якусь їх частину окремим особам, чи цілим суспільним станам (звідси походить: «монарша ласка», «царський дарунок», «привілей від короля» і т. д.).

Натомість проголошена французькою революцією «деклярація прав людини» виходила з признання за людською особистістю власних, абсолютних, ні від кого незалежних цінностей, що обумовлялися самим фактом її народження (свобода). Продовженням цієї ідеї було признання людини не за обект (предмет), а за субекта (підмета) права, що повинно виходити з однакових для всіх засад (рівність). Устійнення засад особистої свободи і рівних громадянських прав лю-

дей, обмежуваних лише для унормовання суспільного співжиття (братерство) привело до перегляду теорій і понять про право суверенності (зверхності) в державі, приналежне раніше її володареві-монархові.

Нові теорії переносили поняття суверенності на цілий нарід, як той суспільно-політичний збір, що складається з певної кількості наділених усіми правами громадян. Окремий громадянин ставав таким чином ніби частинним носієм суверенного права цілого народу. Упродовж ХІХ. ст. ці ідеї особистої і громадянської свободи набирали все більшого признання, оформлюючись у потужний рух лібералізму. Під його впливом відбувалася перебудова державних устроїв майже всіх культурних народів світу, сперта на засадах демократії (народоправства). Під діянням складних процесів суспільно-господарського життя, нових соціальних класів і політичних партій, демократичні форми державних устроїв уже перед світовою війною дійшли свого завершення у вигляді режимів політичної, або інакше кажучи, парламентарної демократії.

Устрій сучасної політичної демократії виходить з таких основ:

— 1. Признання самоцінності людини та її рівності з іншими людьми.

— 2. Наділення її усією повнотою особистої свободи і громадських прав, обмежуваних лише для загальних суспільних інтересів.

— 3. Визнання цілого народу, як єдиного носія суверенності, якому належить виключне право порядкувати своїм державним, суспільним і господарським життям та означувати своє відношення до інших народів.

— 4. Організації державного керування на підставі основних законів (так зв. конституція) та при допомозі органів, обраних народом на основі загального, рівного, безпосереднього і таємного виборчого права.

Теоретичні цінності демократії давали надії, що вона прислужиться до всебічного розвитку суспільства і витворить найбільш наближені до ідеальної досконалості устроєво-політичні форми. Такі погляди на творчу ролю демократії ще донедавна були майже загальними. Признання демократичних теорій в суспільстві було так велике, що навіть самий критичний погляд на них уважано в опінії за ознаку некультурності, або зверненої проти інтересів народу — реакційності. Та на ділі ці надії не виправдалися. Після світової війни політична демократія опини-

лася в дуже важкому стані. Кожний новий рік завдає їй все нові потрясення. Ми є свідками не зростання її сил і впливів, лише їх занепаду. На кін життя з'явилися нові, раніше незнані, політичні ідеї і устрої (комунізм, фашизм, націонал-соціалізм), загальною ознакою яких є їх непримирима ворожість до ідей і системи демократії. Під впливом невдач демократії, значна частина

† Підполковник Інж. МИКОЛА СЦБОРСЬКИЙ
замордований з наказу большевиків
30. серпня 1941. в Житомирі.

світової опінії, яка ще так недавно вірила в непомилність її теорій і рецептів, зачинає як раз у них добачувати причини сучасного критичного стану людства.

Наша повоєнна епоха позначається великими катаклізмами в житті культурних народів. Людство, ніби втративши попередні означені шляхи своїх прямувань, силкується їх віднайти в хуртовині боротьби, соціальних антагонізмів і заврушень. Йде переоцінка всіх тих вартостей, що донедавна вважалися незрушними... Усі ці процеси вдаряють у демократію, усе більш розхитуючи її основи. Які ж цьому причини?

Щоб зрозуміти сучасну кризу політичної демократії, треба розглянути ті умови, у яких во-

на розвивалася. Ми вже згадували, що колискою її була велика французька революція. Остання викликана була не лише помилками керівництва тодішньої абсолютистичної монархії, але й органічними змінами суспільної структури і господарських відносин. У ті часи вже оформилися нові суспільні верстви, що набираючи все більшої політичної і господарської ваги, не могли погодитися з існуванням перестарілого режиму, з його безправністю і пануванням — повільно втрачаючи всяке конструктивне значення — родової аристократії. Ускладнення попередніх господарських відносин також вимагало ґрунтовних змін продукційних умов, що вже не укладалися у форми феодално-кріпацького устрою.

Усі ці обставини, після ряду катаклізмів і революційних вибухів упродовж ХІХ. ст., створили в площині політично-устроєвій — демократію, а господарській — економічний лібералізм, необхідний для розвитку нових форм капіталістичного виробництва. На політичній демократії і економічному лібералізмі сперлася ціла устроєва система нової доби.

У ділянці суспільно-політичній, демократія своєю молодого енергією і творчим патосом швидко полонила життя, збагативши його величезними вкладками культурного і цивілізаційного поступу. У ділянці господарській, капіталізм створив блискучу еру технічно-матеріального прогресу. Опертий на повні життєвої ініціативи нові суспільні стани, використовуючи винаходи і удосконалення, капіталізм усе більш поширював свою експанзію, будуючи нові форми матеріального життя. Це дійсно була «щаслива весна» розвитку демократично-капіталістичної системи!

Проте вже в другій половині м. ст., демократія зазнала перших перешкод на безжурному шляхові свого розвитку. Насамперед викрилися внутрішні суперечності між її ідейними засадами (свобода, рівність, братерство) і реальним розвитком суспільно-господарських відносин, які вона витворювала своїм устроєм.

Ми вже згадували, що поступ політичної демократії ішов у парі з поширенням нової форми господарського виробництва — капіталізму. У цьому сполученні демократії і капіталізму не було нічого випадкового, бо обі ці форми політичного і господарського устрою були між собою звязані і себе доповнювали. Капіталізм, що передумовляє свободу господарської діяльності (економічний лібералізм), не міг проявлятися в

часи попереднього феодалного устрою, з його звязаним характером господарства, привілеями, замкненими в собі цехами, закріпаченими селянами і т. д. Демократія, скасувавши формальну нерівноправність людини перед законом, знищивши станові та інші привілеї, побудувавши цілу економічну систему на вільній конкуруючій грі суспільних сил — розкрила перед капіталізмом безмежне поле діяльності.

Отже існування капіталізму не було б можливим без демократії. З другого боку і сама демократія джерело своїх розвоєвих сил находила в капіталістичній системі виробництва. Розвиток її був би утруднений без росту культурного рівня мас, загального поступу і технічної цивілізації, а проголошені нею засади правної, особистої і суспільної свободи та рівності вимагали створення такої господарської бази, на якій вони могли б реалізуватися і матеріально. Цим вимогам — як здавалося, у цілості відповідав капіталістичний устрій. Це органічне сполучення з бігом часу фатально відбилося на самій демократії і стало джерелом її суперечностей і кризи.

У невпинному і переможному розвитку капіталізму, вже в 50 рр. мин. ст. зачали проявлятися зловіщі симптоми. Масове використання робочої сили в підприємствах купчило в містах величезну кількість робітників, що втягуючись у темпо великоміського життя, швидко втрачали початковий сільський консерватизм і малорухомість. Цей пролетаріят, позбавлений усякої приватної власності, існував лише з праці своїх рук, продаючи її на формально «вільному», а фактично вповні монополізованому капіталістами ринку праці. В ту еру, коли засади економічного лібералізму вважалися священними і непорушними, суспільству і державі було унеможливлене будьяке втручання в господарське виробництво, не існувало законів про охорону праці, регуляцію заробітної платні й соціального забезпечення.

Цю обставину зручно вміла використати новонароджена кляса капіталістичної буржуазії, що швидко перетворилася в чинник соціального поневолення робітництва й жорстокого визиску його праці. Визиск праці капіталом безперечно не обумовлявся самим хижацтвом чи аморальністю капіталістів, як у цьому стараються перекоувати нас дешеві, демагогічні брошури соціалістів... Експлоатаційна роль капіталу впливала з самої його внутрішньої істоти, являючи з себе один з факторів капіталонакопичення,

без якого не могла б існувати сама капіталістична система в її клясичній формі.

Економічна еволюція викликала все зростаючу диференціацію (розподіл) суспільства, оперту на протилежності господарських інтересів і боротьбі. Народи, що раніше ділилися на окремі стани після родових засад, розкладалися у своїй середині появою нових соціальних класів. Ознакою і побудником приналежності до тієї чи іншої класи стали вже не умови народження, лише спільність чи протилежність матеріально-го інтересу.

Трудові маси — набуваючи все більшої політичної сили і суспільного значення, підносячись у своєму культурному рівні — не могли скоро не усвідомити різких контрастів між високими ідеями демократії і способами їх реального здійснення в умовах капіталістичного устрою. Бо пропагуючи в теорії гасла свободи людини і, здійснивши їх у площині формальноправній, демократія не спромоглася цю свободу здобути в основній і важливій для існування суспільства соціально-економічній ділянці. Противно — як раз з розвитком політичної демократії і капіталізму, в його клясично-лібералістичних формах, господарська і соціальна залежність маєтково слабшого від сильнішого, проявилася з нечуваною дотепер силою... Формально вільний громадянин обернувся в раба нової — соціально-економічної системи!

Ідея рівності, що штовхала до боротьби маси «санкюлотів» і являлася для них приваблюючим вогником перемоги, на ділі обернулася лише... в мертві літери писаних законів. У той час, як життя — ігноруючи ці закони — виразно прямувало до фактичної соціальної, політичної і матеріальної нерівності. Нарешті заповідь братерства, що викликала духові емоції та мрії найкращих умів революції — в реальній дійсності стала затріпаною, сантиментально-порожною формулою, без усякого внутрішнього змісту. Події ніби глузували над тою заповіддю, виказуючи жорстокі закони безнастанної боротьби і права сильного...

Політична демократія, сподіючись найти в капіталізмі союзника, що мав створити матеріальний підклад для її ідей — права, свободи, рівності і поступу — ґрунтовно на цьому завелася. Бо капіталістична система шкереберть опрокидувала і уневажнила ці ідеї, запроваджуючи в житті нерівність, безправність і антагонізми.

* *
•

Розгляд історичних процесів наочно доводить, що політичні права і впливи даної суспільної групи майже завжди стоять у простій пропорції до її господарської сили. Цього «неписаного» закону, мимо його антисоціального значення, не зуміла скасувати і демократія. З розвитком її політичної і економічної системи, проголошені нею громадські й політичні права все більш втрачали на своїй практичній вартості, обертаючись у замаскований середник узалежнення більшості від меншости.

Капіталізм зродив, як реакцію, потужну робітничу класу і її професійні організації. На порядок дня прийшли політичні партії, як виразники певних класових інтересів. У 50, 60 і 70 рр. м. ст. вибухають уже нові соціально-революційні рухи і робітничі штрайки. Зав'язується пристрасне гостре змагання між нетрудовими і трудовими верствами за право і можливість існування на землі... У цій боротьбі демократичні держави та їх уряди не займали означеного становища, яке могло б привести до направи труднощів і урегулювання соціальних порупень.

Обмежуючись лише на пасивному голошенні своїх старіючих ідей, лишаячись вірною принципам «вільної гри» соціальних сил, у якій — після існуючого хибного переконання — добро «само» повинно неминуче перемогти зло для дальшого «поступу», провідна політична демократія не спромоглася вхопити в сильні руки керми подіями і втратила відповідний момент для свого власного скріплення в перспективах історії. І хоч побідний поступ її ідей і системи продовжувався в ряді всіх наступних десятиліть, то це вже був лише поступ інерції.

Реальна дійсність усе більш розхитувала віру широких мас в універсальність демократії і в її спроможності з успіхом розв'язати нові складні проблеми. Внутрішньо мінялася і сама демократія. Її початковий зміст, означуваний духовістю, що забезпечувала творчість, виповнювався примітивним матеріалізмом, єдність початкової мети — заміняли антагонізми, а перестаріла енергія оберталася в силу безвладности. Патос і віра зникли, уступаючи місце пожовклим теоріям і мертвим традиціям без змісту.

Наподженню демократії на початку присвічували ідеї, що уважалися за «вічні правди». Однак, на основі їх вона не спромоглася створити закінченого і абсолютного світогляду. Це й не дивно, бо сама, надміру аналітична, наскрізь раціоналістична і скептична, природа демокра-

тії була здібна лише на створення «умовних», релятивних ідейних вартостей. Так повільно віру, мораль і дух минулого заступала зроджена нею матеріялістична розрахунковість нової доби.

Розчарованість у реформаторській та ідейній місії демократії найбільш яскраво проявилася у вигляді нової ідеї, нової концепції політичної і суспільно-виробничої організації — у соціалізмі. Коли капіталізм для демократії був свого роду «внутрішнім шкідником», що непомітно підточував її силу, то соціалізм — відкидаючи устроєві й ідеологічні підвалини демократії — проголошував їй війну й чатував на її знищення. Так опинилася вона між двох сил, з яких кожна розхитувала її по свому...

У звичці своїй до «толеранції», демократія своєчасно не добачила цієї небезпеки. Зрештою погамувати відосереднє діяння капіталізму й соціалізму вона могла лише при умові створення власної плянної системи, що здібна була б дати вичерпуючі вказівки для всіх складних проблем нового життя. На це демократія не спромоглася.

Причини цього лежать насамперед у певних дефектах її державно-політичного устрою. Як відомо, приймаючи нарід за суверена держави, демократія свій устрій побудувала на засадах виборного представництва, себто парламентаризму. Коли парламентарна система давала певні користі раніше, то тепер позначається вона цілою низкою органічних хиб. Зростаюча боротьба політичних — класових і господарських інтересів привела до створення чисельних партій, груп і фракцій. Використовуючи політичну свободу демократії і часто зявляючись відображенням егоїстичних інтересів різних, іноді виразно анти-соціальних, груп, усі вони намагаються впливати через парламенти на державне керування, часом дуже мало оглядаючись на загальні національні інтереси.

У стремлінню здобути виборчі голоси, партійні чинники послуговуються різного роду груповими блокуваннями, закулісовими інтригами, неморальними компромісами, підкупством і корупцією, як також і штучними засобами впливання на суспільну опінію в бажаному для них напрямі. Ці методи профанують і викривлюють значення самого виробничого принципу, і перетворюють проголошену демократією за «святе святих» свободу слова й думки в спекулятивний середник збаламучення, засліплення, обдурення і провокування народніх мас з одною метою: «виби-

ти» з них побільше голосів за кандидата даної партії...

Сучасний парламентаризм витворює свого роду «спеціалістів» від політики, цілком відірваних від народнього ґрунту. Партійні комітети стають «торгівельними бюроми», де можна купити-продати суспільний інтерес по вподобі. Це давно вже привело до скупчення в проводі партій різних неморальних суспільних покидьків, а самій політичній діяльності надало в народній опінії характеру несумлінного і своєкорисного «ґешефтмахерства». У наслідку — найкращі, здібні, творчі елементи суспільства з відразою відвертаються від політики.

Ці всі обставини унеможливають для демократії творення авторитетної влади, спричинюються до постійних урядових криз і виключають конструктивну, розраховану на довший час, державну політику. Водночас приводять вони до своєрідного парадоксу демократії, коли формальне народоправство, замість служити інтересам народу, отже, більшості, — обертається в середник його використання в руках меншости. Вся ця профанація народоправства відбувається при лицемірному голошенню «високих» ідей, ще більш понижуючи в суспільній опінії їх авторитет і вартість.

При таких умовах демократія не могла протиставитися розкладаючим її силам. Її політична слабкість і світоглядова розгубленість особливо виразно позначилася після світової війни, коли на підставі нею ж толерованих законів, до участі в державному керуванню прийшли такі політичні течії, — мета яких полягає в зруйнуванні і держави, і самої демократії. Тут ми маємо до діла вже з виразною «артеріосклерозою» демократії, з цілковитим занепадом її самоохоронного інстинкту, і з безнадійно-маняцьким доведенням її засад «політичної свободи» до повного абсурду!

Новоєнна ситуація, виповнена міжнародніми конфліктами, загостреною політично-соціальною боротьбою і господарською кризою, кинула народи світу в розпачливе положення. Невдоволення з існуючого стану речей обертається у потужні підривні революційні рухи. Сучасність вимагає рішучого перегляду усієї системи суспільного існування. Але — як показують події — годі чекати від демократії сміливого й чинного втручання в труднощі епохи. Ще як ніколи роздerta внутрішніми чварами, катаклізмами й суперечностями, вона безрадно протиставляє роз-

биваючим її силам самі нікчемні, затріпані слова: «свобода, рівність, братерство»...

Так витворився стан відомий під назвою кризи демократії. Як бачимо, процес розхитання і деградації її початкової внутрішньої сили започаткувався вже давно. Механічно поступаючи наперед і поширюючись кількісно, демократія водночас розкладалася внутрішньо. Складна повоєнна доба унагляднила цей розклад у всій його неприхованій правді. Цього й досі не годні зрозуміти провідники демократії, коли сучасний її стан вони з ображеним виглядом приписують лише «сліпим, реакційним і розкладовим силам...»

Фатальність її долі виявляється насамперед у неспівмірності її кличів з практичним вмінням пристосувати їх до життя. Викидуючи одною рукою перед народами прапори своїх ідейних постулатів — демократія другою рукою штовхає ці народи на «вістря ножа» твердого життя, що ніяк не хоче укладатися в урвні нею форми. І це не тому, що здійснення певної частини цих постулатів засадничо неможливе, лише тому, що демократія не виказала відповідного до розмаху своїх початкових ідей організаторського й реформаторського генія інстинкту.

Марнуючи початковий патос, втрачаючи віру в свою місію, вона чим далі, тим усе виразніше стає «човном», що йде самоплавом. Контрасти між обіцяним і здійсненим стають усе більш гострішими і нестерпними. Не виказуючи потрібної активності для погамування відосередніх сил, що підточують її власний організм, демократія своїм перестарілим внутрішнім змістом демобілізує духову відпорність і творчість суспільства. Загалом слід признати, що устрій політичної демократії може існувати лише в умовах спокою, стабільності й рівноваги. Лише тоді може сяк-так діти його складна, повільна, обтяжена зайвими атрибутами й суперечностями, машина.

З хвилиною порушення цієї рівноваги, коли вимагане найбільше напруження ідейних, духових і творчих зусиль, — цей устрій виказує свої органічні хиби. Криза демократії в значній мірі викликається і підкріплюється труднощами сучасної доби.

Нові ідейні й політичні рухи, це насамперед реакція на витворений демократією безнадійний стан. Одні з них (комунізм) — це реакція ще глибшого падіння, у якій проявляються сили стихійних, руйнівних інстинктів, загрожуючи цілковитою катастрофою. Другі (авторитарно-

націоналістичні) — це здорові відрухи відмоджених, оновлених і скріплених індивідуальних і громадських первнів, що змагають до упорядкування і заміни перегнивших основ суспільного життя. Це в примір космополітичному розгонові демократії, ці націоналістичні рухи не відриваються від того джерела, що їх зродило: від нації. Тут черпають вони свої сили й можливості.

Чи слід чекати повного заникну демократії і всіх тих засад, які вона створила?.. Гадаємо, що мимо своєї органічної хвороби, вона ще певний час задержиться серед тих народів, традиції і характер яких уже підпали асиміляції її форм і впливів. Її перспективи залежатимуть там від того, у якій мірі вона зуміє свій внутрішній і устрійний зміст піддати ревізії вимог нової доби. З другого боку, очевидно, що в ряді інших країн демократія вже втратила свій вплив і втрачатиме його далі. Певні, створені нею, конструктивні принципи (бо і такі маються) найдуть собі примінення і в нових формах суспільно-політичного життя. Але свою «коронну» роллю політична демократія вже зіграла. Вона безбудучности.

II. СОЦІАЛІЗМ.

Розчарованість із устрою капіталістичної демократії найбільш виразно проявилася у вигляді нової ідеї й політичної концепції суспільно-виробничої організації людства — у соціалізмі. Останній — перейшовши початковий етап різних утопійних теорій — уже в другій половині минулого століття проявляється в житті у вигляді так зв. наукового, чи марксистівського соціалізму.

Об'єктивно розглядаючи історичні обставини творення й діяння соціалістичної концепції, що з'явилася якраз у добі розвитку політичної демократії, треба признати, що причиною її появи була не лише практична неспроможність демократії задовольняючи розрішити ряд суперечних проблем життя, але й ті духово-психологічні умови, що їх виплекала була сама демократія.

Історія культури вчить, що людство від віків безнастанно шукало великих, імпонуючих ідей, що могли б полонити його душу, свідомість і почування. Раніше тими ідеями були релігії (Будди, Христа, Магомета і т. д.); у нові часи — політичні та філософські теорії. Кожного разу прихильники таких ідей схильні були уважати їх як щось незрушиме й непомильне, за вічні правди (для прикладу можна взяти хоч би сучасний

московський комунізм, що чим далі, тим більш прибирає характеру єдиної, нетерпимо виключаючої всі інші, релігії серед його визнавців).

Демократичні й лібералістичні теорії в боротьбі з політичним укладом старої станової монархії поквалилися зруйнувати й її духово-культурні основи, що базувалися на авторитеті влади, черпали свою мораль із приписів релігії, а мету життя добачували у вірності християнізму та монархові. Абстрагуючи від оцінок внутрішніх і суспільних вартостей культури часів старої монархії, треба ствердити, що для неї скріплюючим цементом була її духовість. Хоч впливи й здобутки цієї культури охоплювали безпосередньо лише обмежені, упривільзовані верстви (аристократію, духовенство), то все ж спираючись на єдиному принципі, вони у відповідному переломленні поширювалися посередньо й на народні маси, формуючи світогляд останніх на якійсь вищій, абсолютній ідеї, що становила основну підвалину цілої державної та суспільної організації.

Народженню демократії також присвічували ідеї, що їх уважали за «вічні правди». Проте на основі їх вона — сама наскрізь релятивістична й раціоналістична — не спромоглася створити свого закінченого й абсолютного світогляду. У відношенні до всіх проблем життя й духа, що на них стара культура вміла відповідати або означеним «так», або категоричним «ні» — демократичні теорії давали невиразні, спірні відповіді. Руйнуючи попередні (хоч кількісно обмежені, але якісно виповнені) духово-моральні основи культури, демократія розбудовувала власну цивілізаційну систему, оперту на засаді кількісного поширення, при одночасовій деградації її внутрішньої суті. Віру, абсолют, дух і мораль минулого заступили — скептичність, умовність і матеріялістична розрахунковість нової доби.

Від цих світоглядових тенденцій демократії не важко було вже перекинути місток і до соціялістичних теорій, що — використовуючи її психологічне тло — послідовно приходили до засадничого заперечення всякого ідеалізму й усякої духовости, переносючи ввесь зміст і таємницю світобудови в площину своєї матеріялістичної діалектики, що визнає лише єдиний «закон» шлунка...

Не створивши ясного, сугеруючого своєю судільністю й величністю суспільного ідеалу, демократія не зуміла також викресати в свідомості мас ясного образу людського співжиття в перспективному пляні. Її гасла були лише обрив-

ками, відірваними фрагментами цього пляну, а політична чинність, узалежнена від хибних надій у «непомилність» волі більшості, органічно була непридатною для якоїбудь плянкової творчости.

Використовуючи всі відемні сторони політичної демократії, особливо зневіру суспільних мас у її спроможність стати арбітром зростаючих соціяльних конфліктів — соціялізм протиставив їй свою власну концепцію, що скоро зискала багатьох прихильників. Необхідно підкреслити, що розхитуючи до решток, зрушену впливами демократії, духову основу життя, та поглиблюючи матеріялістичний світогляд суспільства до вульгарного рівня «тваринної» ідеології — соціялізм тим не менше спромігся надати цій ідеології імпонуючих форм.

Ліберальній факультативности ідей демократії, він протиставив свою власну ідею у формі виключного, безкомпромислового та зобов'язуючого всіх наказу. Супроти демократичної невиразности й пасивности до проблем організації співжиття суспільства — соціялізм видвигнув плян-схему унормування політичних, соціяльних і господарчо-продукційних відносин будучого життя. Непримириимий у своєму світогляді, він і свій реконструктивний соціяльний плян наказував приймати за непомильну, неминучу в здійсненні догму, що опирається на складній, часто псевдо-науковій, аргументації.

Створена Марксом, доктрина соціялізму полягає в наступному. Капіталістичний устрій є джерелом економічної експлоатації працюючих (так зв. теорія «додаткової вартости»), соціяльної нерівности, періодичних господарських криз, що час-від-часу стрясають економічною системою цілого світу, та імперіялістичних війн, спричинюваних експлоатаційними інтересами капіталу, війн, що руйнують і унеможливають людський поступ. Дальший розвиток капіталізму неминуче приведе до скупчення всіх продукційних і споживчих багатств у руках правлячої меншости, себто капіталістів-власників продукційних засобів (так зв. теорія «концентрації капіталу»), у той час, як широкі народні маси позбавлятимуться власности на середники виробництва та попадатимуть у все більше матеріяльне убожество (так зв. теорія «пролетаризації мас»). У наслідок цих «закономірних», — як твердять соціялісти, — процесів створиться в світовому масштабі лише дві основні соціяльні класи — капіталістів і пролетарів. Проміжні групи селянства, ремісництва, дрібних продуцентів

тів, крамарів, тощо, після довгих хитань також приєднаються до пролетарської кляси під тиском цієї господарської закономірності. Відносно між капіталістами й пролетаріатом буде визначати жорстока соціально-класова боротьба. У тій боротьбі зростаюча в своїй свідомості й zorganizованості пролетарська кляса набуватиме все більшої сили, у той час, як капіталістично-буржуазна кляса опинюватиметься в усе більш ізольованому й загрозливому положенні. Цей перехідний період позначатиметься революціями, штрайками та іншими виявами соціальної боротьби пролетаріату. Нарешті наступить момент соціальної революції, коли об'єднаний у інтернаціональному масштабі пролетаріат знищить капіталістичну меншість, експропріює (вивласнить) всі її багатства й продукційні середники та створить безкласове інтернаціональне суспільство (власне, однокласове суспільство, що складатиметься лише з працюючих), з соціалістичною (себто не приватновласницькою, а усуспільненою) організацією господарського виробництва й розподілу. У цей спосіб зникнуть — приватна власність, класовий поділ, соціальні конфлікти, визиск, матеріальна нерівність, окремі національні держави й війни. Наступить нова, щаслива ера суспільного життя, незнана ще в історії...

До критичного розгляду соціалістичної концепції в її суспільному та ідеологічному пляні ми прийдемо нижче. Тепер хочемо підчеркнути, що соціалізм, звертаючи своє вістря проти капіталізму, неминуче мусів стати на шлях заперечення ідеологічної та устрівної бази, що на ній розвинувся самий капіталізм, себто — політичної демократії.

Конфлікт між демократією й соціалізмом позначився насамперед у сфері їх ідейних кличів. Видвигаючи принципи рівності й братерства, демократія сподівалася їх здійснення від самої «досконалої природи» людини, що, в процесах свого суспільного існування, сама, мовляв, своїм «розумом» збудує ідеальний устрій життя на основі миру, згоди й поступу. Ця фаталістична віра демократії у «безгрішність» людини (так суперечна зо скептичною, аналізуючою істотою самої демократії) в дійсності не виправдалася.

Інакше підійшов до цієї проблеми соціалізм. Згідно з його теоріями — сліпа віра в досконалість людини безпідставна. Життя — це не приємний «вишневий садок», де все мирно співжить й благоденствує... Це арена безнастанних змагань і сплетений вузол антагоністичних відно-

син! Суспільне зрівнання й братерське співжиття прийдуть не «самі собою», лише, як наслідок довшої трансформації (перероблення) людської природи й її суспільних інстинктів через усунення капіталістичної системи. Цю ж капіталістичну систему можна буде знищити лише шляхом класової боротьби та її завершення — соціальної революції.

Самий постулат рівності й братерства соціалізм звужує, приймаючи його, як умовний (коли буде здійснений бажаний для нього суспільний устрій) і застосовуючи його не до всіх людей «взагалі», лише до одної їх категорії — пролетаріату. Також особисту й громадську свободу, що її демократія виводить із засадничого признання абсолютних цінностей і вроджених прав людини, соціалізм трактує, як умовні вартості, що вимірюються в залежності від класових ознак. Та частина суспільства, що не належить до пролетаріату, виключається з приналежних пролетаріатові норм права і свободи; їй лишається або самій перетворитися в пролетаріат, або згинуть!

Ідейні розбіжності перейшли й у площину державно-устроєву. Уважаючи саму державну організацію народів лише за перехідну фазу до здійснення урівного ідеалу інтернаціонального, бездержавного суспільства — соціалізм, в протилежність до демократичного режиму, проголошує політичну диктатуру пролетаріату, з одночасним обезправненням усіх інших верств суспільства. І хоч цю — заперечуючу засади демократії — диктатуру соціалістичні теорії вважають лише за тимчасовий етап у творенні соціалістичного, безкласового суспільства, то все ж її принцип, що нищить свободу діяння, поглядів, почувань і життя людини — є основним, краєкутним каменем цілої соціалістичної концепції.

Це підтверджує й сучасна політична практика далекоїлучого вияву соціалістичної доктрини — московського комунізму, що творить так зв. III Інтернаціонал. Але і II Інтернаціонал, що складається із соціалістично-демократичних, меншовицьких партій різних народів, хоч і відрізняється у своїй тактиці від комуністів — також стоїть на засадничому признанню пролетарської диктатури. Той факт, що приналежні до II Інтернаціоналу соціалісти працюють у рамках демократичних устроїв, пояснюється з одного боку їх бажанням використовувати для своїх інтересів свободу цих режимів, а з другого — уго-

довством декого з них супроти капіталістичної буржуазії.

Цікаво зазначити, що використовуючи обездуховлене, зматеріялізоване тло демократії, соціалізм усе ж спромігся надати власним теоріям характеру абсолюту, як це в свій час робила станова монархія. Змінилася лише сама орієнтація ідей і надії у той «еквівалент», що чекає вірних. Давніше суспільний, культурний і моральний уклад базувався на вірі в Бога й обов'язку всіх служити Його ставленикам на землі: церкві та владі; за це вірні діставали нагороду на небі. Соціалізм свою систему опер на вірі в «богоносну» місію пролетаріату й соціальної революції. За це його прихильники можуть чекати винагороди в «соціалістичному раю на землі».

Людська природа в її відвічних шуканнях абсолюту лишилася незмінною...

* *
*

Суспільно-реконструктивний плян соціалізму є надбудовою його філософської концепції, що має назву історичного чи економічного матеріалізму.

Економічний матеріалізм — це філософська доктрина, що в основу історичної еволюції суспільства кладе господарсько-виробничі відносини. Ці останні скермовують ціле людство лише в одному напрямі розвитку, що його вислідом є перманентна (безперервна) класова боротьба. Згідно з цією доктриною, життям кермують не ідеї — створювані силою людського генія, духа й волі — лише обездуховлені, механічні господарські процеси, що мають характер якоїсь фатальної, незалежної від втручання людей, закономірності.

Щоправда, ідеї та воля людей грають певну роль у житті, проте вони самі, після переконання соціалістів, є лише вислідом діяння цих механічних закономірностей і носять на собі їх тавро. Цю залежність людського творчого духа від мертвої матерії, основоположник наукового соціалізму, Маркс, окреслив у своїй класичній формулі: «Побут означає свідомість».

Як бачимо, філософія соціалізму є наскрізь матеріалістична й раціоналістична; вона відкидає ідеалізм, зневажливо уважаючи його за «неуцтво» (у сучасній практиці побратима соціалізму, московського комунізму, ідеалізм — це вже просто «контрреволюція» зо всіма впливаючими з того наслідками...). Мимо цього, як вже зга-

дувалось, марксівська соціалістична концепція та її світогляд набрали серед своїх прихильників характеру догми-релігії.

Пояснювати це явище треба не лише прикметами самої незмінної людської природи (навіть обтяженої надмірно всіма атрибутами самопевного марксівського «всезнайства»...), але й внутрішніми суперечностями філософії марксизму. Ці суперечності виявляються вже з побічного розгляду так зв. діалектичного матеріалізму (діалектики), на якому базується світогляд соціалізму й комунізму. З одного боку діалектика відкидає ідеалізм і засади абсолюту, претендуючи на роллю точної, раціоналістичної науки. Воно сприймає життя, як невинний рух, основною якою є протиріччя, що визначають само буття. Розвиток усіх історичних явищ лежить на талі зв. «законі трьох фаз», із яких остання незмінно приводить до вищого щабля поступу...

Встановлюючи ці «закономірні» протиріччя, що стають якимсь «началом усіх начал» — діалектика, сама того не помічаючи, повільно перетворювалася в містику, а спроби «наукового» обоснування згаданих «трьох фаз» суспільного розвитку завели її в глухий кут ортодоксально схолястики. Визнавцям соціалізму нічого не лишалося, як прийняти її за містичну догму, «увірувати» в неї — отже допуститися того, що заперечує сама раціоналістична природа діалектики...

Штучні, нарочито ускладнені претенсійною науковістю теорії марксизму створили секту фанатиків-інтелектуалів, що своїми коментарями остаточно перетворили їх у недоступний для пересічної людини праліс словесної еквілібристики. Маса, що йшла за соціалізмом, не вглиблялася в його світоглядну й філософську суть. Вони сліпо, з вірою, сприймали лише його вдаючі, ефектовні гасла класової боротьби, соціальної революції та обіцянки чудасійного пере розподілу матеріальних багатств за принципом «хто був нічим, той стане всім». Так сама по собі спрощена, вульгарна концепція соціалізму при дотику з масами ще більш примітивізувалася, часто стаючи середником їх деморалізації.

Та швидко, побіч протиріч світоглядних, почала хитатися й сама — така струнка, та логічна на перший погляд — соціально-економічна програма марксизму. Нанесли їй перший удар самі ж такі соціалісти. Почався рух за перегляд марксівських теорій, знаний під назвою берштайнізму, що розколов єдиний раніше со-

ціалістичний табір, на ревізіоністів (приклонників перегляду) і ортодоксів (що стояли на старих засадах марксизму).

Перші сумніви запали відносно «безгрішності» схеми Маркса про концентрацію капіталу та закономірну пролетаризацію суспільних мас. Обсервуючи початкові стадії творення капіталізму, коли він пробував у хоробливо-напруженому періоді змін старих продукційних відносин і промислових революцій — Маркс дійсно мав підстави ствердити процес гарячкового нагромадження капіталу й пролетаризацію мас. Він спромігся також прозорливо відгадати де в чому й перспективи розвитку капіталізму, даючи їм наукове обоснування. Але від правильно відчувтих симптомів до встановлення непогрішних закономірностей була ще величезна дистанція!.. Цієї обставини не врахував Маркс, надаючи своїм спостереженням характеру фатального закону, що спирався на натягнену мотивацію діалектики.

Між тим ревізіоністи запримітили, що хоч концентрація капіталу дійсно відбувається, проте далеко не тими темпами й шляхами, що їх заповідав Маркс. Незнані ще йому, нові форми капіталових інвестицій і виробничих процесів приводили до того, що концентруючись і консолідуючись у світовому масштабі, капітал водночас виказував тенденцію до диференціації, себто розпорошення між усе зростаючим числом власників. «Закон» про неминучу ізоляцію кількісно зникаючої класи капіталістів в обличчі безмежно зростаючих спролетаризованих мас — не виправдувався.

Те саме сталося й зі «законом» пролетаризації суспільства. Маркс мав рацію, коли заповів урбанізацію суспільства, у значній своїй частині позбавленого власних середників господарської діяльності та існуючого лише з продажу своєї праці — фізичної чи розумової. Проте й ця еволюція не дала в своєму висліді заповідженого Марксом ефекту — матеріального зубожіння мас. Ми є свідками, що під впливом багатьох факторів (боротьба організованої робітничої класи з капіталістичним визиском, модерне соціальне законодавство та забезпечення, державна контролія господарського виробництва і т. д.) матеріальний і культурний рівень життя робітничої класи зростає, а умови праці поліпшуються.

Поруч із пролетаризуванням певних прошарків середніх клас, відбувається також зворотній процес переходу пролетарів до середніх клас

(дрібні власники, рантьє, тощо), при чому, це явище найбільш виразно проявляється в індустріалізованих країнах, отже із нагромадженням капіталом, де, за Марксом, самі середні класи мали б підпасти неминучій пролетаризації.

З бігом часу виявилися й інші хиби теорії марксизму, над якими тут не спиняємося; вони цікаві лише для спеціалістів. Тут важне підкреслити, що ревізія основних положень наукового соціалізму вплинула й на практичну політику об'єднаних в II Інтернаціоналі соціал-демократичних і радикал-соціалістичних партій. Після ортодоксального марксизму якраз закономірна концентрація капіталу й пролетаризація мас мусіли витворити реальні передумови класової боротьби та соціальної революції, що мала ґрунтовно змінити створений капіталістичною демократією суспільний і господарський лад. Коли ж ці засадничі «закономірності» виказалися проблематичними, то ще більш сумнівним ставав їх очікуваний фінал — соціальна революція. Загнаний у сліпий кут суперечностей, соціалістичний табір зачав міняти свою політичну тактику.

Ця зміна відбувалася важкою для нього ціною внутрішніх конфліктів, вагань і потрясень. Прийшов врешті час, коли революційність соціалізму, що поривала за собою маси, заступила тактику опортунізму; початкові непримиримі догми станули об'єктом пристосування до обставин... «стабілізації капіталізму». Шукати сьогодні одностайності та ясних відповідей у соціалістичних програмах — марна річ! Йдучи по лінії найслабшого спротиву, вони — устами таких своїх авторитетів, як Каутський — вже проголошують, що «успіхи соціалізму й капіталізму йдуть в однаковому напрямі(!). Соціалізм зацікавлений у розквіті капіталістичної системи(?). Чим успішніше розвивається капіталістичне виробництво, тим більше шансів на запровадження соціалістичного устрою... Якнайменше віри в об'єктивізм історичного розвитку!» і т. д.

Як бачимо, тут шкереберть вивертаються не лише програмові основи соціалізму, але й його історично-матеріалістична та діалектична суть. Важко вгадати, що сказав би Маркс, коли б міг пізнати ці несподівані, викликані вимушеною спекуляцією, теорії людей, що продовжують себе уважати його учнями та спадкоємцями!..

Подібно до політичної демократії, соціалізм уже втратив свій початковий бойовий патос, перетворившись на еволюційну та угодовську супроти капіталізму течію. Революційними в нім

лишилися самі святочні фрази... Тут пімстилися на ньому не лише суперечності його доктрини, але й те, що обставинами свого політичного розвитку він засуджений був на положення не кермуючого й будуючого конструктивні вартості, лише деструктивного та опозиційного супроти існуючого ладу чинника. Для конструктивної, провідної ролі соціалізм не був підготований ані програмово, ані психологічно. Мимо претенсій на «універсальність», сама його програма, при глибшому її розгляді, виявляє свою однобічність і недовершеність; це насамперед концепція розподілу вже існуючих матеріальних багатств, а не конкретний плян їх творення.

Не диво, що найбільшій поразки марксизм зазнав якраз тоді, коли після світової війни, в ряді головних країн Європи, обставини так легко передали йому до рук керму й владу. У цих нових для нього умовах, соціалізм не лише не спромігся здійснити свою соціальну революцію; йому забракло сил, здібности та мужности навіть пляново зрушити саму капіталістичну систему, що опинилася в його руках... Далше за примітивну «експропріацію» й анархію справа не пішла! Заскочений несподіваними можливостями, не в міру галасливий, а водночас безчинний і розгублений — II Інтернаціонал здавав позицію за позицією.

Розчаровані у своїй вірі та надіях маси відверталися від нього... Страшного удару завдав соціалізму і його рідний брат — комунізм, що з'явився в той час на Сході. Між тим в Європі на кін життя приходили нові сили, нові реформаторські рухи, зроджені стихією націоналізму... І під їх наступом, соціалізм послідовно падає в Італії, на Балканах, в Малярщині, Німеччині, Польщі, Австрії, Іспанії і т. д. Сьогодні, ще так недавно могутий і впливовий, II Інтернаціонал являє з себе жалюгідне видовище руїни й катастрофи.

Оздоровлені свіжим ідеалістичним поривом і жагою творення нового життя, народи — виповіли війну марксизмові. Боротьба йде не так із цілою соціально-господарською концепцією соціалізму, як насамперед із його обездуховленим, механістичним і матеріалістичним світоглядом, з його — суперечною з законами життя — інтернаціоналістичною та космополітичною природою. Слід признати, що соціалізм, як політична течія, відіграв у свій час і позитивну ролю в ділі боротьби робітництва з капіталістичним визиском, за здобуття своїх прав на культурний, правовий і матеріальний розвиток. Певні корисні

елементи соціалістичної концепції пристосовуються та пристосовуватимуться до життя й новими реформаторськими рухами. Натомість справжнім історичним злом марксизму є його світоглядові заложення. Війна з ними — це війна живих будуючих ідей із отруйною мертвечиною діалектичної схолястики, що примітивізує духове єство людини та суспільства.

Соціалізм в упадку! Самопевний у своїй «глобальній» місії, він щоправда спромігся зрушити й надпербити гнилі основи політичної демократії, але далі сам розгубив свої шляхи... Рештки, колись потужних, соціалістичних кадрів шукають рятунку. Частина їх знаходить його в ще більшому угодовському симбіозі з капіталістичною дійсністю, інші знова бачать вихід у поєднанні... з комунізмом. Сучасні безвладні спроби II Інтернаціоналу творити «єдиний фронт» з III (московсько-комуністичним) Інтернаціоналом — це ніщо інше, як вияв розкладу соціалістичного табору. Очевидно, що як дальший опортуністичний симбіоз із капіталізмом, так і поєднання з комунізмом нічого доброго не віщують соціалістичному рухові.

Скинений із шахівниці перспектив, він послідовно котиться на похилій площині, щоб зазнати остаточного краху та втратити самостійну політичну роль.

III. КОМУНІЗМ.

У площині світоглядовій і теоретичній — комунізм і соціалізм між собою тотожні. Їх обох зродила спільна доктрина марксизму, з її матеріалістичним розумінням історії, діалектикою, клясовою боротьбою, соціальною революцією та пляном створення бездержавно-інтернаціонального соціалістичного суспільства. Хоч наразі комунізм і соціалізм перебувають у незгоді, то мимо цього вони нерозривні в самій своїй природі. Кажучи теоретично, комунізм не лише не є запереченням соціалізму, але його логічним продовженням і практичним завершенням. Таке власне розуміння комунізму виявив і сам творець клясичного соціалізму — Маркс, у своєму знаному «Комуністичному Маніфесті».

Автім і організаційно комунізм виріс із соціалістичного руху, з рядів соціал-демократичної партії, що офіційно заступала марксизм. Розбиття раніше єдиного соціалістичного руху почалося перед кількома десятиліттями, і особливої гостроти набрало в кругах московської соціал-демократії. Але й після того комуністичні еле-

менти довгий час не поривали зв'язків із соціал-демократичною партією, творячи в ній скоріше внутрішню опозицію та навіть мали однакову партійну назву, лише з означенням своєї фракційності. Ця комуністична фракція дістала назву «соціал-демократів більшовиків» (під проводом Леніна) у відмінність до решти соціал-демократичної партії, що її відтоді називано «меншовицькою».

Щойно після жовтневої революції 1917. року в Росії, комуністичний рух — вже оформлений у самостійну партію (ВКП-б) — остаточно пориває всі зв'язки з об'єднаною в II Інтернаціоналі соціал-демократією та іншими соціалістичними групами та створює III Інтернаціонал, або інакше кажучи — Комінтерн (Комуністичний Інтернаціонал). Під кермою Комінтерну, починає комуністичний рух ширитися й у інших країнах світу, оформлюючись в окремі, але підпорядковані йому, країні компартії.

Початковою причиною розбиття соціал-демократії на «більшевицьку» і «меншовицьку» були не так теоретично-світоглядіві, як насамперед програмово-тактичні розходження. Соціалістичний рух набрав тоді вже значної світової ваги й зо стадії абстрактного теоретизування перетворювався в чинник практичної політичної дії. Та якраз ця — піби сприятлива для нього обставина — викликала найбільші ускладнення.

Ревізіоністичний перегляд «законів» Маркса привів до того, що його — хай безпідставна в претенсіях на «безгрішність», а проте пориваюча своєю суворою суцільністю й імперативністю — доктрина розгубилася в лабіринті нових, часто угодовсько-спекулятивних, теорій і теорійок... Розслаблена цими внутрішніми суперечностями, соціал-демократія не могла оформити й свого чину в якийсь конкретний плян. Її максимальна програма ставала порожньою фразою без змісту, ба навіть без віри в її реальність, а мінімальна — оберталася в середник замаскованого вростання соціалістичного руху в умовини, творені його ворогом: капіталізмом. Соціал-демократія все більш опортунізувалася, втрачаючи попередню революційність; її тактика вела самий соціалізм до капітуляції.

Це викликало реакцію в колах тих фанатиків марксизму, що не схильні були навіть під впливом «реальних обставин» розмінювати його бойові постуляти. Серед тих непримиримих був Ленін... Добачуючи можливість створення соціалістичного ладу не в самих «об'єктивних» закономірностях соціально-економічного розвитку,

лише насамперед у соціальної революції, Ленін викинув, призабуте вже соціал-демократією, гасло прямої революційної дії. Отже коли репрезентований II Інтернаціоналом офіційний соціалізм фактично вростав у капіталізм і в своїй політичній тактиці послуговувався угодовською мінімальною програмою еволюції, то Ленін проголошував капіталізові негайну війну, ведену на основі непримиримої максимальної програми революції. Ця революція мала здобути соціалізові перемогу та привести його до логічного завершення — комуністичного устрою світового суспільства.

Як бачимо, в єдиному таборі соціал-демократії станули проти себе дві опозиційні, а згодом і ворожі групи: революційні максималісти та еволюційні мінімалісти. Звідсіля вийшли й назви: «більшовиків», себто тих, що заступали непримириму максимальну програму марксизму, і «меншовиків», що схилилися до угодовської мінімальної програми.

Ленінові годі було відмовити в прозорливості й у правильному відчутті моторичних двигунів життя... Коли західньо-європейські, а під їх впливом і московсько-меншовицькі провідники соціалізму потапали в хаосі мертвої, безчинної й бездушної матеріалістичної схолястики, він відчував, що перемога комуно-соціалізму залежить і від духово-волевого напруження його акції. Фанатик марксизму, Ленін, водночас у самій своїй істоті парадоксально сполучав історичний матеріалізм із... волюнтаризмом, діалектику — з певними психологічними проявами... ідеалізму.

Такими внутрішніми прикметами визначалася зрештою більшість московських соціалістів, відрізняючись цим від західньо-європейських, хоч і виходила з однакової з ними доктрини. На це склалися особливі причини. В Європі соціалістичний рух викликався реальними соціально-економічними умовами, що їх тут створював уже розвинений промисловий і фінансовий капітал. Це надавало європейському соціалістичному рухові не чуттєвих, але цілком практичних, матеріалістичних познак. Тут боротьба відбувалася на базі конкретно існуючих соціально-економічних відносин, втягаючи в рух, крім робітничих мас, подвійну категорію лідерів: відірваних від життя кабінетних теоретиків марксизму та різних партійних практиків. Серед останніх було чимало «дельцов» (по нашому, «реальних політиків...»), що в лідерстві соціалізму бачили певні, часом дуже далекі від

яких-будь «ідеалів», користі. Цим пояснюється й тепер існуючий в Європі парадокс, що на чолі соціалістичних партій перебувають «пролетарі», що мають у банках... мільйонові власні конта!

Інші обставини були в Росії. Її примітивна соціально-економічна система та режим абсолютистичної монархії не творили органічної бази для розвитку соціалізму. Робітничі маси не були дозрілими до прийняття його кличів. Натомість його ідеї полонили ту частину московського суспільства, що властиво до соціалізму й пролетарської революції не мала ніякого реального відношення, це інтелектуальну еліту — інтелігенцію, ба навіть буржуазію (цей факт доволі дивно виглядає на тлі безапеляційного твердження Маркса про те, що «побут означає свідомість»!). Не маючи ніякої змоги пристосувати соціалістичні теорії до практичного життя, ця інтелігенція перетворила їх у романтику, де реалізм заступлено чуттям, мріями, серцем та ідеалістичними емоціями, отже виявами, доволі далекими від марксістського матеріалізму...

У витворенню цих прикмет московського соціалізму певну роль відіграли й особливості московського духа й психології. У них глибоко закорінені первні містики, що надають їм то характеру пасивної «стоячої води», то знов раптового стихійного шалу... Ціла культурна й політична історія Московії визначається цими вибуховими шуканнями якоїсь абсолютної «правди всіх правд», що лежить десь поза межами реального існування. При всій своїй глибині, ці містичні шукання мають незмінні в часі риси якоїсь духової патології, що вульгарно спрощує різноманітний світ ідей і явищ, заступаючи їх внутрішній зміст і якість зовнішніми формами божеського фетишу.

Так було раніше, коли московські маси добровільно йшли на кострища в спорі між собою — трьома чи двома «перстами» хреститися; має чи не має бути якась літера в церковних книгах? Пізніше ці характерні психологічні риси виявилися в примітивному «народолюбстві» московської інтелігенції, у хоробливому душевному «самоковиряню» достовщани, у цареславному ідолопоклонстві, а, нарешті, у московському комунізмі. Духове напруження москаля ніколи не буває радісне й творче; його незмінно супроводить аскетизм, якась азійська фатальність, пов'язані з нездоровою екзальтацією (у тому, що большевизм послуговується в своїй сучасній практиці методом так зв. «ентузіязму», не має нічого випадкового...).

Будучи продуктом московського духа й культури, Ленін ці прикмети переніс на свій комунізм. Останній уявляв із себе непримириму секту фанатиків, що жили й діяли силами свого духоволевого напруження. Ленінську «стару гвардію» визначав гарячковий ідейний порив, спрямований на здобуття поставлених цілей; це були аскети-містики, що ціль свого існування бачили в боротьбі за свої теорії. Як бачимо, комуністичний рух, змагаючись за панування матеріалістично-марксістської концепції у світі, водночас сам живився й міцнішав у боротьбі силами волюнтаризму і своєманітного ідеалізму.

Це означило його перспективи! Бо коли прийшла рішача година, він — нівелюючий усі якості, усуваючий усі сумніви, вульгарно-примітивний у своїй суспільно-ідейній концепції, але водночас непримиримий, волевий і рушійний — лише він міг опанувати московські й духовозмосковлені маси Росії. Що могла розгублена, канцелярійно-академічна, засохла в своєму бездушному доктринерстві (з яким щасливо йшла в парі угодовська капітуляція в практиці...) світова соціал-демократія протиставити своєму «побратимові» — комунізові в боротьбі за маси? Його прямолінійним і вражаючим свідомість гаслам: «Грабуї награблене!..», «Війна палацам, мир хатам!»?! Не диво, що комунізм опанував маси.

Вожді комунізму люблять багато писати й говорити про перемогу марксизму в СРСР. Між тим ніщо інше, як власне жовтнева революція та всі її сучасні наслідки заперечують теорії Маркса про механічну «об'єктивність» історичного розвитку та його закони соціальної революції. Ніде правди діти... Коли б Ленін (подібно до деяких соціал-демократичних теоретиків) покладався на самі «закони» марксизму, то певно не довелось б йому дочекатися перемоги компартії! Історія ніби для глузування над Марксом створила парадокс російської революції, з її жовтнем 1917. року...

Згідно з Марксом, соціальна революція мала насамперед назрівати в країнах посиленої концентрації капіталу й пролетаризації мас. Отже економічний, головню промисловий, розвиток даної країни обумовляв її «зрілість» для революції. У період 1917. року Росія з її малорозвинутою соціально-економічною системою, що в ній слідна була ще спадщина недавнього кріпацько-февдального устрою, не могла творити органічного, підпорядкованого марксістським об'єктивним «закономірностям», підложжя для соці-

алізму й комунізму. Після логіки соціалістичної доктрини, революційні зриви стояли на порядку дня в західніх індустріялізованих державах... Сталося навпаки! У розвинених економічно країнах соціалізм не втратив своїх позицій; натомість відстала від них на кілька десятиліть Росія, зовсім нежданно, перша станула тереном комуністичного експерименту.

До питання, які це створило наслідки для самого комунізму, ми ще повернемо. Тут важне ствердити, що сам цей експеримент проречисто заперечує твердження марксизму про рішаче значення механістично-матеріалістичних факторів у подіях історії. Він доказує, що її пропесами кермує людський дух і рушійна воля, виявлювані в активному чині. Цю «контрреволюційну метафізику» сучасні володарі Кремля висміюють і переслідують терором... Між тим під її фактичним впливом переходила й їх діяльність у періоді підготовки та переведення жовтневої революції. Коли б не це — не існував би сьогодні Советський Союз!

* *
*

Захопивши владу в Росії, комунізм (большевізм) одразу перечеркнув існуючий політичний і господарський устрій та його правні норми. Мало того — у свому гарячковому революційному пориві він одним махом хотів знищити старі форми суспільного існування, і весь духовно-психологічний уклад життя та зломати до теперішню уяву про людину, мораль, дійсність і будучність... Він змагав не лише до усупільнення всіх продукційних засобів і знищення приватної власності й визиску людини людиною, але й до цілковитого зрівняння всіх у життєвому побуті й потребах.

Як бачимо, комунізм ставив перед собою величезні завдання! З становища послідовної логіки самої соціалістичної доктрини — він, безперечно, мав рацію. Проте в практиці такий ідеальний суспільний устрій міг бути здійснений не лише через встановлення відповідної устросвої системи, але й при умові цілковитого переродження душі та психології людей, при умові повного заникну в них почувань егоїзму, злих інстинктів і перетворення їх в якихось над людей, що склалися б із самих елементів добра, високої етичності та альтруїстичної здібности поступатися кожночасно власним інтересом для других.

Просякнений містичною вірою в свою місію,

опянілий успіхами перших перемог — московський комунізм не розважав над труднощами. Він цілий творив тоді з себе волевий, фанатичний порив у будучність... З таким наставленням довелося йому вперше криваво зударитися з реалізмом життя.

Виходячи з засад марксіського соціалізму, комунізм поставив собі за завдання створення інтернаціонально-бездержавного й безклясового (пролетарського) суспільства з соціалізованими засобами господарського виробництва та комуністичним розподілом матеріальних дібр. У протилежність соціал-демократії, що визнаючи ті самі засади в «далекій» теорії, — зрезигнувала з них у практиці й послуговувалася супроти капіталізму опортуністичною еволюційною тактикою — комунізм постановив здійснювати їх негайно, терористичними методами соціальної революції. Терен Росії, де опанував він владу, являвся для нього спочатку лише вихідною базою дальшого розгортання клясової боротьби пролетаріату, що мала знищити капіталізм і в інших державах та запровадити комуністичний устрій у цілому світі.

Та поки мова про світову революцію — комунізм (большевізм) одразу був поставлений перед невідкличним наказом ліквідувати в самій Росії всі ті ворожі сили, що загрожували вже після першого дня перемоги розсадити його з середини. Для цього створив він відповідну форму державного устрою, що з одного боку покривалася з соціалістичною теорією, а з другого — відповідала його власним інтересам. Так зродилася система рад (советів) у межах «Союзу Советських Соціалістичних Республік», оперта на режимі так зв. пролетарської диктатури. У пляні економічному запроваджено було систему так зв. воєнного комунізму, що характеризувався не лише соціалізацією всіх засобів продукції, але й комуністичним, пляновим розподілом господарських продуктів у суспільстві.

На базі цих трьох засад — соціально-політичної диктатури, соціалізації продукційних середників і господарського виробництва та комуністичного споживання матеріальних багатств — почав московський комунізм після жовтневої революції здійснювати свої реформаторські суспільні завдання.

Часи, що про них тут згадуємо, стали для сучасного комунізму вже далекою історією!.. Об'єктивний розгляд його шіснадцятилітньої практики вказує, що він уже основно змінив свою внутрішню суть і назверхні форми. Комунізм вияв-

ляє всі ознаки власної самодегенерації, фатально — хоч і у відмінних формах та під впливом інших обставин — наслідуючи вже знані нам приклади саморозкладу демократії та довоєнного соціалізму. Формально ісповідуючи старі догми, він властиво вже відмовився від теорій, що стимулювали його розгонову силу в часи революційної «весни». Сьогоднішня комуністична доктрина (коли цим почесним терміном взагалі можна назвати хаотично нагромаджене словоблудіє «комнауки»...) — це вже не марксівський соціалізм, навіть не ленінський комунізм, це «сталінізм», в якому схолястика зпримітивізованої первісної догми змішана з диктованими життям і виродженням самого комунізму спекулятивними компромісами. Те саме бачимо й у практичній політиці компартії; її «генеральна лінія», що заступила попередню пряму революційну дію, представляє з себе комплекс непримиримих внутрішніх і тактичних протиріч.

Які причини самодегенерації сучасного комунізму? Шукати їх треба насамперед у самій його концепції. Основою її є, як знаємо, суспільний безкласовий колектив, зрівняний в умовах його матеріального існування. Хоч проблема комунізму виходить із чисто матеріалістичних залогень, проте вона є насамперед психологічна проблема. Як вже зазначалося вище, здійснення ленінського комунізму залежало не так від механічного запровадження його соціально-економічних форм, як від глибоких змін духового змісту та психології індивідуальності й цілого суспільства. Вагу цього психологічного моменту розумів і Маркс, але просякнений історично-матеріалістичним і діалектичним світоглядом, він не міг інакше його оцінити, як у своїй, чисто механістичній, формулі: «побут означає свідомість».

Недооцінення психологічних факторів катастрофально відбилася на московському комунізмі. Бо маючи в своїх руках владу й зв'язані з нею необмежені можливості для свого доктринерського експериментаторства, він після довшої боротьби сам опинився в полоні ворожої йому психологічної стихії. Покликаний її засимілювати, він сам підпав її асиміляції. Закони життя та впливаючі з них органічні намагання людської індивідуальності okazалися сильнішими від жаху червоного терору та його уроених цілей!.. Причини цього явища полягають не лише в консерватизмі психологічного та духового укладу суспільства, але й у його самоохоронному інстинкті, що протиставиться антисуспіль-

ному значенню комунізму. Це твердження для деякого може здаватися несправедливим; мовляв — чи ж можна рух, що змагає до усунення соціальної несправедливості й запровадження рівності людей, уважати антисуспільним, руйнінським?!..

Проблеми рівності й нерівності є надто складні, щоб їх розглядати на цьому місці засадничо. Вкажемо лише, що начало рівності взагалі видається нам безпідставним у самих процесах світобудови. В обмеженому ж соціальному пляні абсолютна рівність, за нашим переконанням, є абсолютним злом. У соціальному житті діють принципи кількості і якості; власне ці останні творять багатство явищ, зводячи різноманітність творчого світу до гармонії, що визначає корисний для цілого суспільства поступ. На самій матеріальній базі півелююча рівність ніколи не обмежується; вона закономірно тягне за собою нищення тих суспільних і духових первнів, що стимулюють якісний розвиток і зводить життя до панування кількісного, не продукуючого, лише споживаючого, примітиву.

Деформуючи творче існування, пропагована комунізмом матеріальна рівність, сама по собі, є цілковитою утопією. Що це так, може краще за нас ствердити сталінський комунізм, що сам дає тепер застрашаючі зразки варварської нерівності. У своїх постулятах колективної рівності, комунізм не є навіть оригінальний. Історія суспільних ідей, устроїв, реформаторських та релігійних рухів знає чимало спроб творення такого «раю», побудованого на рівності й альтруїзмі. Моральною синтезою цих стремлень являлося християнство. І коли високу ціль зродження над людини — своїм змістом рівнозначну божеській непогрішності — не довелося здійснити Могучому Велитневі Духа — Христові, з його справді божеською екстазою ідеалістичної любови, то, тим менш було підстав сподіватися, що цю місію довершить обездуховлений матеріалістичний комунізм.

Так і сталося! Заповідженого «раю», з його абсолютною та матеріальною рівністю, комунізм не створив, ба навіть фактично вже відмовився від цього; натомість ставрував сучасність усіма негачіями свого внутрішнього змісту. Антисуспільне значення комунізму ховається не в його економіці й заповіджених світових революціях. Як будемо далі бачити, у цій практичній частині своєї програми він сам уже збанкрутував. Безпосередньої небезпеки цих його «реформ» не існує для світу. Тим більше, що на порядок

дня прийшли в світі вже інші концепції, що відкидаючи демагогію комуністичної устроєвої нівеляції, перебудовують суспільства на принципах творчої етики, громадського обов'язку й соціальної справедливості. Тим ідеям належить будучність!

Руїницький зміст комунізму лежить у його світогляді. Пояснюючи всі вияви життя самим діянням матеріалістичних факторів, здвигаючи на педестал дикунського обожування матерію, брутално попираючи ногами різноманітний світ ідей і зводячи ряд найважливіших проблем і вимог людського духа до рівня «контрреволюції» — комунізм обездуховлює, каструє та обмежує в творчих спроможностях той фактор, що в дійсності є передумовою всякого поступу: живу людину.

Помиляється той, хто гадає, що ці риси комунізму проявляються лише тимчасово, поки він остаточно не перемиг, що пізніше він створить свою власну еру культури, свободи й поступу. Бо його спрощуюча, нівелююча всі внутрішні цінності, природа (таким є зрештою цілий марксизм!) є незмінною. Трактуючи людину за препарат для ножа своєї діалектики, вихолощуючи в ній усі духові первні, він неминуче мусить випускати її з свого «операційного столу» у світ... одностороннім примітивом, варваром. А примітив ніколи не здібний творити будуючі вартості. У кращому випадку, він їх споживає; у гіршому — руйнує створене іншими. Сучасна практика московського комунізму дає багато на це прикладів.

Комунізм — це не середник розвитку й удосконалення життя; це уроєна самоціль, що їй життя має підпорядкуватися без решти. І горе тому, хто зважиться думати, відчувати, бажати, а тим більше діяти всупереч тій самоціль! Такий у пазурах комуністичної диктатури буде знищений фізично. Коли ж і врятує себе, то лише за ціну відречення себе, перетворення в механізованого «робота» комуністичної системи, без власної душі, волі, розуму та прагнень. Усіма двигунами його внутрішнього «я» буде кермувати відповідний параграф комуністичної «політтрамоти»...

Якщо б комунізм закріпився в світі, то суспільство закономірно й все глибше впадало б у пірву духового примітивізування та культурного здичавіння. Складну й величаву лабораторію життя, з грою його розгонових сил, ідей і волевих пристрастей, змінила б сіра кузня ко-

мунізму, де штамповано б «стандартну» людину-робота.

Спровоковане в перших часах жовтневої революції та опановане большевизмом суспільство, скоро відчуло ці деформуючі його прикмети. Не лише національно-поневолені, але й московські народні маси — а їх напочатку так приваблювала примітивність комунізму — зрозуміли, що йти за ним, це значить стрімголов летіти в прямовісну безодню. І поступаючи за голосом самоохоронного інстинкту, вони протиставили йому свою психологічну стихію. Зачалися епохальні в своїй грандіозності змагання. Приховані від зовнішнього світу, роками точилися вони — конвульсивні, жорстокі, з гекатомбами людських жертв.

З одного боку барикади була — матерія, озброєна в потужні середники кривавого терору; з другого — безборонний, але сильний хотінням жити, дух. Боротьба йшла за перемогу духовості, за ідеали, за вірування, за мораль, за етику, за любов, за родину, за побут, за право індивідуальної ініціативи й творчості, за саму можливість існування, здушеного кривавим чоботом комуністичного доктринерства.

Сьогодні дух уже перемагає. Назверх ця перемога ще не проявляється у виразних формах. Тим не менш вона є фактом. Надломлений нею в самій своїй основі комунізм — у відвороті. Претендуючи колись на роль фактора, що покликаний безкомпромісово ламати та пристосовувати до себе життя, він тепер сам змушений пристосовуватися до накинутих йому реальною дійсністю обставин. Урядовому комунізмові наразі пощастило ще схоронити своє зовнішнє «лице», але зміст його цілком вже не той, що в часи жовтневого буревія.

Повторюємо: сталінізм — це рештки неактуальної вже комуністичної догми, що в цілості підпорядкована тактиці вимушених компромісів.

* *

*

Психологічна поразка комунізму відбилася і на його політико-економічній системі. Державна організація теоретично являлася для комунізму перехідним етапом до часу дефінітивного розвитку світової революції, що мала знищити капіталістичний устрій і збудовані на ньому держави. Таким чином, створення советської держави було напочатку для компартії лише «прикрою необхідністю», що забезпечувала їй

опорну базу для дальшої боротьби за перебудову світу на бездержавно-соціалістичних засадах.

В ідеї державний устрій ССРСР мав створити особливу систему демократії продуцентів (пролетаріату). Усе населення країни поділено було на дві основні категорії: «працюючих» і «непрацюючих». Перша категорія набувала всі формальні громадсько-політичні права; друга не лише позбавлялася тих прав, але й можливості одержувати продукти усупільненого господарства. Конституція признала за органи державного керування так зв. ради (совети) з виборних представників працюючих, що формально були організованим виявом народнього суверенітету.

У дійсності ж уже спочатку всю повноту влади в державі захопила комуністична партія, цей «провідний авангард пролетаріату й світової революції». Зосереджуючи в своїх руках усі ділянки державного, господарського та суспільного керування, тримаючи під червоним терором усі вияви життя, діяльності, ба навіть почувань народів ССРСР — компартія запровадила режим своєї диктатури, що офіційно утотожнювалася з «волею пролетаріату». Так компартія фактично перетворилася в чинник, що на його услугах стала сама держава й ціле її населення. При такому стані конституція ССРСР обернулася в фікцію.

Цей процес панування компартії все заглиблювався та дійшов тепер завершення в формах сталінського правління. Режим Сталіна — це вже навіть не диктатура компартії, як певного колективу; це нічим необмежувана деспотія одної людини, що спираючись на підбрану кліку, підпорядкувала собі й компартію, і державу. Інспіровані Сталіним ухвали цьогорічного XVII партійного зїзду цілком звели нанівець основні закони ССРСР і скасували елементарні засади контролі державного управління. Так диктатура з початкового засобу досягнення поставлених цілей перетворилася у самоціль.

Сталінський режим є логічним наслідком примітивної програми комунізму, що свою ціль добачувала в механічному спрощуванню всіх різноманітних елементів життя й здійснювала це завдання брутальними методами терору. Хвора концепція не могла створити здорових форм суспільного існування! Усяка диктатура, оперта на перманентному політичному терорі й здушенні самодіяльності народу, стає ціллю в собі; вона водночас закономірно звужує й ту нечисленну суспільну базу, що на ній сама тримається. Так сталося і з диктатурою компартії. Опанував-

ши владу й звязані з нею соціальні та матеріальні користі, комуністична кліка все більш замикалася в собі. Услід за упослідженими «нетрудовими» елементами від неї відривалися й ті класи, що її саму привели до влади: селянство та робітництво. В останніх часах глибока прірва вже лягає між масами компартії та її проводом, що тримається лише на інерції тимчасової революційної рівноваги. Періодичні «чистки» кадрів компартії стверджують це явище.

Намагання комунізму до ліквідації нетрудових, паразитарних верств, не могло само по собі викликати заперечень. Дійсно, у кого можуть збуджувати симпатії непродукуючі, експлуатаційні елементи, що ними просякнений соціальний устрій сучасної капіталістичної демократії? Однак у цій соціальній реконструкції, практичні методи комунізму цілком розійшлися з його теоретичними цілями. Сам розділ на «трудові» і «нетрудові» верстви давно вже перестав бути актуальним у змінених суспільних і продукційних умовах советського Союзу. Поглиблюючи його й тепер, сталінська диктатура кермується навіть уже не соціальними міркуваннями, лише штучними, зовнішніми ознаками: «певна» чи «непевна» дана людина або колектив для пануючої кліки?.. Сучасність советського Союзу визначається вражаючою нерівністю. Право на існування мають лише вибранці комуністичного режиму. Цих — зникаюча меншість. Усі інші засуджені на животіння, на сліпий послух і роль безвладного знаряддя в руках комуністичної деспотії. Цих — багатомільйонна більшість.

Переродження компартії в замкнену касту пануючих бюрократів змінило її дух і психологію. Її революційна енергія вгасла. Сучасне її наставлення — це бажання миру й безжурного вживання плодів перемоги... для самої себе. Відповідно до цього змінилися й погляди комунізму на істоту держави. Ця остання перестала бути для нього лише «прикрою необхідністю»... Автоматично ще й тепер виголошуючи святочні інтернаціональні формули, советська влада на ділі «деградувалася» до культу власної великодержавности. Це й не дивно! Поставивши свою ціллю вдержання влади для самої влади, сталінська правляча кліка неминуче мусіла опертися на ту базу, що найкраще її забезпечує: на державу. Вона теоретично не від того, щоб заволодити цілим світом! Але де є певність, що так буде? Хто може ручити, що в наслідок нових світових збройних заворушень, вона не втратить і те, що має тепер?!.. Такі сумнівні «аван-

тури» вже не в стані приваблювати сучасний комунізм, з його консервативним «реалізмом». Забувши про свої колишні максимальні поступати, він задовольняється мінімум: тими можливостями панування, що їх дає йому ССРСР. «Краще ворона в руках, ніж орел у небі» — такою є філософія сталінізму. З цього психологічного моменту самозбереження випливає, як будемо бачити, і сталінська концепція «соціалізму в одній країні».

При всьому свому теоретичному інтернаціоналізмі, компартія була та є еманациєю московського духа та московської психологічної стихії, зо всіма прикметами їх негативности, хаотичности, примітивности та самозаперечливости. Ці прикмети позначили і створену нею державу. У ССРСР — кличі інтернаціоналізму парадоксально сполучаються з московським імперіялістичним месіянством; ідеї найбільших утопій співживуть із реальним режимом терору та нищенням індивідуальности; матеріалізм — з містиком; соціалістичні поступові теорії — годяться з вражаючою соціальною нерівністю, що заіснувала на тлі комуністичного устрою, а гасла нової людини — з огидним у своїй заскоружлості міщанством. Але насамперед, ССРСР — це вияв обновленої московської великодержавности, що їй комунізм (большевизм) намагається повернути зломану потенцію. Власне цією тенденцією слід пояснювати імперіялістичну політику комунізму у відношенні до поневолених народів ССРСР, що її він приховує брехливо-спекулятивними формулами ленінської «національної» теорії.

Як бачимо, до існуючої державно-устроєвої концепції комунізму неможливо підходити з якими будь теоретичними критеріями. Практика московського большевизму переліцитувала навіть (самі по собі деструктивні) комуністичні теорії...

Але й у пляні економічному, що був його головною основою, комунізм не справився з поставленими теоретичними завданнями. Його найбільш клясичною та додержаною в дусі суворой доктрини епохою — був, згаданий уже, воєнний комунізм. Знищено тоді було приватну власність, особисту ініціативу, товарний обмін на засаді усталеної грошової одиниці та всі, дотепер знані, закони господарської продукції. Замість цього, економіку опанувала однобока концепція плянового розподілу вже нагромаджених до революції багатств, без спроможности їх нового творення. Воєнний комунізм був повернен-

ням до часів так зв. натурального господарства, з його примітивним обміном; він означав деградацію економічної системи на століття взад. Це швидко зрозумів і Ленін, скасувавши воєнний комунізм і запровадивши «Нову Економічну Політику» (НЕП), що тимчасово відновила обмежену власність і приватну ініціативу в господарському виробництві. НЕП був першою поразкою комунізму з його теоріями загальної «урівніловки». Зійшовши на манівці власної доктрини — він до неї вже не вернув! Логіка економічного розвитку та психологічна стихія мас невимовно штовкала його до реставрації так легко знищених і так важко відновлюваних засад сучасної господарської системи, з її комерційним розрахунком, законами собівартости, оплати праці згідно з ознаками кваліфікації та грошовим риночним товарооборотом.

На невдачах комунізму відбилася й та обставина, що сам марксизм, теоретично зорієнтований на саму деструктивну фазу соціальної революції, не давав конкретного пляну організації соціалістичного виробництва, а тим більше комуністичного розподілу його продуктів. Фатальний вплив мало й те, що комунізм — всупереч марксівської теорії про закономірність економічного назрівання соціальної революції — опанував владу якраз у Росії, де цих «закономірних» передпомилок не було. Цей парадокс змусив Леніна виробити... нову «теорію», що вже незалежнювала процеси революції від її економічної дозрілости... В умовах диктатури компартії, її вождєві вільно було голосити які завгодно спекулятивні теорії. Та це справі не помогло! Як із дерева й глини немисливо збудувати модерну машину, так і нерозвинена економічна система Росії не могла стати базою для соціалістичної реконструкції.

Ціла історія господарських п'ятирічних плянів ССРСР — це історія компромісів фантастичной доктрини комунізму з непереможними законами економіки. Економічний сталінізм — це не комунізм і не соціалізм; це особлива форма державно-власницької капіталістичної системи нещасливо сполучені з урядовим пляновим бюрократизмом. Цей останній, відкинувши якраз найбільш життєві елементи капіталістичного устрою, заабсорбував у собі його негативні прикмети: монополізм, матеріальну експлоатацію, соціальну нерівність. У висліді, на тлі матеріально ожебраченої країни, заіснував економічний режим «доганяння Америки», кермований

не господарською доцільністю, лише інтересами політики панування. Будучність закономірно штовхатиме советську економіку на шлях ще більших суперечностей, усе далі від первісної її доктрини.

Економічна еволюція комунізму переходила в умовах опозиційних потрясень унутрі компартії. Сучасна «генеральна лінія» Сталіна, з її індустріалізацією, й колективізацією — це властиво програма лівої опозиції компартії: троцькізму. Знищивши троцькізм у боротьбі за владу, Сталін позичив певні елементи його економічної програми. Але для троцькізму його економічна програма була лише частиною загального завдання; центр завдання лежав у прискіпшенні світової революції. Сталінізм відмовився від революційної концепції троцькізму та заступив її формулою «соціалізму в одній країні», що означала зле замаскований відворот від початкових революційних теорій. На цю нову тактику вплинули: національно-консервативне й програмове переродження московського комунізму, його внутрішня слабкість і крах міжнародного комуністичного руху.

Сучасна тенденція сталінізму до спільного фронту з міжнародньою соціал-демократією в під оглядом дегенерації комунізму вельми характерна! Комунізм закінчує цикл свого розвитку; відорвавшись колись від поміркованого офіційного соціалізму в якості непримиримого революційного фактора, він — вичерпаний у своїй потенції — вертає на рейки спекулятивного угодовства. Теоретичні ідеали, змагання, нове життя, нова людина — де ж усі ті кличі, що колись захоплювали «стару гвардію» Леніна?!.. Сьогодні для червоних можновладців це вже не більше, як «левацкая балтавня»... Для цього вони стали надто «реалістичними». Уже нема містики первісних поривів, коли не рахувати містичного самозакоханя в себе та свою азійську володарність. Їх ціль єдина: самозбереження, рятунок від наступу ворожих стихій.

Ось реальні підсумки «найбільшого в історії» комуно-соціалістичного експерименту. З великих мрій зродилась похмура, мерзотна дійсність. Комунізм уже на останньому етапі. Здержує його лише інерція колишньої енергії. Але не надовго. Бо історія не помиляється...

IV. ФАШИЗМ.

Фашизм — це насамперед ідейна й духовна реакція на стан сучасності, що його витворили

демократія, соціалізм і комунізм. Політична демократія, поступово втрачаючи духову й національну основу свого ества, просякалася раціоналізмом і космополітизмом; соціалізм і комунізм цей процес поглибили своєю матеріалістичною концепцією та неприродними інтернаціональними утопіями. У цих виявах фашизм добачував небезпеку збочення суспільства на манівці духового примітивізування та профанацію самої мети життя, і протиставив їм свою світоглядну й устрівну систему.

Коли демократія в основу своєї доктрини клала надмірний культ розуму (раціоналізм, позитивізм), а комуно-соціалізм — матерію (історичний і діалектичний матеріалізм), то фашизм свою філософію побудував на признанні духа, волі та ідей (спірітуалізм, волюнтаризм, ідеалізм), як рішачих чинниках історичного розвитку.

Світогляд і устрій фашизму не поривають (як це теоретично хотів зробити комунізм) усіх звязків із створеним нашою епохою укладом духового, культурного, морального, звичаєвого й суспільно-господарського існування. Вони ставлять собі завданням обнови́ти цей уклад, пристосувати його до змінених умов життя, шляхом повернення до призабутих уже принципів ідеалізму та реконструкції перестарілих соціальних засад. Це не значить, що фашизм є мирною, еволюційною течією. Навпаки, — ціла його природа динамічна й революційна. Його внутрішня суть і реформи болюче б'ють комуно-соціалізм, закостенілий консерватизм і ліберальну демократію, проголошуючи їм війну. Мимо того фашизм захоче звязок із минувшиною; на тлі її він виступає в ролі творчого реформатора, а не руйнуючого нігіліста. Цей конструктивізм його істоти органічно непримиримий із безтрадиційною, ворохобницькою природою комуно-соціалізму. Вростаючи своїми світоглядними й політичними коріннями в позитивні надбаня й традиції минулого — фашизм знаходить у них джерело свого новаторства, посилюючи та міняючи їх зміст і зовнішні форми, ослаблені чи zdeформовані часом й обставинами.

Так демократія скристалізувала сучасне поняття національності, і в порядку історичного процесу витворила політико-соціологічне явище державної нації. Пізніше поширення егоцентричного лібералізму, гуманізму та космополітизму, вкупі з матеріалістичним світоглядом послабили й розхитали початковий зміст національного ідеалу. Фашизм підхопив, вирвав із рук демо-

кратії уособлений ідеал нації та підніс його на небувалу висоту, вкладаючи в його життєве здійснення свою волю потугу і патос молодії творчості. Демократія також була творцем капіталістичного устрою. Започаткувавши епоху величезного матеріального прогресу, капіталізм із бігом часу все більш перетворювався в анти-соціальний фактор. Демократія не виявила сил і здібностей, щоб своєчасно скорегувати шляхи капіталізму та узгіднити його дальший розвиток із життєвими інтересами народів, і в наслідок цього опинилася в хаосі соціально-класової боротьби та економічних потрясень. Уважаючи, що капіталістичний устрій себе ще не пережив, фашизм старається використати його форми виробництва й обміну, водночас усуваючи їх шкідливі з соціального погляду прикмети. Цю тенденцію реформаторської тяглості бачимо й у інших виявах фашизму.

Весь свій ідеалізм і волюнтаризм фашизм зосереджує в одному рішачому центрі: у власній нації. Нація для нього — це абсолютна цінність, що їй підпорядковується все інше. Всупереч демократії, що має тенденцію розглядати націю, як механічний збір відповідної кількості індивідуумів, звязаних між собою насамперед реальними інтересами, фашизм приймає націю за найвищу історичну, духову, традиціональну й реальну спільноту, в рямках якої переходять процеси існування та творчості цілих поколінь — умерлих, живих, ненароджених, — що звязані між собою нерозривно. На розвиток нації впливають не так матеріальні умови, як насамперед прояви її збірної волі, її духовна активність. Відношення громадянина до нації повинно обумовлятися його ідеалістичним намаганням віддати їй максимум праці, сил і жертв, аж до самовідречення включно.

Ставлячи в основу своїх ідеалів націю, фашизм утотожнює її з державою, як тією формою, що найкраще забезпечує національний розвиток. Відношення державних націй між собою слідує не за утопіями згоди, братерства й пацифізму, лише улягає неминучим законам змагань, боротьби та конкуренції, де перемагає лише зручність і сила. Висновком цього — признання імперіялізму, як вирішального середника існування й розросту власної держави-нації, що її фашизм хоче бачити могутньою та величною. Змагаючи до посилення держави назовні, фашизм обєднує навколо спільного національного ідеалу всі соціальні прошарки нації, кидаючи гасло: нація й держава понад класи й партії.

Цей його всенаціональний і надкласовий принцип в основі заперечує режим політичної демократії, з пріоритетом її часткових партійних інтересів, як також апологетику внутрішньої соціальної боротьби та інтернаціоналізму комуністичної доктрини.

Однак, фашизм здає собі справу з того, що мету сконсолідування цілої нації навколо спільного ідеалу та усунення міжкласових протиріччя можна досягнути лише при умові унешкідливлення тих антисупільних факторів, що заложені в капіталістичному устрою. Тому, керуючись системою капіталістичного виробництва й обміну, він водночас прямує до нівеляції її шкідливих проявів через погодження інтересів праці й капіталу. Цю реформу фашизм перевів шляхом організації соціальних верств держави в спеціальні синдикати, що обєднують відповідні категорії громадян — виробників матеріальних і інтелектуальних вартостей. Синдикати, відповідно до роду своєї професії (селяне, промислові робітники, торгівці, підприємці, інтелектуалісти і т. д.), обєднуються в корпорації; від них бере свою назву корпоративний устрій фашизму. Що нового дає для сучасності цей устрій?

Як уже знаємо, оперта на принципах економічного лібералізму, демократія залишила розвиток господарських процесів без організованої контролі. Господарська діяльність у цілості базувалася на приватній власності, ініціативі та грі особистих інтересів. Свобідна конкуренція витворювала, після загального переконання, якусь «рівнодіючу», що «сама по собі» узгіднювала розбіжності в інтересах загалу й в ім'я поступу. Так створилося класичне «стихийне капіталістичне господарство». Коли ця система могла навіть із користю існувати в початках капіталістичного розвитку, то з бігом часу привела вона до класових антагонізмів і революційних потрясень. Опанована партійництвом, політична демократія не могла усунути загрозливих соціальних явищ. Її заходи у вигляді різних законів і норм, що регулювали питання продукції, обміну, інтересів праці і т. д., були лише фрагментами, що виходили не з суцільного, до кінця передуманого пляну, лише з випадкових умов і компромісів тої чи іншої парламентарної конюнктури. Як це відбилося на демократії — ми вже знаємо. Її устроєву систему скомпромітовано; демократичні держави станули тереном зажерливої внутрішньої боротьби, коли то загально-національні інтереси втрачають майже вся-

ке значення.

Корпоративний устрій фашизму, організуючи населення в продукційні синдикати, бере під державну контролю соціяльну й господарську політику країни. Залишаючи основні елементи капіталістичної системи — приватну власність та ініціативу — він одначе не полишає господарську діяльність населення на волю «гри стихійних сил», лише намагається її погодити з загально-національними й частковими інтересами, віддаючи пріоритет першим.

Соціяльні відносини, зокрема відносини праці й капіталу, фашизм розв'язує не міжпартійною, міжкласовою й парламентарною боротьбою — як це робить демократія — лише методами національної солідарності, що виявляються в узгодженні цілей і співпраці підприємців і працюючих, при верховнім і обов'язковім арбітражі державної влади. Усі соціяльні конфлікти й питання господарської діяльності розв'язуються радами дотичних корпорацій при співучасті держави.

Створений фашизмом корпоративний устрій (він зродився з давно вже знаних так зв. синдикалістичних теорій, що їм фашизм надав відповідного до його національних ідеалів своєрідного змісту) є предметом безнастанних провокацій із боку засадничих противників фашизму: демократів, соціялістів і комуністів, що силкуються представляти його, як замаскований «гарними словами національної солідарності» середник візиску працюючих у руках пануючої капіталістичної буржуазії... Слід признати, що власне в цей спосіб розуміють фашизм і різні його... непокликані прихильники, що в різних країнах походять із реакційних і ворожих самій ідеї соціяльної справедливості верств так зв. «акул» фінансового, промислового та аграрного капіталу. Наслідуючи назверхні його форми, вони часто-густо приховують свої справжні хижачькі тенденції гаслами «нації, надкласовості й солідарності», компромітуючи в цей спосіб сам фашизм.

Думаємо, що створена фашизмом соціяльно-господарська система ще не є закінченим ідеалом; до певних її елементів можна підходити й із критичними увагами. Одначе помилкою було б уважати її, як засіб, що стоїть на услугах капіталу для експлоатації трудових мас. Чисельні факти показують, що фашизм з однаковою рішучістю може «вдарити по руках», як представників капіталу, так і праці, коли ті чи другі схильні виявляти пріоритет часткових, особистих

інтересів над національно-державною доцільністю.

Історична заслуга фашизму полягає в тому, що в хаосі повоевних відносин, коли перебуваючу в безчинній летаргії демократію намагався добити комуно-соціялізм для своїх «експериментів» — він спромігся не лише здусити внутрішні руїнницькі сили, але й здійснити свою власну соціяльну систему, що хоче активно пристосуватися до нових вимог життя, кладучи перші основи для дальшої устроевої реконструкції нашої хворої епохи. Демократичному сонливому «непротивленню злу» і ворохобництву комунізму — фашизм протиставив чин творчої розбудови, що вже дала певні позитивні наслідки.

Корпоративна система фашизму нерозривно пов'язана і з його державно-політичним устроєм. Основні ідеї та форми останнього також різко протилежні демократії. Демократія, визнаючи людину, з її вродженими правами й вартостями, за самоціль, послідовно дійшла до парламентаризму. Не те фашизм. Уважаючи краєкутним камінням своєї ідеології націю-державу, він підпорядковує їй у цілості й суспільство, і окремих людей. Людині фашизм не відмовляє її вартостей, одначе відношення громадянина до держави буває не на її «вроджених людських правах» (як це робить демократія) лише насамперед на її обов'язку перед нацією-державою. Демократія видвигнула гасла: «свобода, рівність, братерство». Їм фашизм протиставить свої ключі: «обов'язок, гієрархія, дисципліна».

Фашизм скептично задивляється на творчі спроможності народніх мас. Останні не є діяльним чинником поступу. Творчість нації визначає та реалізує меншість, що її він називає аристократією духа. Ця провідна меншість своїм ідейним багатством, активністю, пристрасною волею та здібностями творить життя, осягає здобутки, що ними користується цілий нарід. Цій меншості й належить керма в державі. Свою владу вона дістає не на підставі виборчої більшості демократії. Бо більшість — каже фашизм — це насамперед юрба, механічна збиранина одиниць, що сама не знає власних хотінь і користей. Не питати в неї рішень, лише вести за собою для її ж власного добра — повинна провідна меншість. Логічним висновком цих поглядів фашизму на творчу роллю маси був встановлений ним державно-політичний режим диктатури.

* *

*

Диктатура не є для фашизму тимчасовим методом правління; вона заведена, як основний елемент державного устрою. Законодавчою установою фашистівської держави є парламент, що складається з представників згаданих корпорацій і різних науково-культурних організацій. Ці установи не мають права вільних виборів, як це бачимо в демократії. Вони лише намічують у певній пропорції кандидатів до парламенту, подаючи їх реєстри на розгляд так зв. Великої Ради, що представляє найвищий політичний орган держави. Велика Фашистівська Рада управлена викреслювати небажаних їй кандидатів і заступати їх іншими. Затверджений реєстр кандидатів до парламенту ставиться на всенародне голосування. Населення може голосувати «за» чи «проти» цілого реєстру, а не окремих кандидатів.

В ідеї, фашистівський парламент має реалізувати участь об'єднаного в корпораціях населення в державному управлінні. Фактично він лише реєструє й формально ухвалює рішення Великої Фашистівської Ради. У ближчому часі можна чекати ліквідації цього парламенту, а на його місці, очевидно, стане Національна Рада Корпорацій.

Цілою політикою держави кермує Велика Фашистівська Рада; до неї входять провідники фашистівської партії та представники уряду. Таким чином, єдина й легальна в країні партія (всі інші партії заборонені) утотожнюється з державною владою й вона скупчує у своїх руках усе правління. Широко розгалужена партійна організація охоплює не лише центральний державний апарат, але й владу на місцях, в провінціях. Управління визначається стислим урядовим централізмом, на тлі усунення громадської самодіяльності; фашизм скасував і органи місцевої самоуправи, настановляючи замість представників самоврядування — державних урядників.

На чолі держави стоїть король. Фактично він виконує лише репрезентативні функції суверенітету, у той час, як вся повнота державної влади перебуває в руках «дуче» — Мусоліні. Це є вождь, що його ніхто не обирає. Він сам взяв до рук владу. Диктаторів не вибирають — каже фашизм — вони самі приходять.

Не важко зауважити певні подібності в державних устроях фашизму й комунізму, хоч виходять вони з цілком протилежних і ворожих до себе доктрин. Формальні позначки диктатури виступають у фашизмі ще більш підкреслено,

ніж у комунізмі. Комунізм теоретично заступає принципи влади колективу — безкласового (чи вірніше однокласово-пролетарського) суспільства. Свою фактичну диктатуру він лицемірно ховає під спекулятивною маскою «тимчасовості» і опереткових «рад». Фашизм натомість, виразно заперечує владу колективу, будуючи її на принципах монархізму та суспільної гієрархії. Зовнішня схожість обох режимів не управнює утотожнювати їх внутрішній зміст. Диктатура фашизму базується на здорових основах суспільної культури й моралі; вона виростає з тисячелітніх творчих традицій старого Риму, та, навіть при деяких своїх внутрішніх дефектах, лишається чинником будуючим. Диктатура комунізму заперечує і культуру, і мораль; її зродила стихія варварського московського нігілізму, що робить її фактором руйни.

Чи має фашизм такі ідейні, суспільні й політичні цінності, що упідставляють голошену ним місію реформатора нової доби й забезпечують його закріплення на шляхах історії? Відповідь на ці питання треба почати з оцінки його духового змісту та ідей, що ми їх коротко окреслили. Треба зазначити, що основні ідеї фашизму не замкнулися в самій Італії, але швидко поширили свій вплив у цілому світі, посилюючи та оформлюючи той психологічний і суспільно-політичний процес, що по останній війні стихійно вибував серед різних (насамперед поневолених і покривджених) народів: це — націоналізм. Сам фашизм, це насамперед націоналізм — любов до власної батьківщини й патріотичне почуття, доведені до самопосвяти й культу жертвенного фанатизму. Джерелом його народження є національний інстинкт, національний дух і національна свідомість.

Ворожа постава фашизму до демократії й комунізму соціалізму базувалася спочатку не так на запереченні їх устроєвих концепцій, як насамперед їх внутрішнього змісту, що йому фашизм проголосив безпопадну війну. Фашизм відчув, що хворобливий лібералізм, космополітизм, матеріалізм і утилітарний примітивізм нашої епохи загрожують згангренувати духовість і суспільний організм нації, розсаджуючи її з середини. Зроджена колись сама на здоровому національному інстинкті — демократія поступово марнувала свій творчий капітал. Вкупі з соціалізмом вона позначила нашу добу безідейністю, сірою й безбарвною меркантильністю, та тупим своєкорисним анархічним міщанством. Фашизм наново відкриває забутий світ ідей, він апелює

до духовости й змагає до морального переродження нації в ім'я її зросту, блага й сили. На місце скептичного релятивізму демократії — він ставить віру й абсолютний світогляд; компромісовості — непримиримість у захисті своїх постулатів; безвідповідальному, претенсійному в домаганнях прав і скупому у виконанні обов'язків, лібералізму — він протиставить повинність дисциплінованого чину; космополітизму й інтернаціоналізму — ідеал власної нації; суспільній та ідейній анархії — внутрішній лад і мир.

Дарма й неширо жахаються представники демократії та комуно-соціалізму простолінійної безпосередності фашистських ідей, що їх вони в очах свого примітивно-міщинського оточення виставляють як «зоологічне» страховище й «аморальне» викривлення мети життя та людської природи... Бо оперуючи «високими» гаслами миру, справедливості, братерства, рівності й інтернаціоналізму — вони самі своєю практичною чинністю ці гасла перетворили в спекулятивні брехні, в глузування над людиною! Фашизм виявив чесність із собою, коли на місце їх підступних, брехливих фраз, що присипляють чуйність слабших, поставив на порядок дня нашої епохи всю неприховану правду життєвої концепції, що відвічно спирається на чинну мораль, на закони противенств і на право сили.

У цьому пробудженню первородного інстинкту нації, у напруженні її ідей і закривізуванні її творчих потенцій лежить заслуга фашизму-націоналізму не лише перед власною батьківщиною, але й перед іншими — насамперед поневоленими — народами. Для цих останніх свідомство творчого духового напруження фашизму й його змагань за життєві ідеали нації, повинно бути незабутнім «мemento» і дороговказом їх власних почувань і чину. Бо ті з них, що перелякано відвертаються від імперативних заповітів фашизму в силу своєї сліпої, безкритичної привязаності до наркозу демо-соціалістичних забобонів про «мир, згоду, благоденствіє» та «інтернаціоналі» — ті з них ніколи не матимуть дійсного миру й свободи. Призначення таких народів — бути погноєм для інших!

Поруч із ідеологічними цінностями, фашизм визначає конструктивність його суспільної концепції з її стремлінням до об'єднання цілої нації на зреформованій соціалній базі. Соціалізм і комунізм, заперечуючи націю, хотіли її розкласти на окремі антагоністичні складники; демократія, хоч і визнає теоретично націю, своїм лі-

беральним егоцентризмом, соціально-господарською безпляновістю та всім устрівним укладом не погамовує цього розкладу, полишаючи його «внутрішній логіці» життя та випадковим парляментарним кон'юнктурам.

Фашизм станув на правильному розумінні органічності нації, повязаності її окремих соціальних складників, як тих атрибутів, що необхідні для здорового розвитку цілого національного організму. Не обмежуючись на голошенню цієї засади в теорії, він — як ми бачили — і на практиці застосував реконструктивний соціально-господарський плян, опертий на співпраці клясів, позапартійності й корпоративнім устрою. І хоч цей плян ще не дійшов свого остаточного завершення, хоч, можливо, зазнає він у своєму дальшому розвитку певних змін, то до його ідей і устрівних принципів належить застосуватися з найбільшим співчуттям і прихильною увагою. Слід сподіватися, що головні — випробовані часом, досвідом і обставинами — його елементи стануть основою для дальшої соціально-господарської реконструкції нашої епохи.

Децю відмінне становище належить зайняти до державно-політичного устрою фашизму. Як вже згадувано, диктатура для фашизму не є переходовим етапом. Вона є стабільним елементом устрою та впливає з певних рис фашистської ідеології, що творить культ сильної одиниці — вождя, і провідної меншості, при одночасовому недовірі до будуючої ролі народних мас. Провідна еліта творить і наказує; маси виконують і повинуються — така формула фашизму.

Засадничому розглядові проблеми диктатури ми ще присвятимо окремо увагу. Тут лише зазначуємо, що відкидаючи з найбільшою непримиримістю устрій політичної демократії, визнаючи благодієвний вплив диктаторського правління в певних обставинах, і засадничо заступаючи устійнені принципи авторитарності нормального державно-політичного режиму — ми водночас задивляємося на деякі засади диктатури фашизму з певною критичністю. Перманентна диктатура з правила схильна позначати життя надмірним урядовим етатизмом і витворювати культ своєманітної «поліційної держави», що гальмують розвиток суспільства та індивідуальності. Гадаємо, що цих прикмет не позбавлений і устрій фашизму.

Щоправда, власне цей його устрій скріпив Італію та підніс її силу та авторитет на небувалу височінь. Одначе, не слід забувати, що в сучасному наростанні потуги фашизму ми якраз

обсервуємо початковий (найбільш активний і творчий) процес кристалізації диктатури, що її на чолі з сильним, високо-здібним і талановитим Мусолінім, реалізує молода еліта. Ця еліта — це ще свіжа невичерпана енергія, що перебуває в патосі, в екстазі будуючого, безкорисного, ідеалістичного чину. Але... може й для неї прийти пора самоконсервації, зо всіма впливаючими з того відемними наслідками. Десяток років існування режиму, це надто малий протяг часу, щоб на основі його можна було встановлювати «заказні закони», без ризика помилитися.

Сила фашизму в тому, що він спромігся на місце розхлябаной, обезличеної дійсности видвинути потужну ідею. У цей спосіб створив він севедники духового гарту й скріплення життєвих первнів націй, знеможених від блукань в лабіринтах шукань й сумнівів. Суспільна його заслуга в тому, що касуючи гнилий егоцентризм демократії й комуно-соціалізму, що добачували в людині будь недоторкальне «табу», будь об'єкт для неприродних експериментів — він зумів цю людину поставити на службу нації, посилюючи в ній розхитаний інстинкт соціальности й ослаблене почуття обов'язку.

Слабкість фашизму в надмірному урядовому централізмі його системи, що утрудняє процес творчої індивідуалізації громадянина. Було б трагічно, коли б ця прикмета загальмувала його розгоновий поступ. Бо це могло б викликати ще більший маразм і ще глибший розклад нашої епохи.

V. ДИКТАТУРА.

Політична диктатура належить тепер до найбільш спірних і актуальних суспільних проблем. Демократи уважають її за абсолютне зло, що загрожує людству культурним занепадом і повертає суспільство до часів середньовічної деспотії. Натомість прихильники диктатури добачують у ній єдиноспасенний засіб направи політичних відносин і оздоровлення розхитаних основ суспільного життя. У практиці, устрій диктатури бачимо на протилежних бігунах політичної сучасности: з одного боку в московським большевизмі, з другого — італійським фашизмі та інших, споріднених із ним рухах.

Комуністичної диктатури ми в цьому місці не беремо під увагу. І то не лише з причин засадничого заперечення її теоретичних підстав, що їх ми уважаємо за руйнівські й неприродні, але й тому, що реальні вияви диктатури большевизму є вислідом внутрішніх суперечностей між са-

мою соціалістичною доктриною та практикою большевизму. При таких умовах годі шукати теоретичних заложень сталінського варваризму!.. Сталінізм давно перестав рахуватися і з марксістською концепцією соціалістичної диктатури, кермуючись у своїй політиці виключно інтересами пануючої партійної кліки.

Зовсім інакше представляється внутрішній і реальний зміст диктатури фашизму та інших націоналістично-авторитарних рухів. Фашизм не маскує її брехливими твердженнями про «владу мас», або спекулятивними запевненнями в її «тимчасовості» (як це робить московський комунізм). Диктатура для фашизму — це не лише метода політичного кермування; це синтеза його суспільного світогляду, що здатність до керівництва визнає лише за індивідуальністю і провідною меншістю. Фашизм не вірить у владу більшости, в тих її механічних формах (партії, голосування, парламент), що їх створила політична демократія; замість демократичного культу кількості — числа, він творить культ якості — творчої одиниці.

Свій політичний устрій фашизм будує на принципах суспільної ієрархії, авторитарности й монархизму, де право на кермування мають лише найліпші, себто ті громадяни, що своїми здібностями, енергією та досвідом покликані творити провідну еліту нації — її духову аристократію. Ця еліта, очолювана вождем-диктатором, веде за собою більшість нації — народні маси.

Видвигнені фашизмом ідеї авторитарности суспільної організації знайшли широкий відгомін і признання серед націоналістичних рухів інших народів. Між ними та приклонниками старих устроєвих теорій уже від літ точиться завзята боротьба за впливи й владу, що вже позначається певними наслідками: націоналістичні рухи скрізь у наступі; їх противники скрізь у відвороті. Причини цього явища ми вже зясовували раніше: націоналізм — з його реформаторськими суспільними тенденціями — є діюча й корисна реакція на стан, що його витворили анархія політичної демократії та нівелююче руйнівство комуно-соціалістичного колективізму. Власне у внутрішній конструктивності авторитарно-націоналістичних рухів захований «секрет», що притягає до себе розчаровані й зневірені в хаосі існуючих відносин суспільні маси.

Цей неоспоримий конструктивізм тим не менш не звільняє нас від обов'язку поставитися з критичністю до тих надмірних (і часто непокликаних...) ідеалізаторів режиму диктатури та її ме-

тоді, що в своєму захопленні схильні цілком ігнорувати те органічне тло, на якому лише й мислимі здорові форми самої диктатури. Такі ілюзії часто витворюють помилкові й небезпечні погляди на більшість (народню масу), як на ту «ворохобну юрбу», або «деструктивну чернь», що до неї, мовляв, можуть бути застосовані лише два середники кермування: сліпий послух і... погорда. Забуваючи, що сам політичний устрій — це є насамперед пристосована до вимог місця, часу та умов система доцільності — вони обертають його в самоціль, у незмінну на віки вічну догму.

Підходячи до критичного обговорення проблем диктатури, провідної меншости й народньої маси (більшости), зазначимо, що в аспекті історії вони не є новими. Зокрема питанням «правління найкращих» суспільство займалося вже з тих часів, як заіснувала державна організація й політична наука. Є величезна кількість рецептів цієї «селекції» провідної еліти. Певна частина з них находила собі примінення в життєвій практиці, виконуючи свою позитивну суспільну роль до часу, поки їх перестарілий зміст не заступали нові засади й форми. Цей історичний процес є доказом, що творення суспільних устроїв завжди підпадало впливам еволюції, у даному етапі якої збігалися й знаходили собі конкретний вияв нові ідеї, нові поняття моралі й нові матеріяльні форми існування. Коли в історії розвитку державних і соціальних устроїв хочемо встановити якийсь тривалий закон, то він проявляється хіба в одному: усякі спроби творення тих чи інших устроєвих форм завжди давали відемні наслідки тоді, коли вони відривалися від народу, або полишали його лише в становищі пасивного глядача та виконавця. Існуючи певний час з допомогою насильства або іперції, вони банкрутували чи під внутрішніми революційними ударами, чи внаслідок власного відмирання, спричиненого ізоляцією від більшости суспільства.

Ми підкреслюємо рацію тези фашизму про величезну, конструктивну роль творчої індивідуальності в процесах життя. Геній, воля, духовна сила, розумова вищість, моральні прикмети й активний розгон людської особистости завжди були надзвичайно важними двигунами ідей, культури й прогресу, будуючи нові епохи. Так само правильний є погляд фашизму, що дібрана на підставі якости провідна меншість (еліта) є мізком, нервом, душею і провідництвом більшости. Ця еліта є уосібненням якісних багатств

нації; вислідом її творчости користується й більшість — народня маса. Історія дає чисельні приклади величезної ролі індивідуальности й провідної еліти в державно-політичному та культурно-цивілізаційному житті народів. Заперечувати ці факти можуть хіба сторонники вульгарно-демократичного культу натовпу, комуно-соціалістичного «колективу», або анархізму.

Але... чи управнюють вони до скороспілих, при тому «засадничих», висновків про брак конструктивности народньої більшости, до погордження нею?.. Чи дійсно народні маси — це лише «юрба», що її отарна психіка, примітивність і ворохобність унеможливають творчість і засуджують її лише на роль сліпого знаряддя в руках провідної меншости?.. Такі погляди, що їх тепер доволі часто зустрічаємо в надто екзальтованих ідеалізаторів «вождизму», є діаметральною протилежністю до теорій політичної демократії та споріднених із нею «народницьких» течій, що лише в масі добачують джерело «правди всіх правд» (клясичним зразком цього є відома заява, що в конфлікті влади з масою, вина завжди на боці... влади). Порівнюючи ці відмінні погляди, ми гадаємо, що правда десь посередині...

Заперечування ад hoc творчих спроможностей народніх мас повинно привести до заперечення значної частини історії культури людства. Бо ж хто в силі заперечити, що остання твориться й збагачується не лише й не виключно зусиллями провідних еліт, але й постачається нецініними вкладами з неоформлених глибин народніх? Досить вглянутися в етнографію, епос, мистецтво, штуку, музику, культуру і тд. даного народу, щоб переконатися в тій важливій ролі, що її відіграє будуючий інстинкт його мас. Щобільше, історія дає також приклади, коли власне народні маси, у своєму здоровому консерватизмі й духовій устійненості, виказували у рішачих подіях далеко більшу відпорність, ніж їх провідні верстви: вони зберігали здобутки національних культур і політично-державних традицій навіть тоді, коли їх еліти, під впливом асиміляції, ставали на службу ворожих історичних факторів. Це саме сталося в історії Українського Народу. Ніде правди діти!.. Коли б не ті (погорджувані деким із наших «консервативних аристократів»...) українські маси — не існували б сьогодні підстави відродження Визвольної Ідеї, бо якраз наша стара «еліта» не лише не спричинилася до її скріплення, але станула середником її нищення в ворожих руках (ці яви-

ща бачимо ще й сьогодні!). Наша історія дає справді рідкий приклад, коли не еліта, лише власне народні низи стимулюють появу нової провідної меншости, видвигаючи її на кін життя за своїх невичерпаних творчих глибин.

Конструктивізм має не обмежується на ділянках народнього побуту й культури. Він проявляється і в суспільно-політичному житті, коли маси стають чинником акції, джерелом нових ідей, шукань й здобутків. Коли комуно-соціалізм добачує причини політичних, господарських і соціальних процесів в історії лише в факторах матеріяльного порядку, то він допускається помилки, подібно як ті, що ці процеси пояснюють виключно впливами ідей і волі провідної меншости. Бо в дійсності на ці здвиги (зміни соціально-господарських систем, державні перевороти, національні революції і тд.) впливають фактори й духово-ідейного, і матеріяльного характеру, що — сполучаючись у певний причинний звязок — витворюють імпульси нових прагнень і чину. Поруч із впливами ідей еліти та реальних обставин життя, стає в тих здвигах активним співчинником і народня маса. Коли цього не має, то такі процеси не в стані набути значіння переломової історичної події та змінити існуючий уклад. Зарисувавшись в обмеженому середовищі даної еліти, вони там же й ліквідуються, або консервуються до часу, поки їх змісту не зрозуміє й не піддержить маса. Треба зазначити, що в більшості випадків народні маси, зангажувавшись у певні політичні події, виявляють правильне, здорове відчуття моменту та його значіння, хоч чинність їх і має переважно стихійний, неупорядкований характер. Вияви «сліпоти» має трапляються тоді, коли дана ідея чи історичне завдання ще не заглибилися та не оформилися в їх почуваннях і колективній свідомості.

З другого боку народня більшість — зогляду на свою масовість і неоформленість — мало придатна до тяглої, плянкової, систематичної чинности в широкому, державному масштабі. Виявляючись у рішачючих моментах у вигляді стихійних здвигів і зривів, її енергія в нормальних часах розпливається, розпорошується в тисячах дрібниць серед сірих життєвих буднів. Координація цієї енергії, уложення її в певну, постійно й правильно діючу, систему, де рішають плян, свідомість цілей і способів їх досягнення — належить уже еліті, провідній меншості нації. Мобілізуючи всю чинність народу, висуваючи перед ним і розділюючи поміж окремими соціаль-

ними прошарками завдання, правильно вчуваючись у їх збірні стремління — провідна меншість веде нарід за собою на шляхи його загального розвитку. Як бачимо, саме життя логічно розділює роль маси й еліти. Коли завдання останньої означаються вже самим її змістом, то маса — це те середовище, де народжується творча індивідуальність, де наростають і акумулюються збірні будуючі потенції, що без них не лише була б неможливою провідна функція еліти, але зникли б усякі життєві підстави її власного творення.

Як окрема індивідуальність, так і провідна меншість є продуктом свого оточення (народу). Своїм генієм, здібностями, силою духа й волі вони можуть у певних періодах це оточення собі в цілості підпорядкувати, але сама їх поява залежить від його розвитку та якісного змісту. Ескімоси не дали і певно не дадуть світові Бетовенів і Кантів, папуаси — Едісонів, тунгузи чи вотяки — великих політичних систем і провідників. Не видадуть вони і геніїв, бо наколи б такі в них і з'явилися, то були б змарновані без відповідних можливостей свого проявлення. У цьому не має нічого випадкового... Бо творчість вибранців даного народу (провідників) обумовляється виміром багатства його духа, його культурних, соціальних і матеріяльних ресурсів, його внутрішньою свободою, його зовнішньою незалежністю та його державними традиціями. Ці власне ознаки ділять народи на аристократів і плебеїв, на сильних й слабих, пануючих і поневолених, продуцентів цінностей і їх споживачів, або... руїників.

* *
*

Еліта (провідна меншість) є функцією власного народу: її внутрішній зміст і спроможності у великій мірі залежать від його зрілості й розвитку, а провідна поля — від постійного з народом контакту через втягнення найглибших його прошарків у процес активної співтворчости з нею.

Міжтим у сучасності існують тенденції легковажати ці підстави суспільного розвитку; і це приводить аж до встановлення дивовижних «законів», згідно з якими провідники й диктатори не лише не є витвором більшости, не лише не мають рахуватися з її намаганнями, але своєю власною волею і часто всупереч бажанням народу «цієї суми пасивних нулів» — мають здійснювати йому ж на користь те, чого він сам ні-

коли навіть собі не усвідомив би. Такі приклади дійсно бували...

Нам пригадується величя постаті Богочоловіка Христа та небагатьох інших гігантів-реформаторів. Але ж такі постаті з печаттю божеського духа являються раз на століття, а то й ще рідше!.. Щасливий той нарід, що йому доля судить таких вождів. Ну, а як їх не має? Чи ж можливо на такій пресумції, що виходить із якогось фетишизму, будувати устрій держави — отого цілком реального витвору, складного механізму, що його складові частини вимагають безнастанного пильнування та раціонального поділу праці й керівництва?

Треба зазначити, що сама проблема диктатури (коли розуміти її не як доцільний метод, а як догму) є надзвичайно скомплікованою і в критеріях своїх суб'єктивною. Бо на практиці кожний диктатор і його провідна група глибоко переконані, що власне вони самі та їх правління є «найкращими», у той час як інші — «гірші». Як встановлювати правильні критерії в оцінках кожного окремого випадку цієї проблеми?

Історичні приклади показують, що диктатори й авторитарні провідні меншості найкраще здібні виконувати свої суспільні функції і досягати величезних здобутків якраз на початках свого самотворення. Вираз самотворення підкреслюємо, бо справжня диктатура майже завжди приходить і опановує життя сама собою. У цьому й полягає одна з її різниць від демократичного правління, що повстає вона при найменшій «організації», (вибори, голосування і тд.) у наслідок свого вміння правильно вчутися в завдання моменту, ба навіть епохи, і зрозуміти їх — захований від інших — зміст. У початковий період диктатури, її представники найчастіше визначаються високою ідейністю, могутнім напняттям свого духа, безкорисністю, творчездібністю й самопосвятою. Ці високі прикмети провідників сугерують, захоплюють більшість народу, що в масі своїй з правила прив'язана до дрібниць життя й не легко від них відривається. Піврана чинною волею та високими прикладами проводу, ця більшість уже безкритично, без усякої надуми, полонена самим чуттям і вірою, іде за провідниками, сліпо повинуючись їх наказам. Це буває переважно в рішачючих, переломових епохах життя даного народу; нещасливий той нарід, що не хоче, чи не зуміє в такі моменти оголутися цим поривом єдності під проводом найкращих!..

Однак, пізніше стає часто так, що провідна

меншість, досягнувши поставлених цілей і закріпивши в своїх руках владу, поступово виказує тенденцію в самій собі замикатися. Приходить час її самоконсервації та відриву від живих джерел народу. Її початковий духово-ідейний порив заступає «ділова» практичність і бюрократизм; свідомість понесених жертв і трудів висуває егоїстичні претенсії до особистих привілеїв, спокою й «теплих місць»; загальні цілі задушовуються пріорітетом персонального чи групового інтересу. Дальші стадії диктатури з бігом часу все посилюють вказані тенденції. На порядок дня приходить уже внутрішня боротьба за вдержання свого панування. Диктатура з чинника, що спочатку служив загальним інтересам, обертається в самоціль, витворюючи умови, що з одного боку шкодять суспільству, а з другого — підкопують її власні основи.

Процес зміни внутрішніх вартостей диктатури та просякнення її антисуспільним змістом відбувається навіть і тоді, коли її самотворення стимулювали великі, чисті ідеї. Ці останні лише до часу стримують негативні вияви, що заховані в диктаторському режимі. Наслідком останніх бувають чи то революційні зриви, чи суспільне примітивізування, що тягне за собою культурний і політичний занепад даного народу. Перманентна диктатура — це, власне кажучи, навіть не форма нормального державного устрою. Уся історія політики не знає прикладу, щоб диктатури — задержуючись довше, ніж того вимагає доцільність, що їх зроджує — являлися режимами будуючими. Навпаки — вони майже завжди тягли за собою катастрофи, що надовго стримували дальший суспільний розвиток.

Лише державний устрій, де — побіч принципів авторитарності правління, якісної суспільної гієрархії та дисципліни — збережені також елементи суспільної контролі та самодіяльності (в їх здорових формах) — лише такий устрій у стані своєчасно стримати переродження диктатури в антисуспільний чинник і забезпечити нації корисне сполучення авторитарності проводу зо збірною, діючою волею народніх мас. При цьому сполученні відбувається постійна співчинність між творчістю провідної меншости й працею, корективами й безпосередніми почуваннями середньої «масової» людини. У цей спосіб переходить нормальний обмін функцій у національно-державному організмі, подібний до циркуляції крові в здоровій людини.

Цієї рівноваги не здібна додержати перманентна, застаріла диктатура. Ізолюючи свою провід

ну меншість від мас, вона не лише усуває всяку суспільну контролю, але й нищить природне джерело свого скріплення свіжими силами з ґрунту. Паралізуючи в реальному житті всі вияви народньої ініціативи, критичности й самодіяльності, зобов'язуючи всіх лише до сліпого послуху та виконання волі одиниці, чи обмеженої кількості тих одиниць, унеможливаючи суспільне виховання мас і привчаючи їх орієнтуватися виключно на вказівки пануючої касты — така диктатура руйнує умови, що серед них лише й може витворюватися бажаний їй самій тип сильної, активної, ініціативної людини. Замість аристократів духа, витворює вона рабів, бездушних і обмежених «апаратчиків» своєї системи.

Річ очевидна, що всяка здорова влада мусить відповідати вимогам постійности й авторитету; вона зобов'язана мати в своїх руках усі можливості твердого керівництва та суворих репресій супроти тих відосередніх сил, що намагаються шкодити їй, нації і державі. Але ці обов'язкові прикмети не повинні витворювати гіпертрофованого поліційно-урядницького режиму, де найвищим і при тому безапеляційним зверхником суспільства стає навіть найменший бюрократ-чиноша... Міжтим диктатуру (таку, що вже перетворилася в самоціль) якраз і характеризують такі тенденції. Сам її внутрішній зміст веде до надмірного етатизму й запровадження складної централістично-адміністративної системи навіть там, де вона не лише зайва, але й виразно шкідлива.

Сковуючи всі вияви життя примусовим регуляментом, витискуючи на ньому тавро урядницької бездушности й механічности, такий централізм унеможливує і суспільну самодіяльність, і індивідуалізацію громадянина, що без них утруднюється сам процес творення провідної еліти. Бо формовання та творчість еліти найкраще розвивається в умовах свободної (хоч і регульованої національно-державними інтересами) циркуляції суспільних цінностей і творчости. Така диктатура перетворює населення даної країни в безвладне знаряддя, штовхане інерцією послуху й дисципліни.

Дисципліна в суспільно-політичному житті необхідна взагалі, а в нашу, підкопану демолібералізмом, епоху — особливо. Одначе ми переконані, що передпосилкою внутрішньої зорганізованости й зовнішньої відборонности державної нації не є — сама урядова пресія. Але, коли рачію даного устрою перед населенням доказують — лише поліційний комісаріят і його приписи...

Бо справжня сила політичного устрою і тих ідей, що в ньому заложені, найкраще унагляднюються в умовах відповідної свободи, — де, при збереженні авторитету влади й її провідної зверхности, забезпечені суспільству необхідні сфери критичного думання, чинної співучасті в державному житті й самовиявлення. У цьому власне й полягає справжня, глибока ідея правової держави, що дисциплінуючи громадянина й підпорядковуючи його загальним цілям, водночас не позбавляє його права лишатися індивідуальністю.

До яких висновків приводить нас розгляд питання диктатури, провідної меншости й маси? Завдання тривалої реконструкції розхитаних основ політичного життя вимагає тверезого, критичного підходу до всіх виявів і минушини, і сучасности. Не безоглядний і легковажний розрив із усім попереднім — тому лише, що воно «не модне» — лише вміння доцільно узгіднити випробовані елементи старого з новими завданнями й формами — є запорукою правильного погляду на речі. Це стосується і проблеми існуючих тепер диктатур.

Фашизм та інші націоналістичні рухи відкрили забутий світ великих ідей; у основу своєї чинности вони поклали здорові принципи авторитарности проводу нації, гієрархії, обов'язку й дисципліни. На цих ідеях і принципах оперта їх велика місія лікарів хворої епохи. Одначе, не слід забувати, що вони переходять початковий етап свого оформлення, що характеризується всіми позитивними особливостями творення нової провідної еліти. У цих умовах диктатура є тим творчим, мобілізуючим і виховуючим фактором, що пориває за собою більшість і твердою рукою скермовує її до розбудови духових і реальних цінностей. Не признавати цього можуть лише сліпці, або озлоблені прихильники старих, збанкротованих талмудів.

Проте у фашистівській та інших диктатурах також заховані й певні некорисні елементи, що ми їх підкресливали. Вони ще в ембріональному стані, але прийде пора, коли їх діяння ставатиме все виразнішим. Тоді повстане потреба перегляду цих систем і певних корективів — відповідних зміненям суспільним умовам і нормальній потребі громадянина бути не лише об'єктом авторитарного обов'язку, але й суб'єктом творчого права.

Від чуйности націоналістично-авторитарних диктатур до цих органічних потреб суспільного

розвитку залежатиме будь їх дальший поступ, будь заокостенілість і деградація.

Їх ідеї, науку й досвід зобов'язана використати Українська Нація в процесі своєї державницької розбудови. У застосуванні цих вартостей до нашого національного будучого полягає одне зі завдань українського націоналізму. Проте український націоналізм не обмежує свою творчість механічним копіюванням чужих зразків. Будуча Українська Держава не буде ні фашистською, ні націонал-соціалістичною, ні «прімо-де-риверівською»...

Свідомий історичних традицій нашої нації, особливостей її сучасної суспільної структури та майбутніх завдань її всебічного розвитку — український націоналізм будує устрій України на власних, оригінальних націократичних основах.

До з'ясування внутрішнього змісту й устроєвих форм української націократії ми й переходимо...

VI. НАЦІОКРАТІЯ.

I. Ідеологічні підстави нації.

Український націоналізм змагає до створення політичного, соціального та господарського ладу самостійної Української Держави на принципах націократії. Для з'ясування внутрішньої суті й устроєвих форм націократії та її відмінностей від інших політичних устроїв, ми переглянемо по черзі головні програмові засади українського націоналізму, з ідеологічних підстав нації та тих законів, що нею кермують, починаючи.

Ми вже в основному пізнали, як трактують націю та державу різні політичні течії. Нагадаємо коротко ці різниці. Отже політична демократія, хоч і визнає націю, своїм раціоналістичним світоглядом позбавляє її духових первнів, надмірно матеріалізуючи її ество; у самій державі сучасна демократія — ставляючи в основу своєї ідеології звільгаризований лібералістичний культ особистості («ціль усього — людина!») — бачить лише технічний середник задоволення потреб суспільства й його основного атому: окремої людини. Соціалізм і комунізм, засадничо заперечуючи націю та державу, уважають їх за переходову історичну (і «сумну»...) необхідність, що в будучому буде заступлена бездержавно-інтернаціональною організацією суспільства й космополітичною нівеляцією всього людства. Новітні націоналістичні рухи (фашизм і тд.) додають у нації абсолютні цінності, що приймають-

ся за непорушні догми, а державу утотожують із самою нацією, як органічну форму її існування.

У своєму відчутті та розумінні нації та держави, український націоналізм споріднений з останніми рухами. Для українського націоналізму — Українська Нація є вихідним заложенням чинності та цілевим означенням усіх його напрямів. Він розглядає націю не як механічний збір певної кількості людей, пов'язаних лише спільністю території, мови й матеріальних інтересів, лише як найвищу органічну форму людського співжиття, що при всій своїй зрізничкованості має власний, неповторний внутрішній і духовий зміст. творений від віків на підставі природних властивостей даної людської спільноти. її моральної єдності та намагання здійснювати свої власні історичні завдання. Не самі матеріальні підвалини існування, лише насамперед дух і воля нації, постійно проявлювані в її творчості й змаганнях, є підставовими чинниками її життя й сили, надаючи їй питомий, відмінний від інших націй, зміст і характер. Отже націоналістичне розуміння нації (у відмінність до ідеології демократів, соціалістів і комуністів) ґрунтується на спіритуально-волютаристичному світогляді, себто такому, що головними підставами й двигунами життя нації уважає її дух (ідеї) і волю до творчості та боротьби.

Противники українського націоналізму люблять його світогляд ставити в «лапки» і доводити його «ненауковість». Мовляв — він опертий на метафізичних заложеннях, відриває поняття нації від реального життя та обертає її в якусь рівню містику... Так, безперечно, не є; націоналістичне розуміння нації не перетворює її в якусь абстракцію, що стоїть поза людьми, їх життям і інтересами. Навпаки, — воно надає їй значіння найголовнішої реальної підвалини духового й матеріального життя, що об'єднує і окремих людей, і їхні інтереси. Власне ідеологія націоналізму дає йому спроможність тверезими очима дивитися на світ, на всі його різноманітні явища та бачити весь непримований зміст тих життєвих і моральних законів, що на них лише й може бути оперте здорове існування Української Нації.

На що ж вказують ці закони, у стислих питаннях нації? Насамперед на те, що кожна нація безнастанно побільшує свої духові й фізичні сили, перебуваючи в стані невпинного зростання. Коли ці вияви не проявляються, то це є доказом, що дана нація вже перебуває на шляхах

упадку та деградації. Відповідно до цього зростання, перед кожною нацією стає завдання здобути ті загальні засоби, що для свого насичення і скріплення вимагає її організм. До певного часу ці середники здобуваються інтензивним використанням внутрішніх ресурсів, але врешті приходить пора, коли вони стають невивистачаючими. Тут проявляється своєманітний закон усякої інтензифікації, коли в певному моменті пропорція вложений зусиль не дає вже відповідного еквіваленту, бо останній усю зменшується. Тоді перед нацією стає питання: або самій спинити свій розвиток, або шукати зовнішніх, екстензивних середників виладування своєї розгонової енергії. Ніяка здорова нація не піде на самообмеження; вона шукає поширення назовні і тут на своїх шляхах стрічає інші нації, штовхані однаковими, але суперечними їй, завданнями та інтересами. Так твориться явище, що його називаємо імперіялізмом.

Національно-державницький імперіялізм — це неминучий прояв історії. Він постійно діє, без огляду на внутрішні політичні устрої державних націй, що змагаються між собою за протилежні інтереси. Демократично-пацифістичні й соціалістичні теорії, що пояснюють імперіялізм недостаткою «розуму» в людей, діянням «стихій руїни», або впливами «націоналістичної буржуазії» — не витримують ніякої критики. Бо імперіялізм, беручи його в широкому розумінні постійних суперечностей інтересів і боротьби за їх здійснення, позначає всі без винятку історичні періоди існування людства. Життя має свої закони — зовсім протилежні туподумним, міщансько-обивательським світоглядам!.. Їх теорії, що зводять спокій до рівня ідеалу й добачують у ньому єдину можливість «поступу», кваліфікуючи кожне змагання за регрес і вияв «руїницьких сил» — у найменшій мірі не відповідають правді життя та його твердій філософії.

Як у фізіології життя чергується зі смертю, а відпочинок організму з його активністю (накопичення та витрата енергії), так і в суспільному житті періоди рівноваги й спокою заступаються періодами порушень і боротьби. З того циклічного чергування явищ життя витворює свої «генеральні» напрямні, що, мимо ілюзорних переривань і зигзагуватости, творять загальну лінію розвитку. У цьому процесі не важко добачити чисельні приклади, коли довгі періоди спокою спричинювали занепад, тоді як війни ставали фактором поступу. Націоналізм усвідомлює собі й творче значіння миру в певних умовах, одна-

че це не засліплює його розуміння підставових законів існування нації і їх відношень між собою, що базуються не на урівнених мріях про «згоду», «братерство» й пацифізм, лише на неминучих противенствах.

Пацифістичні демократи добачують можливість вічного миру в майбутньому морально-духовому переродженні людей, що виключатиме всяке змагання; комуно-соціалізм фальшиво твердить, що сучасний національний поділ світу належить до історичної категорії — у будучому нації зникнуть, а з ними і причини міжнаціональних противенств. Ці теорії заперечують історія та дійсність. Трансформація рас і антропосоціологія вказують, що внутрішньо мінючись, або цілком зникаючи, раси та їх етнічні вияви витворюють на своє місце нові етнічні колективи, що їх розвиток йде не по лінії нівеляції, лише навпаки — диференціації, зрізничкування. Цей процес не лише не спинився, але ще посилюється в нашу епоху у вигляді прагнення навіть найменших народів до національної еманципації. Вислідом цих прагнень і є сучасне явище націоналізму, що набирає вже світового значіння. На етнічно-національний поділ людства впливає незбагнений закон світобудови, що з безмежно великої різноманітності складових елементів життя — творить його величаву суцільну гармонію... І чи ж можна думати, щоб цей, діючий із глибин тисячеліть, закон був змінений приписами спекулятивних марксіських та інших теорій?!.. Будучність може колись змінити конструкцію суспільства, але годі думати, щоб ці зміни здійснилися у вигляді запровадження світової однозгідної та одномовної космополітичної комуни... Одвічні побудники життя лишаться тими самими!..

Сама можливість переродження людської психіки — як це собі уявляють різні псевдогуманісти — є не лише нереальною, але й аморальною супроти цілої природи людини. Остання творить із себе складний комплекс свідомости, індивідуальних духових рис, інстинктів, побуджень, почувань і нахилів. У ній зосереджується сумарна сукупність «добра» і «зла», а в цій сукупності первні сили, почуття пристрасти, інстинкт боротьби є одними з найголовніших. Цього не можуть збагнути гуманістичні фантасти, що схильні приписувати «розумові» виключне значіння та уважають людину за вродженого носія самого «добра», що «псується» лише в наслідок побічних впливів і соціальних умов... Заперечуючи в цей спосіб фізіологічні й психологіч-

ні закони, вони нищать в людині те, що поруч розуму, надає їй життєву стійкість і імпульси до творчості — її інстинкти. Розум і суспільна організація справді повинні ставити тверду межу шкідливим виявам цих інстинктів. У цьому й полягає змісл соціальности людини. Але спроби їх цілковитого знищення є утопійні та навіть шкідливі. Бо коли б навіть таке духове «спацифікування» людей здійснилося, то від того не ушасливилося б саме життя... Бо ж чи справді його зміст, глузд і радість полягають у самому абсолютному спокою, з безтурботним сірим животінням із дня на день, у запровадженні якогось всесвітнього «санаторія» з мільярдами анемічних евнухів на землі?!.. Рівнодіюча творчого життя складається з елементів добра і зла, і з напруження й відпочинку, і з поразок і перемог, і з втрат і надбань, і з жертвенних шукань і радісних, хоч і важких, здобутків... Основою існування є противенства, боротьба й сила.

Виходячи із спіритуально-волюнтаристичного світогляду, український націоналізм сприймає власну націю за найвищу, абсолютну ідейну й реальну цінність, видвигаючи гасло: Нація понад усе! Націоналісти хочуть бачити Українську Націю великою, потужною, могутньою та щасливою. Розуміючи підстави її існування, вони змагаються за створення для неї таких реальних умов, що могли б найкраще забезпечити її стійкість у сучасних і будучих змаганнях. Для цього вони мобілізують творчий дух і діючу волю нації, означуючи на основі їх її шляхи в прийдешність.

Висновуючи свій світогляд із єдино-правильного відчуття і зрозуміння законів, що кермують долею нації, український націоналізм протиставить його всім іншим світоглядам. Ідеологія націоналізму є суцільна, неподільна, войовнича й непримирима; її немислимо узгоджувати з іншими ідеологіями. Український націоналізм знає, що із природи своєї всяка національна ідея та національний інтерес є запереченням других ідей та інтересів. Виняток із цього правила буває або тоді, коли дана національна ідея та її інтереси не можуть протиставитися іншим (тоді вони поступаються чужій силі...), або коли між ними немає безпосередньої спірної стичности (тоді можлива згода, основана на обопільному егоїзмі й пошануванні сили другої сторони). Тому свою ідеологію націоналізм будує на максималізмі, здоровому егоїзмі, любові до свого, нетерпимості до ворожого й активізмі, здатному бути залізним тараном для розторощення чужої

сили, що схоче стати нації на перешкоді.

В обранні засобів визволення Української Нації, націоналізм не обмежує себе ніякими «загально-людськими» приписами «справедливості», милосердя і гуманізму, уважаючи, що вони можливі до здійснення тільки в умовах взаємности. Натомісьць, прийняті абсолютно й застосовані до ворогів — вони часто стають джерелом внутрішнього розкладу й причиною національної поразки. Усе те добре, що добре для блага, сили й розвитку своєї нації; усе те зле, що цю силу й розвиток послаблює — це основна заповідь ідеології українського націоналізму.

Як бачимо, ідеологія націоналізму є наскрізь реальною, вона відображує в собі накази національного існування і присвячує себе єдиній Великій Меті: — Службі Самостійній, Соборній Нації!

II. Істота й завдання держави.

Розуміння нації, як найвищої в своїй внутрішній цінності й значінні основи суспільного життя, приводить націоналізм також до відповідного трактування істоти та завдань держави. У відмінність до соціалістичних протидержавних теорій, український націоналізм учить, що передумовою забезпечення всебічного розвитку нації та її активної ролі в світовому оточенні є власна, незалежна держава. Державна організація має узгоджувати взаємочинність усіх сил нації та уможливлати їм свобідний розвиток. Вона — в розумінні українського націоналізму — має відображувати в собі співвідношення окремих національно-суспільних складників, об'єднувати їх в одну суцільність і охороняти їх назовні силою і правом своєї суверенности (незалежности). Факт існування нації неконче зумовляється її державною незалежністю (бувають і недержавні нації; з таких покищо є і Українська Нація), проте тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії та повноправним господарем своєї власної долі. Без цього нація завжди й немінуче стає предметом поневолення та визиску інших державних націй.

Тільки державне існування нації вповні здійснює і посилює чинний характер самої національної ідеї. Тому основне завдання нації полягає в поширенні її державних меж насамперед на цілий, пов'язаний із нею, етнографічний простір. За цим промовляє не тільки духова й фізична неподільність нації, але й усі підстави її власної будуччини. Неможливість чи невміння досягнути свого державного об'єднання, позбавляє націю передпокилок дальшого належного ро-

сту, а навіть спроможности правильно виконувати свої життєві функції. Тоді нації унеможлиблюється не лише заспокоєння евентуальних потреб екстензивного (зовнішнього) поширення, але й інтензивне (внутрішнє) використання її власних ресурсів.

Життя з його духовими двигунами й протилежними інтересами накидає нації свій залізний закон; згідно з ним передумовою її здоров'я, сили й поступу є державна соборність. Без неї загрожує нації розшматування і руїна. Ось причини, чому український націоналізм із такою непримиримістю поборює — поруч історичних ворогів — також москвофільство наших комуносоціалістів та гетьманців і полонофільство ундо-уенерівщини. Свідомий величезного значіння об'єднання всіх земель Української Нації, як головної підстави її здорового існування — він протиставить цим групам концепцію власних сил нації та національної революції, змагаючи до здобуття Самостійної, Соборної Держави, що є центральним пунктом його політичної програми.

Засаду великодержавности ми підкреслюємо нарочито, щоб показати на ті принципові розбіжності, що заходять між українським революційним націоналізмом і різними так зв. «національними» партіями в оцінках завдань і значіння нашої будучої держави. Протисоборницька (а тим самим і противеликодержавницька) постава партій, пов'язана з їх фактичним відмовленням від усякої чинної боротьби за державність (легалізм і опортунізм) не є випадком! Тут діє їх збірна психологія, оперта на старому раціоналістичному світогляді, з його скептицизмом, вірою в пацифістичну конструкцію життя, де правда, мовляв, «сама перемагає» («бо чейже життя кермується розумом, а не сліпими стихіями...»). Цим раціоналізмом оперували наші партії в найбільш рішучі й критичні для Української Нації моменти. Що з того вийшло — всі знаємо! Проте й після пережитого трагічного досвіду їх психологічне наставлення ніяк не змінилося... І тепер супроти боротьби, змагання, жертв, заборчого натиску — взагалі супроти всякої акції, що вимагає напняття волі та зусиль — протестує увесь їх внутрішній зміст.

Стан боевого поготівля й чинности вражає їх незвичним напруженням; він лякає їх примусом жертв, необхідністю поставити все на одну карту й поступитися егоцентризмом «особистого інтересу». Тому відкидають вони тактику прямого революційного наступу — з її непримиримі-

містю й принципіялізмом — послуговуючись кон'юнктурництвом, спекуляціями, легалізмом, опортунізмом і філософією: «якось то буде»... Самостійности вони справді хотіли б, коли б хтось їм її «дав»; однак нічого самі не роблячи для здійснення цього завдання, вони вже згорі спішать самодемобілізуватися в вичікуванні того «спокою», що чекає їх у власній державі. Для того власне вони з такою завзятістю (справді гідною кращого примінення!) виступають супроти націоналістичної концепції національних і міжнародних відносин, що вимагає постійного зосередження сил, витривалости й чуйної пильности. Уважаючи націоналістичне гасло — Україна понад усе — за «нездоровий» або «смішний» шовінізм, а націоналістичну теорію перманентної (постійної) міжнародної боротьби й суперництва — де встояти може лише сильна ініціативна нація — за «шкідливий імперіялізм», вони вже наперед присягаються, що, здобувши державу (навіть лише в межах винницького повіту!) нізащо не вестимуть супроти інших націй активної політики. Наївні в своєму доктринерстві та непоправно хворі на нігілістичне ставлення до всякої вищої мети, що не укладається в вульгарні, обивательські поняття спокою й «добробуту одиниці» — вони годяться лише на вимушену іншими «оборону»... Забувають при тому, що навіть оборона успішна лише в наступі!

Український націоналізм хоче спричинитися до створення потужної та великої держави, що в стані була б кожночасно — через свою внутрішню скріпленість і зовнішню активність — найкраще здійснювати завдання Української Нації та захищати її інтереси перед іншими націями. Як вказувалося, у цьому стремлінні він послуговується насамперед засадами здорової, егоїстичної національної моралі, необмежуваної ніякими «принципiallyними» умовами, і виключністю національного інтересу, що стає для нього превище всіх «загальнолюдських» доктрин.

Заперечити життєву радію цих прагнень і принципів націоналізму ніхто не в силі; не можуть цього зробити й противні йому партії. Тому в боротьбі з націоналізмом послуговуються вони провокаційними брехнями, свідомо викривлюючи його ідеологію і програмові завдання. Вони твердять, що націоналізм хоче поневоляти власне ж суспільство й перетворити його в сліпе, безчинне знаряддя послуку «клічі диктаторщиків», що каже: «державна — це я!».

Утотожуючи український націоналізм із фа-

шизмом (і при цьому в кривім дзеркалі, брехливо, представляючи сам фашизм у спекулятивній надії, що ширшому громадянству недоступні його джерельні студії, крім безграмотних і демагогічних брошурок) — вони тенденційно представляють його в суспільній opinio за «протинародній» рух і «пужало» громадської свободи. Міжтим український націоналізм, признаючи за фашизмом велику історичну заслугу й дійсно наближуючись до нього своїм ідеологічним змістом, є водночас рухом наскрізь оригінальним і від нікого незалежним. Він орієнтується лише на завдання власної нації, чого якраз ніяк не можна сказати про наші партії, що в своїй привязаності до чужих неорганічних ідеологій цілком забувають умови та вимоги власного національного оточення.

Націоналізм учить, що коли нація уявляє собою підставу людської спільноти й джерело її духової та матеріальної творчості, то держава — це життєве здійснення нації, це засіб, що забезпечує, удосконалює і збагачує її існування, як рівнож означає її історичну роль між іншими націями. У націоналістичному світогляді нація та держава виступають як одноціла та найвища в її ідейній і реальній вартості мета, що означається поняттям державної нації. Для націоналізму держава не є відірваною від життя і людей самоціллю. Натомість вона стає, поруч із нацією, найвищою ціллю, що її націоналізм підпорядковує всі інші цілі та інтереси: класові, партійні, групові й особисті.

Таке розуміння істоти держави далеко відбігає від поглядів на її природу політичної демократії, а зокрема — «демократії» української... Остання і тепер перебуває під прокляттям примітивної та безтрадиційної ідеології, що з особливою силою проявляється серед бездержавних національних суспільств. Зводячи (здоровий у своїй річевій основі) постулат індивідуальної свободи до абсурдного анархізму в думках і діянню, а поняття особистого інтересу до отупілої міщанської своєкорисності — наша радикальна й соціалістична демократія являє собою застрашаче видовище ідейного й політичного нігілізму, що стає запереченням усякої системи, ієрархії і громадського ладу. Вищі невідомі вартості держави — це для неї не більше, як... «реакція», або й «контрреволюція»... Пересякнена й тепер забобонністю нігілістично-драгоманівської «науки», вона до всякої державної організації ставиться з засадничою підозрілістю... Усякий державний устрій (крім її власних про-

грам, де є все, крім... елементів державництва!) їй узагалі представляється не інакше, як «поліційний комісаріят», де когось обов'язково мають «дусити» і «поневолювати». Вона взагалі найкраще почувається в умовах дезорганізованості, а як і в організації, то найрадше під чужонаціональною рукою... Одначе коли б таки прийшло до створення власної держави, то ундо-уенерівські й радикал-соціалістичні «демократи» інакше собі її не мислять, як у ролі тої «кооперативи», де кожний міг би вільно ходити за «добробутом», при тому з якнайменшим тягарем державних обов'язків і жертв. У цей спосіб розуміють вони «ідеї» громадської свободи й людських прав...

Міжтим так не є і не сміє бути! Здорова й альтруїстична супроти власної нації ідеологія українського націоналізму не може погодитися на трактування держави лише за технічний середник задоволення громадських і особистих інтересів. Держава — це не крамничка, що до неї ходять тільки «за потребою»... Стоячи на службі національно-громадських інтересів, допомагаючи в їх здійсненню цілому суспільству й поодиноким громадянам — держава водночас має свій власний, незалежний зміст і характер, що випливає із зверхності її мети та загальності її значіння. Сама її природа й національно-історична суть обдаровують її вищими вартостями, що перед ними мусить коритися частковий і дочасний інтерес. Держава — це не лише організована доцільність; це насамперед святе святих нації, що зобов'язує кожного громадянина до служення, жертв і високих духових поривів.

Не внутрішня боротьба часткових інтересів, тільки солідарні, узгіднені зусилля цілого суспільства, спрямовані на забезпечення сили й ладу держави, можуть гарантувати в лоні нації всім її прошаруванням внутрішній мир, охорону, працю, законність, соціальну справедливість і розвиток. Це конструктивне завдання націоналізм зазначає в гаслі: —

— Держава вище класу і партій! —

Державний устрій націоналізм будує на авторитеті влади й організованій на органічному принципі участі в державному керівництві працюючих верств Української Нації. Підкреслюємо — працюючих верств, бо націоналістична ідеологія (цілком далека як від соціалістичної демагогії, так і від протисуспільної реакційности клерикально-гетьманського «консерватизму») зумовляє рівність у громадських правах і участь у державній кермі насамперед обов'язком грома-

дянина та його працею на користь нації та держави. Тільки творчі, продукуючі соціальні складники нації — вважає націоналізм управненими й гідними до керми державою. З цих власне складників творитиметься справжня провідна верства. Натомість соціальним хижакам, суспільним неробам, шкідникам і політичним «отаманам» — націоналізм відмовляє не тільки права на керівництво, ало й самої рації існування.

На цих принципах будується устروةва концепція українського націоналізму, що її називаємо націократією. Політичні, соціальні й господарські форми націократії ми переглянемо нижче. Тепер подаємо її загальну дефініцію. Отже націократією називаємо режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних — відповідно до їх суспільно-продукційної функції — у представницьких органах державного управління.

III. Суспільно-виробнича структура нації.

Нація, це вічність — вчить українській націоналізм. Коріння її виростають із глибини віків, а розвоєвий гін прямує в незбагнену прийдешність. Являючись підставою існування даної людської спільноти, нація єднає в своїй тяглій незмінності її окремі складники. Органічна, у своїй духовій і фізичній істоті, як цілість, вона й цим складникам надає в кожному пору історичного розвитку органічний характер. Внутрішній поділ нації на окремі складники мінявся, щодо їх суспільних форм і функцій, у процесі історії. У нашій епосі цей поділ у середині нації означається існуванням окремих соціальних груп населення.

Проблеми соціальних груп, їх взаємочинності та відношення до нації і держави належать під цю пору до найбільш спірних і актуальних. Власне тут лежить вузол боротьби ідей і суспільних антагонізмів, що стрясають сучасність, зрджуючи соціальні конфлікти й революційні зриви. Щоб зрозуміти причини цих явищ, треба розглянути ті процеси й побудники, що приводять до згаданого поділу. Кожна національна спільнота має дві сторони свого буття: духову й матеріальну. Коли перша є жерелом її творчости, то друга — це те реальне тло, що на ньому ця творчість конкретизується в певних матеріальних надбаннях. Як духова творчість улягає законам якісної, індивідуальної градації (спираючись на ній, націоналізм заперечує комуністичний психоз «колективу», що не творить, ли-

ше «делаєт» культуру...) так і матеріальна чинність суспільства базується на виробничій градації, що диктується життєвою доцільністю і називається суспільно-господарським поділом праці.

Принцип господарського поділу праці обсервуємо вже в примітивних суспільствах старовини. У міру культурно-матеріального їх розвитку та поширення товарового обміну, цей розподіл усе поглиблювався, витворюючи окремі суспільні групи (цехи, виробничі корпорації, стани) людей, зайнятих виробництвом конкретних господарських продуктів, що їх обмін забезпечував їм існування. У цій історичній добі знаходимо початки теперішнього суспільного розгалуження нації. Протягом останнього століття, при капіталістичній системі продукції та обміну, господарський поділ праці пішов прискішеними темпами й оформився в сучасній технічно-виробничій спеціалізації і соціально-клясовій диференціяції суспільства. Як бачимо, розвиток суспільно-виробничої структури нації прямував органічними шляхами, відображаючи в собі більш ускладнені вимоги життя і господарської продукції.

Слід зазначити, що розподіл суспільних функцій не обмежився на самій господарській діяльності; він впливав також на нерівномірну концентрацію багатств, запроваджував протилежність матеріальних інтересів, і спричинявся до витворення відповідних політико-устроевих систем в історії, де право на владу й панування здобували упривілейовані, економічно сильніші групи, що накидали обов'язок послуху й господарську залежність матеріально слабшим. Ціла історія позначається цим змаганням багатства з бідністю за перерозподіл матеріальних дібр і за політичні впливи, змаганням, що узмістовлюється в сучасному широкому понятті соціальної боротьби та експлоатації. На тлі цих процесів виринає ряд питань. Коли суспільно-виробничий розподіл нації є явище органічне, то чи справді стають неминучі й антагонізми її окремих складників? Чи дійсно соціальний утиск і експлоатація економічно слабших — сильнішими, мають характер закономірности? А коли так, то чи не означає це, що сама концепція суспільного життя є несправедливою та аморальною?..

До розв'язки цих питань, демократія й комуністичний соціалізм підійшли різними шляхами. Визнаючи факт соціальної нерівности, політична демократія шукала способів її направи головно в площині етичній. Їй здавалося, що досить про-

голосити свободу індивідуума, виховати його на гаслах «рівності й братерства», як цей індивідуум, а за ним і всі інші, виявляючи свої прагнення у «волі більшості», запровадять корисний, відповідний «справедливій логіці» життя, суспільний лад. Міжтим демократичні теорії привели до несподіваних і протилежних практичних наслідків: у епоху демократії і капіталізму, соціальна нерівність, матеріальний визиск праці й політичне панування фінансово-партійної олігархічної меншости над більшістю набрали особливо виразних і антисуспільних форм.

Комуно-соціалізм не вірив у направляючу силу етики, особливо — «буржуазної» етики. Конструктивний вплив може мати лише «соціалістична» етика, що буде наслідком соціально-політичної та економічної перебудови суспільства, а не її причиною — казав він. Заперечуючи органічність нації та її окремих складників — клас (крім пролетарської) комуно-соціалізм видвигнув програми соціальної революції, що має скасувати приватну власність (як головну причину соціальної нерівності й експлоатації) і створити безкласове (однокласове) суспільство з соціалістичними засобами господарського виробництва. Комуно-соціалістична концепція гріпить, не меншими помилками, що й демократична... Бо коли демократія, покладаючись на логіку «гри стихійних сил», недоцінила значіння організованого втручання суспільства в соціально-виробничі процеси, то комуно-соціалізм переоцінив можливості пляново-регулюючого принципу в суспільнім житті, зводячи останнє до шкідливого схематизму й духово-матеріальної нівеляції. Комуно-соціалістичний теоретичний плян створення однотипного, унітарного (однокласового) пролетарського суспільства — що, мовляв, єдине може усунути визиск і нерівність — заперечував органічний суспільний розподіл і тому завів у практиці. Це підтверджує і дійсність СРСР. У советській «реторті» відбувається нова суспільна диференціація, а з нею кристалізується і стара соціальна нерівність, дарма, що означається вона тепер іншими назвами (раніше були «їх благородія» і «патомственние дворяне» — тепер «партсекретарі» і «знатние люди комунізма»...). На тлі цього процесу стає все більш виразним і матеріальний визиск дійсно-працюючих псевдо-працюючими; цей визиск переходить в особливо жорстоких і характерних для нуворишів-конквістадорів, що несподівано для самих себе вийшли на кін історії — формах...

З інших заложень виходить при розгляді по-

рвуваних проблем націократична концепція. У розвиткові внутрішніх відносин нації вона додає органічний процес сполучення духа й матерії, що витворює в кожную тяглу історичну добу питоменні їй суспільно-виробничі й устроєві форми. Конструктивне чи деструктивне значіння цих форм у даному історичному періоді залежить від їх своєчасности й пристосованости до збірних потреб суспільного організму, що невпинно розвивається. Тут спостерігаємо еволюцію, що має свою логіку й розставляє історію в певні послідовні етапи. Та обставина, що, наприклад, у добі меркантилізму Кольбера не існували літаки, сучасні банківські концерни, або не було «наукового» соціалізму, не є випадковою... При розгляді суспільних форм цієї еволюції з перспективи часу, годі встановлювати їх «соціяльність», чи «антисоціяльність», «справедливість» чи «несправедливість» на критеріях сучасних політичних теорій і етичних понять. Цієї власне помилки допускаються комуністи, коли в усіх, навіть прадавних, періодах історії знаходять чудесне «підтвердження» партійних «законів» Маркса-Леніна-Сталіна, і таки наші соціалістичні «соціологи», що описуючи добу Князя Володимира, або Богдана Хмельницького, підходять до неї з критерієм темпераментного ерівського агітатора й обурено картають цих мерців за те, що були вони «буржуями-поміщиками» і «ворогами працюючого люду»... (коли не помиляємося, таку «науку» розвивав у своїх писаннях Микита Шаповал). Бо коли соціальну справедливість розуміти не тільки під кутом сьогоднішньої можливости для всіх людей добре їсти, одягатися й відпочивати, але у широкому пляні історичної рації, то покажеться, що всі витворювані нею соціальні, господарські, політичні й правні інститути були потрібні, як складові елементи загального прогресу, а тим самим для свого часу і справедливі, і етичні.

Соціально-несправедливі й неетичні ставали вони тоді, коли дальші завдання суспільного розвитку переростали їх зміст і призначення, перетворюючи їх із факторів будуючих — в гальмуючі, або й руйнуючі. З правила одначе ці старіючі інститути (політичні устрої, господарські системи, суспільні стани і тд.), набираючи вже виразних паразитарно-шкідливих форм, усе ж ще силкувалися вдержатися при житті й творили серед своїх прихильників у суспільстві своєрідні («консервативні» або реакційні) течії, аж поки цілковито не щезали, збагачуючи досвід і «архів» історії... Ці зміни найчастіше переходили-

ли в умовах боротьби, противенства інтересів і соціальних антагонізмів, поки нові фактори не привертали порушену рівновагу. У циклі цих історичних явищ, помічаємо, що коли еволюція стабілізує певний уклад суспільного існування в матеріальному пляні, то революція виступає в ролі його коректора, черпаючи своє новаторство в площині ідей і духа.

В істоті своїй націократія також є еволюційна й революційна. Ця перша її прикмета вляється в намаганні зберегти актуальні й животворчі сили суспільного укладу та забезпечити для них найкращі умови розвитку, тоді, як друга — в організованій здатності своєчасно усувати перешкоди, що стають на дорозі прямувань суспільного організму. Тому у відмінність до інших політично-устроєвих концепцій, націократія не має прикмет схолястичного доктринерства... Оперта на усталеному світогляді — вона в розбудові суспільно-виробничих і політичних відносин внутрі нації кермується не мертвими чи там паперовими програмами, лише безпосереднім вчуванням у потреби нації та її окремих елементів.

Націократія визнає, що нерівність іманентна (істотна) суспільству. Хай цей закон заперечують демократичні ілюзії та комуно-соціалістична демагогія, проте він відповідає різноманітності й градації самого життя, що ніколи не укладається в однотипні схеми. Справді конструктивні завдання суспільства полягають не в безнадійних утопіях «уравніловки» (якраз тут клясично збанкрутував комунізм!), лише в організованому намаганні до радикальної наприви сучасної виробничої анархії, до знищення паразитарної експлоатації інтелектуального й фізичного труду, олігархічної безвідповідальності і станово-клясових (буржуазних і комуністичних!..) абсурдів, що творять хворобу вашої епохи. Як будемо бачити, у цій власне площині шукає націократія наприви соціальних відносин. Виходячи з принципів якості, творчого обовязку та національної етики — вона будує лад, спроможний забезпечити кожному продукууючому членові суспільства всебічний розвиток, правове положення і справедливий еквівалент (оплату) його праці.

У середині нації дійсно проявляються певні розбіжності інтересів окремих суспільних груп та це в найменшій мірі не виправдовує комуно-соціалістичних теорій заперечення самої нації і теорію війни класів. Як у фізиці або фізіології, так і в нації переходить процес взаємного притяг-

нення різнородних по своему змісту елементів; вона зазнає невпинного обміну суспільних речовин, що забезпечують її загальне здоров'я. Основною цією внутрішньої гармонії є насамперед духо-волеві фактори; але крім них впливають і фактори матеріальні. Бо мимо певної стичности, ці матеріальні завдання та інтереси найкраще здійснюються та забезпечуються в організуючих і контролюючих рямцях нації-держави. Гармонійне співробітництво соціальних груп порушується і зазнає внутрішніх зривів в умовах застарілості суспільно-виробничої структури нації, коли — поруч актуальних груп для даної історичної доби — задержуються ще при житті, а то й пануванні ті складники, що вже пережили свою соціальну місію і, відмираючи в клітинах націй, стають паразитарними. Власне тому націократія — заперечуючи «пролетарську» фікцію комуно-соціалізму — з неменшою нетерпимістю ставиться до українських таки реакційних, або так зв. «консервативних» течій, що під спекулятивною покришкою «трудових монархій», намагаються штучно відживити паразитарні й антисуспільні (поміщицькі і «протофісовські») сили.

За фундамент своєї суспільно-виробничої і політичної будови націократія бере животворчі — характерні для нашої доби й інтересів Української Нації — основні групи селянства, робітництва й провідної, продукууючої інтелігенції, що є еманациєю (втіленням) цих перших двох соціальних груп, ведучи їх у творчу, бадьору будучність не шляхами антагонізмів і війни «всіх проти всіх» — лише соціального миру й солідарности (співробітництва).

IV. Соціально-економічні підстави націократії.

Націократія — як режим панування нації у власній державі, здійснюваний владою всіх її соціально-корисних верств — лишилася б утопією, коли б націоналізм не спромігся оперти її на здорових соціально-економічних підставах. Націократичні принципи надклясовості й національної солідарности перетворилися б на практиці в пусті слова, колиб український націоналізм не мав усталеного погляду на сучасну соціально-економічну проблематику та не знав практичних середників її конструктивної розвязки на Україні.

Треба ствердити, що до проблеми надклясової держави й до самої можливості узгіднення інтересів окремих соціальних груп — частина суспільної опінії ще й тепер ставиться зо скептич-

ним застереженням. Причини цього явища не можна пояснювати лише самими провокаціями московського комунізму та його інтернаціонально-соціалістичних (у нас радикал-соціалістичних, ес-ерівських і ес-деківських) підголосків.

Бо поруч із націоналістичними рухами різних народів і їх боротьбою за творчу, справедливу, відповідну сучасному розумінні суспільної етики, внутрішню солідаризацію націй, на уламках капіталістично-буржуазної демократії жирують різні групи, що використовують гасла націоналізму для своїх антисоціальних цілей. Ці непокликані й підозрілі «націоналісти» виходять переважно з середовища спекулянтів фінансового капіталу, інтернаціональних біржових пройди-світів типу Ставицького, власників земельних лянтефундій, що використовують найбільш хижацьку ренту орендарського капіталізму, безжурних «стригунів» дивідендних купонів на цінності, витворювані інтелектуальною та фізичною працею інших людей і тд. Свідомо ігноруючи те, що націоналізм — це революція, спрямована не лише до оновлення національного життя, але й до радикальної зміни перестарілих і паразитарних соціально-економічних відносин, ці легалізовані гангстери капіталізму часто підшиваються під націоналізм, проголошують себе його «союзниками» і маніпулюють його конструктивними принципами в деструктивних завданнях соціальної реакції.

В українській дійсності роль згаданих соціальних паразитів, на щастя, вже неактуальна, бо вони з корінням вирвані в часах революції. Щонайвище їх останні рештки гніздяться лише на еміграції, здобуваючи, щоправда, в останніх часах співчуття серед частини найбільш назадницьких галицьких парафій... Безуспішно вичерпавши всі свої аргументи про «трудова монархію та консерватизм», завівшись на концепціях «божих влад» та інших гетьмансько-клерикальних «енцикліках», вони й собі проповідують націоналістичні теорії надклясовості й національної солідарності, стараючись цим словесним жонглюванням замаскувати протинародні наміри «гаспод памещікоф» з берегів Ванзее.

Міжтим справжня солідаризація та пріоритет збірних інтересів нації, можливі до здійснення лише в умовах такої політичної і суспільно-виробничої реконструкції держави, що — спираючись на надклясову суть націократії — не тільки забезпечувала б регулювання соціально-економічних розбіжностей, але — і це найголовніше — звела б саму їх можливість і причини до мі-

німуму (вище ми вже згадували, що цілковите усунення цих розбіжностей немислиме й для націократії; цьому суперечить закон суспільно-виробничої диференціації нації).

На бігунах нашої епохи бачимо дві соціально-економічні системи: приватно-власницький капіталізм демократії та державний (або псевдо-соціалістичний) капіталізм московського комунізму. Зроджений вимогами технічного розвитку й ускладненням суспільної структури, класичний капіталізм сперся на потрібнішу формулі, що її конкретизували в своїх теоріях Адам Сміт та інші економісти минулого століття: «предоторкальній, священій приватній власності», господарській свободі й приватній ініціативі, стимульованій прагненням капіталістичного зиску. Як бачили ми при розгляді проблем політичної демократії, спочатку капіталізм справді був соціально-корисною, дієвою силою технічного й цивілізаційно-культурного прогресу. Пізніше ускладнення господарського виробництва й розподілу перетворили значну частину капіталістичних принципів у анахронізми, що фатально штовхали сам капіталізм на антисоціальні маїнвці. Знесилена в своєму поступі й закостеніла на «високих» («логічних»...) безчинних кличах, політична демократія не спромоглася вчасно ці анахронізми скорегувати й лишила події котитися до... цілком нелогічного окінця, що супроти нього не може тепер не буритися конструктивний суспільний інтерес, мораль і етика.

Сучасне положення капіталізму замало пояснювати кризою товарової перепродукції, дефектами обміну й грошової циркуляції. Існуючий на перестарілих, гниючих соціальних підпорках, капіталізм переживає справжню і глибоку революцію, що з господарської площини переходить у суспільно-політичну війну всіх проти всіх. Доба продукуючого, соціально-корисного капіталу, з творчим розмахом його колишніх «капітанів», що одушевляла теорії Сміта, скомпромітована анонімним — позбавленим усяких творчих стимулів — фінансовим капіталом, що цілком добуває в спекуляції штучними символами реальних цінностей на шкоду суспільним інтересам. Приватна власність — з засобу добробуту й господарського скріплення суспільних мас — перетворилася в середник застрашаної соціальної нерівності; приватна ініціатива — з побудника господарської діяльності — обернулася в анархію виробництва й монополію хижацьких клік; природне намагання людини до зиску — вилялося в легалізовані форми ек-

сплоатації праці, а сама праця — обернена в «звичайний товар» — втратила свій колишній духовий зміст, свою мораль і творчу філософію. Нелогічно змагати до направи певних наслідків без усунення причин, що їх зроджують. Так само нелогічні спроби поєднання націократичних принципів надклясовості й соціального миру з силами капіталістичної реакції, що зроджують суспільний паразитизм і перманентні соціальні антагонізми. Ті, що ігнорують цю логіку, ведуть нечесну гру!

Соціалізм — коли відкинути його неприродний матеріалістичний світогляд — до певної міри правильно викрив антисоціальні дефекти капіталістичного устрою, але сам помилився в своїх висновках. Його спрощена, механічна схема могла дати лише такі наслідки, що їх бачимо на практиці московського комунізму. Комунізм створив у площині суспільно-політичній нову форму, але стару змістом, соціальну нерівність, сполучену з тиранією узурпаторської кліки, а в господарській — неповоротливу, хаотичну (дарма що «плянову»!) машину державного капіталізму, що — вбивши всі здорові стимули праці й приватного інтересу — дусить країну смертельним пресом визиску, безглуздного експериментаторства та марнотравства народніх сил,

Українська націократія свою соціально-економічну політику будує на критичному досвіді й поєднанні старих доцільних елементів із новими формами та завданнями суспільного життя. Внутрішні суперечності капіталізму очевидні; вони з усе більшою силою позначатимуться на занархізуванні внутрішніх відносин демократії. Проте помилкою думати, що всі його засади втратили свою актуальність. Життєздатні принципи капіталізму націократія використовує в зреформованих суспільно-виробничих умовах.

Так вона не заперечує приватну власність, економічну свободу й прагнення господарського зиску. Власність, приватна ініціатива й право на зиск — це проблеми не лише економічні, але й психологічні. Вони є основними, рушійними силами господарського розвитку. Де ці сили паралізовані — там вбивається само суспільне життя, а з ним і творчу відповідальність громадянина; на їх місце приходять бюрократична мертвечина й лицемірне «ханжество», що ховає під брехливою маскою штучно погамовану людську натуру (приклад комунізму). Але водночас націократія повертає цим рушійним силам їх втрачений при капіталізмі властивий зміст. Інститут приватної власності, господарську свобо-

ду й стимули зиску — що в умовах капіталізму перетворилися в легалізований спекулятивними формулами «святенности» і «економічного лібералізму» засіб хижачького визиску, у монополі панування клік і в аморальне право паразитарного споживання плодів праці інших людей, нічого в заміну не продукуючи — вона обмежує твердими ряжками творчого обов'язку, встановлюючи рівновагу між авторитетом держави, інтересами цілого суспільства й приватними стимулами господарюючого індивідуума. Твердження соціалізму, що приватно-власницькі елементи капіталізму мають тенденцію переростати в антисоціальні вияви, підставне в умовах нерегульованого, стихійного характеру соціальних відносин і господарської продукції. Для збереження згаданої рівноваги, націократія надає своїй соціально-економічній системі комбінований характер, де приватна власність і економічна свобода сполучатимуться зо здійснюваною державою принципами господарської плянової контролю й із певними родами колективної (націоналізованої, муніципалізованої та кооперативної) власності там, де вона обумовляється самим характером господарства.

При розбудові держави, націократія стане перед наслідками, що їх створила на більшій частині наших земель соціальна революція. Абстрагуючи від факту сучасної окупації України ворогами — ці наслідки в ніякому випадку не можна ігнорувати. Вони виявилися в двох позитивних напрямках: у знищенні чужого приватного фінансового, промислового й аграрного капіталу та в створенні нової суспільно-виробничої структури нашої нації, що характеризується наявністю трьох вирішальних соціальних груп: продукуючої інтелігенції, селянства й робітництва.

Націократія заперечує реставрацію капіталістично-поміщицького ладу в його колишніх формах. Засаднича шкідливість такої реставрації поглиблювалася б в Україні ще й відсутністю національних капіталів. Вона означала б насамперед повернення ворожих нації (московсько-польських і тд.), визискувачів, уводячи, таким чином, у національний організм не лише елементи соціального, але й державно-політичного розкладу. (Тут, між іншими, ховається одна з причин, чому український націоналізм ставиться з непримиримістю до «орієнтації» наших угодовських партій на «союзників» і різних підозрілих інтернаціональних спекулянтів...).

Зберігаючи комбінований принцип колективно-

го й приватного інтересу, націократія індустріальний розвиток країни будуватиме на мішаних засадах націоналізованої (себто удержавленої), муніципалізованої, кооперативної і приватно-капіталістичної промисловости. Націоналізації підлягатимуть насамперед такі вирішальні для господарського розвитку країни та її оборони галузі, як здобуваюча, важка, хемічна промисловість, транспорт і тд. Удержавлення всіх цих родів промисловости — крім їх основного значіння — обумовляється низкою важких причин, що їх тут детально не розглядаємо, а зокрема тим фактом, що якраз тут, в умовах приватно-капіталістичної ініціативи, неминуче виявляються найбільш антисоціальні прояви капіталоцентрації та монополізму, що шкодять суспільним інтересам.

Муніципалізація поширюватиметься на підприємства, що обслуговують певні ділянки комунальних потреб (електричні станції, водотяги, місцева комунікація і тд.). Натомість більшість ділянок так зв. легкої і споживчої промисловости, що продукує готові фабрикати та вироби масового попиту, творитиме, при виробничій і соціальній контролі держави, поле примінення кооперативної і приватно-капіталістичної ініціативи. Досвід комунізму показав, до яких карикатурних, ба навіть трагічних наслідків доводять спроби заступити тут творчу роль приватного почину бюрократичним етатизмом!

Наступною з черги базою господарської самодіяльности буде торгівля. Зосереджуючи в своїх руках монополі у деяких сферах зовнішньої і внутрішньої торгівлі, як також і політику регуляції товарних цін — держава сприятиме розвиткові кооперативної та приватно-власницької ініціативи при обслуговуванні цієї важкої функції суспільного обміну. Власне тут, у сполученні з промисловою діяльністю, найде собі основу для розвитку конструктивний у своїй соціальній місії кооперативно-приватний національний капітал. Поруч із цим, держава протегуватиме розвиток ремісництва там, де воно не втратило свою суспільно-господарську актуальність. Принцип приватної власности поширюватиметься і на міські нерухомості, у сполученні з муніципальною і кооперативною власністю. Ангажуючи приватний капітал у обмежені сфери господарської діяльности, націократія не забуває його антисоціальної тенденції переростати своє конструктивне призначення та вилитися в паразитарні форми. Для унеможливлення цього, держава координуватиме в своїх руках усі ді-

лянки соціальної та фінансової політики (охорона праці, колективні договори, нормування прибуткового відсотку, емісії, біржа, девізи, чеківий і вексельний обіг, податкова система і тд.) регулюючи зріст і перерозподіл національних багатств у інтересах цілого суспільства.

Аграрну політику націократія буде на ствердження позитивного факту експропріації капіталістично-поміщицьких господарств в Україні й застосує цей принцип на всі інші терени держави, де ця експропріація ще не відбулася. Виласнення поміщицьких і колонізаторських посіlostей не підлягатиме викупові; саму таку можливість націократія вважає абсурдною під оглядом національно-політичним і шкідливою під оглядом соціально-економічним. Знесилена окупаціями, українське селянство вимагатиме від держави особливо сприятливих умов для свого розвитку; у цих умовах викупні платежі лягали б на нього неоправданим тягарем, являючись водночас захованою формою фінансування ворожих Україні паразитарних елементів. Найбільше відповідною інтересам нації та завданням сучасного сільсько-господарського виробництва формою, націократія визнає приватно-власницьке трудове середнє селянське господарство. Розбудовуючи цю аграрну систему і регулюючи мобільність землі в цілях унеможливлення її нової нетрудової концентрації, держава допускатииме й колективні форми землеволодіння та землекористування (трудова спілка продукційні кооперативи і тд.) там, де це виправдуватиметься умовами продукції і виробничими звичками селянства.

Так представляються основні соціально-економічні підстави націократії. Їх внутрішній зміст іде по лінії пріоритету збірних інтересів нації і національної солідарности, що найдуть своє здійснення в своєманітній формі організації суспільства. Цією формою є — державний синдикалізм.

V. Державний синдикалізм.

Соціальний поділ внутрі нації — це konieczність, створювана розвитком суспільно-виробничих відносин. Соціальні групи (або як їх називають — кляси) нації — це органічні спільноти, що в кожному даному історичному періоді надають структурі суспільства конкретні форми і означають її завдання.

Проблема соціального поділу нації є надзвичайно складною і многогранною. Її неможливо розрішувати ані методами клясової реакції, що

намагається стримати розвиток суспільно-політичних і господарських відносин (як це робить сучасний капіталізм), ані вузькоглядними догмами перманентної класової війни (як це робить комуно-соціалізм). Дійсність свідчить, що капіталізм і комуно-соціалізм проявляються в соціальної площині в однакових по суті, хоч і відмінних у формах, негативних наслідках якраз тому, що оба вони є насамперед класовими концепціями. Надміру протегуючи одну соціальну групу (у першому випадку — буржуазію; у другому — штучно сфабрикований «пролетаріят») коштом життєвих інтересів, а то й існування інших груп — вони унеможливають всебічний розвиток суспільного організму, а саму державу й владу обертають у знаряддя своїх класових цілей.

Націократія заперечує принцип класової боротьби та право окремих соціальних груп на монополне панування в державі й на експлуатацію суспільства. Розглядаючи націю, як живе, суцільне — хоч і різноманітне в своїх складових частинах — єство, вона розв'язку соціальних проблем переносить у площину національної солідарності, що — визнаючи пріоритет інтересів нації-держави над інтересами окремих груп — висуває принцип надкласовості. Здійснення надкласової солідарності можливе лише на базі пристосованої до неї господарської системи. Стверджуючи, що ні капіталістичний, ні комуно-соціалістичний устрій не мають необхідних для цього прикмет, націократія — як бачили ми вище — розбудовує власну господарську систему, де різноманітність стимулів економічної діяльності та інтересів поодиноких соціальних груп узгоджується і зрівноважується пляновим втручанням держави, що паралізує переростання господарських засобів у антисоціальні фактори та регулює справедливий розподіл національного доходу між усіма продукуючими верствами нації.

Однаке цього замало. Бо економічна політика, а з нею і зверхницька роль держави можуть давати корисні наслідки лише тоді, коли саму державу та її владу персоналізують не класові й узурпаторські класи (як це бачимо в умовах капіталістичної «демократії» і комуністичної диктатури), а ціле національне суспільство, зорганізоване в формах, що — беручи його за неподільну єдність — водночас рахуються з його органічним, функціональним розподілом на окремі частини (соціальні групи). Цєю формою суспільної організації є для націократії — дер-

жавний синдикалізм.

У своїй практичній суті синдикалізм — це насамперед зумовлене розвитком господарської спеціалізації об'єднання людей, зайятих виробництвом у певній господарській галузі, для охорони їхніх професійних інтересів. Вияви професійної організації бачимо вже в середньовічних корпораціях, що в свій час відіграли велику економічну роль у феодалному суспільстві. Капіталізм і нові ідеї економічного лібералізму спричинилися до зникнення корпорацій; вузькостановий, монополістичний характер старого корпоративного устрою вже не міг узгодитися з вимогою «вільної гри» капіталістичних сил. Та згодом антисоціальні тенденції капіталізму — що все загострювалися з розвитком нової класи промислового пролетаріату, зростаючи класову боротьбу — викликали появу нових форм професійних об'єднань: так зв. синдикати (звідси й назва — синдикалізм).

Синдикалістичний рух проявився в кількох формах, але найбільш характерним для передової доби був революційний (або як його ще називають — сорелівський) синдикалізм. В основу своєї програми він поставив солідарність інтересів представників окремих виробничих фахів, змагаючи до об'єднання їх у замкнені від сторонніх елементів, професійні робітничі організації (синдикати), відповідно до їхньої господарської діяльності. Ці спілки мали стати основою професійно-виробничого розподілу суспільства в будучому синдикалістичному устрою. Можливість боротьби з капіталізмом і буржуазно-демократичним устроєм, революційний синдикалізм бачив у безкомпромісній революційній акції. Відрізняючись від соціалізму своїм світоглядом і тактикою (соціалізм — матеріалістичний і опортуністичний; синдикалізм — волюнтаристичний і революційний), він тим не менше залишився насамперед інтернаціонально-класовою концепцією.

Від революційного синдикалізму, державний синдикалізм української націократії відрізняється відмінністю світогляду й завдань суспільної реконструкції. Державний синдикалізм заступає інтернаціонально-класову суть революційного синдикалізму культом власної нації-держави. Ідеологічні підстави й гіркий досвід пережитих Українською Нацією «соціалістичних» експериментів вказують йому, що розв'язка соціальних проблем лежить не в класовій боротьбі і не в уроєних (а у свому реалізмі — хижих і спекулятивних) інтернаціональних догмах, лише в ду-

ховій, моральній і виробничій єдності всіх соціальних груп нації та їх збірній відповідальності за її розвиток і будучність. Революційний синдикалізм бачить своє завдання в об'єднанні й захисті інтересів окремих професійних груп, що мають творити автономні господарські організми у вигляді синдикатів — розпорошуючи в цей спосіб державу й розкладаючи її на ряд атомів. Натомість синдикалізм націократії — уважаючи державу основою політичного й економічного розвитку національного суспільства — своїм устроєм ще більше зликовує її монолітність, бо перетворює окремі, об'єднані в синдикатах, соціальні групи в організми, що стають нерозривними, функціональними частинами самої держави, кермуючи нею та контролюючи її чинність в інтересах цілої нації.

Державний синдикалізм розглядає всіх членів суспільства як виробників певних цінностей. Не клясові й маєткові привілеї, не абсурдні пережитки старого правного й морального укладу, лише виробнича функція індивідуума й груп стає вирішальною в означенні їх ролі в суспільстві. Обумовлена сучасною структурою суспільства соціальна мораль не може толерувати, щоб на його організмі продовжували жирувати відмираючі, безчинно-споживаючі, паразитарні клітини, коштом використання і розвитку молодих, творчездібних сил... Відкидаючи спекулятивну мораль капіталістичної демократії, що демагогічними гаслами маскує визиск, нерівність і стихії ненависти, як також і примітивний «споживчий» варваризм комуно-соціалізму — державний синдикалізм будує свій устрій на здоровій етиці, конкретизованій у засаді: «продукт праці належить працюючим», на принципі органічності суспільства й на продукуючому обов'язку всіх його груп, що єдино зумовляє їх права на матеріальний еквівалент і суспільно-політичне значіння в державі.

В умовах капіталістичної демократії безпосереднім, кермуючим чинником державного й економічного життя є не організовані згідно з професійним принципом соціальної групи, лише партії. Претендуючи на заступництво інтересів цих груп — партії є на ділі найбільш парадоксальним виявом викривленої структури капіталістичного, zdeформованого суперечностями й виробничою анархією, суспільства. Творячи собою його дивовижну надбудову — зорганізовану не на органічному принципі виробничого розподілу, лише на підставі «політичних переконань» — ці партії найчастіше стають деструк-

тивним знаряддям «вільної гри» капіталістичних відносин і «закомуфльованих» теоріями «свободи-рівності» егоїстичних групових інтересів.

Націократія «вільну гру» виробничої анархії заступає — господарським пляном; хаос своєкорисних «політичних переконань» — суворою повинністю служби нації-державі та визнання її зверхнього авторитету, а галапасництво надмірних аматорів «свободи-рівності» — зрівноважує примусом обов'язку. Соціальний зміст нації визначають у дійсності не монархісти, консерватисти, республіканці, клерикали, демократи, ліберали, радикали, соціалісти і тд., і тд., лише її продукційні групи; ці останні бере синдикалізм націократії за основу свого суспільно-політичного й економічного устрою, перетворюючи саму державу в спілку працюючих, до кожного громадянин і соціальні колективи співпрацюють на означених їхньою функцією місцях для досягнення загального — духового й матеріального — розвитку цілої нації-держави.

Впливаюча з сучасної суспільно-виробничої структури нашої нації економічна система націократії, базована на комбінованій співчинності державного, муніципального, кооперативного й приватного капіталу під пляновим господарським кермуванням і соціальною контролею держави — обумовлятиме й організаційні форми синдикалістичного устрою. Усі органічні клітини суспільства (виробничі групи) будуть зорганізовані в синдикати (спілки) відповідно до своєї праці, професій і господарських функцій. Основними групами, що репрезентуватимуть у синдикатах інтелектуальну й фізичну працю нації, є: продукуюча інтелігенція — поділена на різні фахові підгрупи (учені, техніки, педагоги, літератори, лікарі, службовці і тд.); робітництво всіх родів промисловости й транспорту, різних виробничих категорій; селянство та сільсько-господарське робітництво; ремісництво; власники промислових і торгівельних приватних підприємств, тощо.

Організуючи представників конкретних фахів і професій на місцях (у містах, промислових і сільських осередках), синдикати окремої виробничої категорії сполучатимуться згідно з адміністративно-територіальним поділом держави і принципом вертикальної централізації у вищі об'єднання; синдикалістичні союзи. (Так, для прикладу, професія лікарів матиме місцеві синдикати, що об'єднуватимуться далі в повітові й кравві союзи, аж до загально-державного «Цен-

трального Союзу Синдикатів Лікарів»; подібно творитиметься «Центральний Союз Синдикатів Робітників Гірної Промисловости» і тд.). Синдикати та їх союзи в своєму внутрішньому устрою користуватимуться відповідними автономними правами (вибір кермуючих органів, членська ініціатива, тощо); ця автономність має забезпечити об'єднанням у них виробничим групам суспільства спроможність здорової самодіяльності, а самі синдикати перетворювати в школу національно-політичного, громадського й професійного виховання членських мас. Але опікуючись самодіяльним розвитком синдикатів, націократія водночас уводить їх як складові елементи в державний організм і підпорядковує їх кермуючій контролі держави. Власне цей правно-публічний зміст синдикатів надає їм державного характеру (звідси й назва — державний синдикалізм у відмінність до неорганізованих, вузько-класових синдикатів капіталістичного правопорядку).

В умовах капіталістичної демократії, праця — це лише визискуваний «товар», що улягає бездушним законам «попиту-пропозиції»... Цим своїм вихолощеним змістом вона стає для мільйонів людей прикрою, а то й зненавидженою необхідністю, що обумовляє фізичне, безцілеве життя. Синдикалізм націократії повертає праці людини її втрачений духовий і цілевий зміст. Усіх виробників-громадян він ставить у положення співтворців, співгосподарів витворюваних цінностей, що перейняті патосом свого конструктивного обов'язку, переконанням важливості своєї суспільної функції та гордою свідомістю: «державна — це я!».

Саме, зорганізоване в синдикатах, суспільство стане вирішальним, кермуючим чинником соціально-економічного життя держави. Узгіднення інтересів окремих суспільних груп, захист інтересів праці, колективні договори, свідомо кермуюча участь і матеріальна зацікавленість робітників у виробництві підприємств, соціальне законодавство, справедливий перерозділ національного доходу, нарешті — плянове визначення чергових завдань народнього господарства в цілому і в окремих його частинах — отже всі ті проблеми, що в умовах капіталістичної анархії й комуністичної диктатури викликають чи одверту класову боротьбу, чи стихію здушеної терором соціальної ненависти — усі ці проблеми солідарно вирішуватиме саме, об'єднане в синдикатах, суспільно. Синдикалістичний устрій

стане лабораторією соціально-економічного життя нації.

Ці завдання виконуватимуть утворені на паритетних підставах із представників різних категорій синдикатів Господарські Ради. Функціонуючи в різних ступенях адміністративно-територіального поділу держави, вони матимуть своє завершення у Всеукраїнській Господарській Раді, що в характері державної установи буде дорадчим органом при законодавчій і виконавчій владі держави. Мало цього. Забезпечуючи свою надкласову суть — націократія відкидає участь політичних партій у державному управлінні. Свій державний устрій вона будує на поєднанні збірної волі національного суспільства та його конструктивної самодіяльності зо зверхницьким авторитетом нації-держави. Як побачимо далі, державний синдикалізм являтиметься важливим політичним чинником цього устрою.

З повищого нарису державного синдикалізму виявляється гармонізуюча суть націократії, що — виходячи з неподільної єдності нації — водночас рахується з органічністю її поділу на окремі складники та пов'язує ці останні функціональною залежністю знову в єдність, реалізуючи в цей спосіб свій зміст режиму панування цілої нації у власній державі.

VI. Національна диктатура.

Режим національної диктатури відкидає провідну участь політичних партій із їхніми вузькими інтересами у процесах революції. Таке становище організованого націоналізму до партій, груп і центрів, або інакше кажучи — до цілого орієнтаційно-угодовського табору, обумовляють тактичні й засадничі причини. Розгляд ідейного змісту, психології, моралі й політики цього табору стверджує його шкідливість для пляномірного розгортання революції. Схильний лише пасивно пристосовуватися до створюваних окупантами умовин, нездатний до активності й провідної місії, поглинений суперечностями й груповим егоїзмом — він ніколи не прийме націоналістичної концепції визвольної боротьби та її не піддержить. Після вже здобутої перемоги, певні елементи угодовського табору заангажуются в національну роботу й зможуть навіть бути корисними в її різномірних ділянках. Але не тепер і не тоді, коли боротьба відбуватиметься серед «непевних» обставин...

Свідомість цього опрокидує наївно-обиватель-

ські мудрування на тему створення спільного фронту революційного націоналізму з легалістичними партіями на засадах національної солідарності й у вигляді «всеукраїнських конгресів» для боротьби з зовнішніми ворогами. Ідеологічна істота, націократична концепція й визвольне наставлення націоналізму є тими факторами, що солідаризують на національному ідеалі всі органічні складники нації в одну духово-політичну цілість. Національна солідарність стає натомість абсурдом, коли в існуючих умовах хочемо її застосувати до наших партій, що самою своєю природою і політичною чинністю творять джерело партикулярного розкладу й негуючого заперечення національної єдності. Помилуються ті, хто від «об'єднання» націоналістів із уенерівцями, гетьманцями, ундівцями, соціялістами і тд. сподіються побільшення нашої зовнішньої відборонності. На ділі така неприродна спільність загрожувала б лише послабити визвольний рух, розпорошуючи силову й моральну потугу самого націоналізму. Його ідейний, безкомпромісовий, боєвий порив міг би бути тоді обезкровлений отрутою угодовської псевдології й спекулянтства.

Рішаючим є те, що націоналізм — це не плітка партійна теорія; це універсальний і непримиримий у своїй внутрішній рації світогляд. «Погоджувати» його з кимсь методами «конгресових дискусій» і торгів немислимо. Сила націоналізму в його фанатичній вірі у власну правду, у тій послідовності, що нерозривно вяже його принципи й теорії з методами чинного застосування їх до життя. Поєднання ідеологічного й визвольного наставлення націоналізму з політичною тактикою «всеукраїнських конгресів» — було б для нього рівнозначне з самогубством і перетворенням його твердих, високих постулатів у теорії — в жалюгідну та лукаву опортуністичну комедію в практиці.

Коли партії взагалі є неорганічним для нації плодом хворобливих соціально-політичних відносин, що їх створили капіталізм і демократія, то в наших умовах їх штучний характер виявляється ще з більшою виразністю. Українські партії не відображують ані збірних національних інтересів ані процесів соціальної диференціації нації навіть у тій мінімальній мірі, як це бачимо в умовах європейської парламентарної демократії. Ми часто забуваємо, що всі вони (і на українських землях, і на еміграції) — це лише кілька соток ізольованих від народних мас інтелігентських «політфахманів»; власне ця цілковита ві-

дірваність наших партійних гуртків і «центрів» від народу та його змагань, обумовлює всю шкідливість і безпринципність їх політикування. Хто в цих умовах говорить про солідаризування націоналізму з цими рештками нашого болючого «вчорашнього дня» — той виявляє цілковите незрозуміння і завдань націоналізму, і обставин визвольної боротьби!

Концепцію національної диктатури весь партійницький табір зустрічає гістеричним криком і провокаціями, ніби українські націоналісти («фашисти») хотять «поневолити нарід»! Це й зрозуміло! Він знає, що національна диктатура — це сигнал його безславної смерті. Борючись за своє існування, він ладиться в момент — коли на терези долі буде кинене життя нації — знову відновити страхіття партійної анархії в сумному стилі кам'янецько-тарнівських «демократичних» і соціялістичних міністерств. Між тим спротив історичних ворогів, їх небезпечні впливи серед певних, уже здеморалізованих і засимільованих окупаціями, прошарків українського населення, немінучі вияви внутрішньої анархії, що намагатиметься розкласти зрушені до чину маси — усе це вимагатиме твердого режиму національної диктатури, що, відкидаючи мягкотілі групові «коаліції» і спекулятивні, несвоєчасні «голосування», мав би авторитет, спроможність і силу вхопити в залізні руки керму подіями, здушуючи всі відосередні процеси революції.

У цих подіях рішатимуть не партійні сектярі й спекулятивні «очковтирателі». Опорою диктатури буде ударний, боєвий легіон революції — організований націоналізм, що черпатиме свої сили з безпосереднього джерела: з народу та його нової провідної верстви — еліти. Приналежність до цієї провідної верстви обумовлятиметься не клясовими й становими ознаками (як це бачимо в комунізмі й капіталістичній буржуазії) і не «партійними переконаннями» (як цього бажали б наші політикуючі інтелігенти) — лише національною посвятою, здоровим духом, твердими характерами, активністю та якісними, творчими властивостями її представників. Наші «радикальні» та інші соціялісти на процес творення цієї нової провідної верстви задивляються з підозрінням. По старому прив'язані до демагогічного ес-ерівського «культу» замурианих пик, немитих лап, освіти «не вище фельдшерської», нарочитої хамської розперезаності й загального капцанства, що мають, мовляв, характеризувати «справжнього сина народу» — вони

в тій верстві добачують нове «панство». На ділі націократія хоче бачити Українську Націю великою, культурною, передовою. Вона не знижується до примітивізму маси — лише підносить її в духовому, культурному, цивілізаційному й матеріальному поступі. Без здорового, конструктивного проводу, нормальне існування нації немислиме. Солідаризуючи на принципах надкласової соціальної справедливості й у формах націократії всі, корисні під суспільно-виробничим оглядом, складники нації — націоналізм найде в них активний фермент для творення провідної верстви, у цей спосіб органічно вrostаючи в найглибші прошарування народу.

Покладаючи на диктатуру надзвичайні історичні завдання в переконанні, що лише вона зможе їх виконати, націоналізм водночас усвідомлює собі небезпеку її самоконсервації і застарілості, коли вона стає ціллю для самої себе... У відмінність до інших авторитарних концепцій, він визнає диктатуру не за незмінний принцип, лише за виправданий доцільністю тимчасовий метод. Зберігаючи потрібні елементи авторитарності й монархізму й в умовах постійного державного ладу націократії — націоналізм водночас єднає їх із здоровими формами громадської самодіяльності й участі самого суспільства в державному кермуванні.

VII. Постійний державний лад.

Постійний державний лад націократії буде вислідом визвольних і підготовчо-реконструктивних зусиль національної диктатури та означатиме перехід нації до кінцевих, завершуючих етапів національної революції.

Нас можуть спитати: на кого «орієнтуються» націоналісти — на монархію, чи республіку?.. Гадаємо, що весь попередній виклад підготував уже читача до відповіді на це питання. У сучасності монархічні й республіканські устрої взагалі в значній мірі втратили ті риси й прикмети, що раніше суттєво різнили їх між собою. Вибір між монархією і республікою можна хіба розглядати під таким, доволі спрощеним, кутом: чи хочемо володаря, що стає сувереном нації на підставі діничного права й спирається на упривілейовану верству родової аристократії (бо принцип діничності влади нерозривно пов'язаний із культом «блакитної крові» і становими привілеями, хоч би як не старалися наші гетьманці маскувати цей закон дивовижними й нещирими «трудова-монархічними» теоріями...), чи національного проводу, видвигненого до керми

на підставі його власних кваліфікацій і опертого на цілу суверенну націю.

Націократія обирає останнє. Уже сам її — випливаючий із ідеології націоналізму — суспільно-філософський зміст, що визнає волю, творчість і якісні прикмети людської індивідуальності за вирішальні фактори громадсько-політичного життя, не годиться з принципом механічного права даної людини на зверхність, обумовленого лише самим випадковим фактом її народження (діничність влади). Соціальної моралі націократії чужа також родова кастовість і упривілейованість; її критерієм є конструктивна, продукуюча цінність громадянина, що єдина зумовляє його провідну роль у суспільстві, без огляду на «вище» чи «нижче» фамілійне походження...

Сам монархізм для українських історичних умов завжди був чужий і неорганічний; у нашій же сучасності й будучності він просто стає абсурдом. Монархічні теорії наших гетьманців лишилися наскрізь штучним компілюванням чужих, західно-європейських роялістичних ідей, густо приправлених сосом московсько-польських «консервативних» анахронізмів. Це перетворило гетьманську течію в звичайну соціальну реакцію, що — всупереч логіці та інтересам Української Нації і в згоді з московсько-польськими реакційними елементами — змагає до реставрації капіталістично-поміщицького ладу на базі федеративного «Союзу Трьох Русей».

Націократія є республіканська. Але її конституційна структура суттєво різниться від класичних зразків політичної демократії, що існує на виборчій фікції «влади більшості» — репрезентованої в парламенті одною чи кількома партіями... Центр демократії лежить у партійному парламенті, що поглинає в собі й дезорганізує розбіжністю своїх класових і політичних намагань основу всякої державної системи — владу. У нарисі про демократію ми зазначали, до яких фатальних наслідків приводять ці властивості парламентаризму навіть ті країни, де він має за собою велику історичну традицію. Тим більш згубними й безнадійними є спроби насадження режиму партійно-парламентарної демократії в Україні. Самі по собі негативні прикмети парламентаризму тут посилювалися б додатковими причинами: цілковитим браком парламентарних традицій, фіктивністю наших партій і, витвореними революцією, особливостями суспільно-виробничої структури України.

Московський півфевдальний і абсолютистич-

ний царат гальмував соціально-політичну диференціацію суспільства (як це було в умовах західного демолібералізму) і через те партії перетворювались у відірвані від мас гурти інтелігентів-сектярів. Ці риси характеризували й партії в Україні. Штучно зроджені в обмеженому середовищі західно-європейськими доктринами — усі вони водночас носили на собі тавро «общеросійських» політичних і культурних ідей. Партії в Західній Україні в свою чергу були об'єктом польських впливів. Певну національно-культурну роботу наших партій у минулому годі заперечити. Але ні одна з них по своєму ідеологічному змісту й політичним впливам не була й не могла бути конструктивним чинником державного унезалежнення і суспільної організації Української Нації. Це наочно доказали події 1917—20. рр. коли всі без винятку українські партії зазнали банкруцтва й компромітації. У сучасності комунізм знищив у совєтському Союзі всі партійні угруповання. У Західній Україні партії, що правда, існують, але ні одна з них не має всеукраїнського значення. Годі сподіватися, щоб ці льокальні й здеморалізовані в умовах окупації ундо-клерикало-радикальні гурти, навіть підсилені (у вигляді «всеукраїнських конгресів») партійними рештками з еміграції, могли в будучності стати здоровою основою державно-політичної організації України! Витворюється парадокс: режим політичної демократії базується на партіях, але їх у нас фактично нема; для цього довелося б хіба ці партії штучно творити, інсценізуючи в цей спосіб... парламентаризм.

Устрій парламентарної демократії пов'язаний із приватно-капіталістичними відносинами й політично-економічним лібералізмом. Міжтим на більшій частині України державний капіталізм большевизму значно змінив продукційну систему українського господарства й приспів диференціацію суспільства на виробничо-професійній основі. Хоч загальна спадщина комунізму буде направлена, проте соціально-економічний розвиток України матиме відмінний від Заходу характер і спиратиметься на комбінованій системі державного, суспільного (муніципально-кооперативного) й приватного капіталізму, при пляновому кермуванні й контролі держави. Цей регулятивний характер національного господарства виключатиме клясичний лібералізм, а з ним і партії, як фактори господарсько-політичного кермування держави. Місце партій у державних органах займуть організовані на про-

фесійному принципі соціальні виробничі групи (синдикалізм). У цьому власне й полягає ідея державного синдикалізму, що посереднє заступництво інтересів окремих груп населення через штучні й антагоністичні партії та партійки — він замінює безпосередньою і солідарною репрезентацією загальних і часткових інтересів нації через її органічні складники (соціально-виробничі групи).

Отже націократія негує партійно-парляментарну організацію демократії. Як у періоді національної диктатури, так і в умовах постійного державного ладу — партії не існуватимуть. Це становище наші партії називають замахом на... «народню свободу»(?!). На ділі націократія заступає здорові (витворені самою такою демократією, хоч і уневажнені її ж політичною практикою) принципи рівності громадян перед законом, особистих і суспільних прав та співпраці влади й народу в кермі державою. Але в протилежність демократичному хаосові та його культові «прав без обов'язків» — вона ці необхідні елементи правової держави розставляє в точно означені інтересами нації місця та межі. Про це говорить її система, що її тут подаємо в схематичному нарисі.

Ця система не є так зв. «поліційною державою», що послуговується гнітючою пресією урядницького централізму та зв'язуючи всяку громадсько-політичну творчість — залишає населенню лише послух і механічне виконання адміністративних приписів. Сильна своїм авторитетом і стабільністю націократична влада, зосереджуючи в своїх руках керму, оборону й лад держави, водночас забезпечуватиме під своєю зверхністю широкі можливості самодіяльності населення в найбільш питомених для історичних українських умов формах громадської самоуправи. Не в партіях і не в політичних сектярських гуртках, а власне тут — в органах місцевої самоуправи (як і в синдикалістичних організаціях) народні маси найдуть для себе школу громадської творчості й національно-політичного виховання, виділюючи з себе нову провідну й органічно зв'язану з ними верству до свідчених суспільників, організаторів, господарників і державних діячів.

Українська Держава за адміністративним розподілом, що узгляднятиме природні, історичні, політичні, економічні і стратегічні властивості окремих районів нашої обширної території, поділятиметься на краї, повіти й громади (міські, містечкові, сільські), що матимуть свої орга-

ни самоуправи та у межах встановлених законами компетенцій керуватимуть місцевими публічними справами. Система самоуправи в повітах і громадах найде своє завершення в краях. Краї посідатимуть власні представницькі органи — Краєві Ради й уряди. Краєві Ради складатимуться з послів, обраних на певний термін у відповідній кількості від кожного повіту. Вибори до органів самоуправи відбуватимуться на засадах прямого, загального, рівного й таємного голосування. Кожна виборча округа обиратиме означене число кандидатів релятивною більшістю голосів.

У всіх ступнях адміністративного поділу, держави (в краях, повітах і громадах) існуватимуть також загальнодержавні адміністративні, господарські та ін. установи, що — не витворюючи шкідливого паралелізму в функціях та компетенціях із місцевою самоуправою — виконуватимуть своє призначення під безпосереднім керуванням державного уряду. Представниками державного уряду в окремих краях та їх повноважними зверхниками будуть краєві начальники, що стоятимуть на чолі місцевої державної адміністрації, і автоматично являтимуться головами Краєвих Рад, пов'язуючи собою три елементи державного управління: уряд, контроль і громадську самодіяльність.

Загально-державною законодавчою установою буде Державна Рада. Як і в органах самоуправи, послы до Державної Ради обиратимуться прямим, загальним, рівним і таємним голосуванням в означеній кількості від кожної виборчої округи. Кандидатів до Державної Ради визначатимуть у виборчих округах синдикати та їх Господарські Ради. Зложені ними реєстри передаватимуться під голосування населення виборчої округи. Вибори кандидатів рішатимуться релятивною більшістю голосів.

Як бачимо, ця система суттєво відрізняється від зразків і демократії — з її анархічною виборчою боротьбою, і італійського фашизму, що є надто централістичним у формуванні законодавчих установ. Усуваючи боротьбу виборчо-партійних клік і запроваджуючи контроль, націократична система ставить водночас Державну Раду в безпосередній зв'язок із народом, передаючи їй формування його, об'єднаним у синдикатах, соціальним групам. Ці державно-політичні компетенції синдикатів, вкупі з їх соціально-економічними функціями (місцеві й Всеукраїнська Господарська Рада) перетворюватимуть державний син-

дикалізм у становий хребет і головний нерв цілого націократичного устрою.

На чолі Нації та державної організації стоятиме Голова Держави. Це не буде ані диктатор, що тримається силою прибічних клік, ані лялькуватий, «репрезентативний» президент демократичної республіки... Це буде Вождь Нації, найкращий із найкращих її синів, що силою загального довіря нації та правом своїх внутрішніх властивостей триматиме в своїх руках владу Держави. У ньому концентруватиметься авторитативна суть націократичної держави, що сполучає в собі здорові елементи монархізму й відповідальності.

Голову Держави покликуюватиме Національний Збір, скликуваний для цієї мети, що складатиметься з Державної Ради, Всеукраїнської Господарської Ради, представників синдикатів і Краєвих Рад. Голова Держави керуватиме країною, репрезентуватиме її назовні, являтиметься Верховним Вождем її збройних сил, матиме право законодавчої ініціативи, розв'язання Державної Ради і «вета» її ухвал на означених конституціях підстав. Він являтиметься водночас Головою Державного Уряду і своєю владою призначатиме Державних Секретарів (міністрів) як із складу Державної Ради, так і зпоза неї. Державні Секретарі відповідатимуть за свої уряди не перед Державною Радою, а перед Головою Держави, і уступатимуть із своїх постів на його наказ. Державна Рада матиме лише право, в обсягу доручених їй конституцією справ, ставити Державних Секретарів за переступ законів перед Найвищим Державним Судом, що обиратиметься разом із Головою Держави Національним Збором.

Таким чином Голова Держави своїми компетенціями усуватиме розбіжності, що їх створює політична демократія своєю «священною» засадою розподілу законодавчих і виконавчих влад, та забезпечуватиме цим владам правильну взаємочинність. Найвищому Судові належатиме контроль непорушності конституції, конституційної правильності видаваних законодавчими й виконавчими органами ухвал, і касаційний перегляд усіх інших судових справ. Відповідно зорганізовані краєві, повітові й міські Суди забезпечуватимуть правозаконність у державі.

Так в основному виглядатиме постійний державний лад націократії. Україна буде авторитарною та унітарною, але в належній мірі й децентралізованою республікою, що всіма елементами свого устрою відповідатиме істоті націокра-

тії, як режиму панування цілої нації у власній державі.

Лишається ще одне питання: яке місце в цій державі займе організований націоналізм? Чи не перетвориться він — скасувавши всі партії — сам у партію, що «захопить усі посади» (обставина, що нею особливо жураються наші партійні «народолюбці»...). Ні — не перетвориться! Суцільне інтегруюче світоглядове й політичне ество націоналізму не покривається з поняттям партії — явища неминуче часткового й диферен-

ціюючого цілість. Не панування над нацією, лише панування самої нації — ось місія, що перед нею стоїть і стоятиме організований націоналізм. Виростаючи з глибин народу, покриваючи своїм генералізуючим змістом ціле його життя — націоналізм стане вартівничим і будівничим нації, її провідним авангардом, що виховуватиме маси і двигатиме їх до творчості на підставі гасла націократії:

Праця, самодіяльність, дисципліна!

Україна — наш рідний край (Географічний опис).

Др. М. ДОЛЬНИЦЬКИЙ:

Простір і межі.

Україна — це назва простору, заселеного українським народом, це назва української національної території. Простягається вона від Попраду, Вепру і Біловезького пралісу на заході, аж по Дон і Каспійські степи на сході та від Кавказьких гір, Чорного моря, Дунаю і горішньої Тиси на півдні по широкі-бездонні болота Полісся на півночі. На мапі Європи найдемо її між 43° і 53° північної географічної ширини та між 21° і 45° східної географічної довжини. Її величина виносить 930.000 км².

Границі української національної території такі: на півдні починаються вони в дельті Дунаю і йдуть відси на південний схід по лінії Кілія—Татар - Букар—Кагильник, переходять на лівий беріг Дністра і по Дністрі аж до Рибниці і далі на Чернівці. На Буковині українська границя тягнеться в північно-західньому напрямі через Старожинець до Кірлібаби, а відси завертає на захід й йде здовж головного хребта Карпат, рікою Витевею й Тисою аж до Севлюша. Тут кінчиться українсько-румунська границя, а починається українсько-мадярська.

Протягом століть українсько-румунська границя пересувулася більше на південь, то колись ціла Басарабія, Молдавія і Буковина були українські.

Нині українськими є вже лише Акерманська округа в південній Басарабії, Хотинська округа в північній Басарабії та північно-західня Буковина.

Довжина українсько-румунської границі виносить біля 900 км.

Українсько-мадярська границя довга на 100 км. і йде вона від Севлюша поза Мукачів і Уж-

город. І тут настали вже деякі зміни в некористь українців.

Далі сусідують українці зі словаками. Українсько-словацька границя тягнеться по лінії Ганушівці—Зборів—Сабінів аж до Липника в Карпатах. Тут кінчиться на 200 км довгий відтинок українсько-словацької границі, а починається українсько-польський відтинок. Українсько-словацька межа дуже невиразна. По її обох бочках бачимо то більші, то менші чужонаціональні острови, в яких національні прикмети обох народів спільно перемішуються.

Українсько-польська границя йде від Липника на Сянік, відси на Динів—Ярослав—Синяву—Ожанну над Сяном—Тишивці—Войславичі—Павлів—Опілля—Янів над Бугом—Дорогічин і до джерел річки Нареву, де починається вже українсько-білоруський відтинок української етнографічної границі. Відтинок українсько-польської границі має довжину 650 км.

Українсько-білоруську границю визначають такі місцевості: Пружани—Берега Картузька—Вигонівське озеро—Личин—Турів, а відси Припяттю до Дніпра і Дніпром до Лоева. На схід від Дніпра українсько-білоруську межу визначити дуже тяжко, бо північна Чернігівщина це переходовий простір між українцями, білорусинами і москалями. Границю можна повести від Лоева через Суджу і Мглин. Довга на 1100 км.

Українсько-московський відтинок має довжину 700 км. і йде від Мглина до Новохоперська на річці Хопер через Середину - Буду—Рильськ—Суджу—Острогоське—Бутурлинівку.

Біля Новохоперська завертає межа суцільної української національної території на південь. На заході етнографічна межа пробігає між

чисто українською землею західного Підкавказзя — себто Кубанщиною.

На південному сході межа української національної території йде через Мекетинську—Тихоріцьку—Чубгу й обіймає також східне Підкавказзя і коло Обильної завертає гостро на південь.

Тут межують українці на просторі 250 км з калмиками і татарами Дагестану. Цю межу значують горби Ергені, річка Мачич і лінія від Величавого на Миколаївське. Від Миколаївська йде границя на захід Тереком і Малкою, на південь Кисловодська—Псебайська до берегів Чорного моря біля Сочі. На цьому останньому відтинку, що є довгий на 600 км. сусідують українці з різними кавказькими племенами.

Такими межами обмежена українська національна територія — Україна, займає між іншими просторами Східної Європи особливе місце. Вона творить самостійну природну одиницю, географічну індивідуальність, яка усіма своїми природними елементами різко відрізняється від решти природних одиниць Східної Європи, себто від Біломорщини, Балтійських земель, Московщини, Уралії та Каспії.

Природня, географічна самостійність України визначається такими характерними прикметами:

1) вона одинока з усіх країв Східної Європи досягає Середземного Моря (через Чорне море) і цим творить вона перехідний простір між Східною Європою і Середземноморськими краями.

2) вона одинока з усіх країв Східної Європи досягає до молодих європейських фалдовин Кавказу, Яйли та Карпат, а частинно і включає їх в собі.

3) основою внутрішньої (тектонічної) будови України є т. зв. кристалічний масив, що переходить крізь Україну від Озівського моря аж на Волинь, що був і є тим огнищем, з якого виходили і виходять всі ті тектонічні заворушення, що спричиняють різноманітність форм поземелля. Наслідок цього такий, що Україна не є така одноманітна у будові форм свого поземелля, як решта країн Східної Європи.

4) Під оглядом клімату Україна творить перехід між лагідним, середземноморським кліматом і суворим кліматом Московщини.

5) Україна є одиноким краєм Східної Європи, в якому панівною вегетаційною формацією є лісостеп.

Гори, височини й низи.

Україна — це простір височин і низів. Гори займають лише $\frac{1}{10}$ частину цілої національної території. На Україні є мало таких місць, що лежать вище 300 м. понад рівень моря. Лише на південних окраїнах нашої Батьківщини простягаються високі гори: Карпати, Яйла та Кавказ.

З 1300 км довгої дуги Карпат, тільки третина належить до української національної території, а саме та, що простягається від поперечних долин річок Дунайця і Попраду до поперечних долин річок Вишеви і Молдавиці. Цю частину українських Карпат, в якій український нарід живе вже більш як тисячу літ, можна поділити на 1) Низький або Лемківський Бескид, 2) Високий або Бойківський Бескид, 3) Горгани і 4) Чорногори.

Низький Бескид, який тягнеться від Попраду до річки Сяну, це група невисоких хребтів з заокругленими верхами, з широкими та неглибокими долинами, а тому її легко перехідний. Далше на південний схід хребти гір підвищуються і стають більше недоступними у Високому Бескиді, який тягнеться від ріки Сяну до долини рік Стрия і Опору. Це підвищення стає ще більш помітним в Горганах, які тягнуться до долини річки Бистриці і Пруту. Найвищої висоти досягають українські Карпати в Чорногорах, що кінчаються долиною річки Вишеви. Тут знаходиться найвищий верх наших Карпат Говерля (2058 м.). Від лагідних форм трьох попередніх частин, із їх типово середньогірським краєвидом, Чорногори різко відбивають сміливими, різко зарисованими формами, скельними ребрами, глибокими, вузькими і стрімкобокими долинами, водопадами й шипотами та стрімкими узбіччями, що разом складаються на цілість, яка нагадує вже зовсім високогірський краєвид.

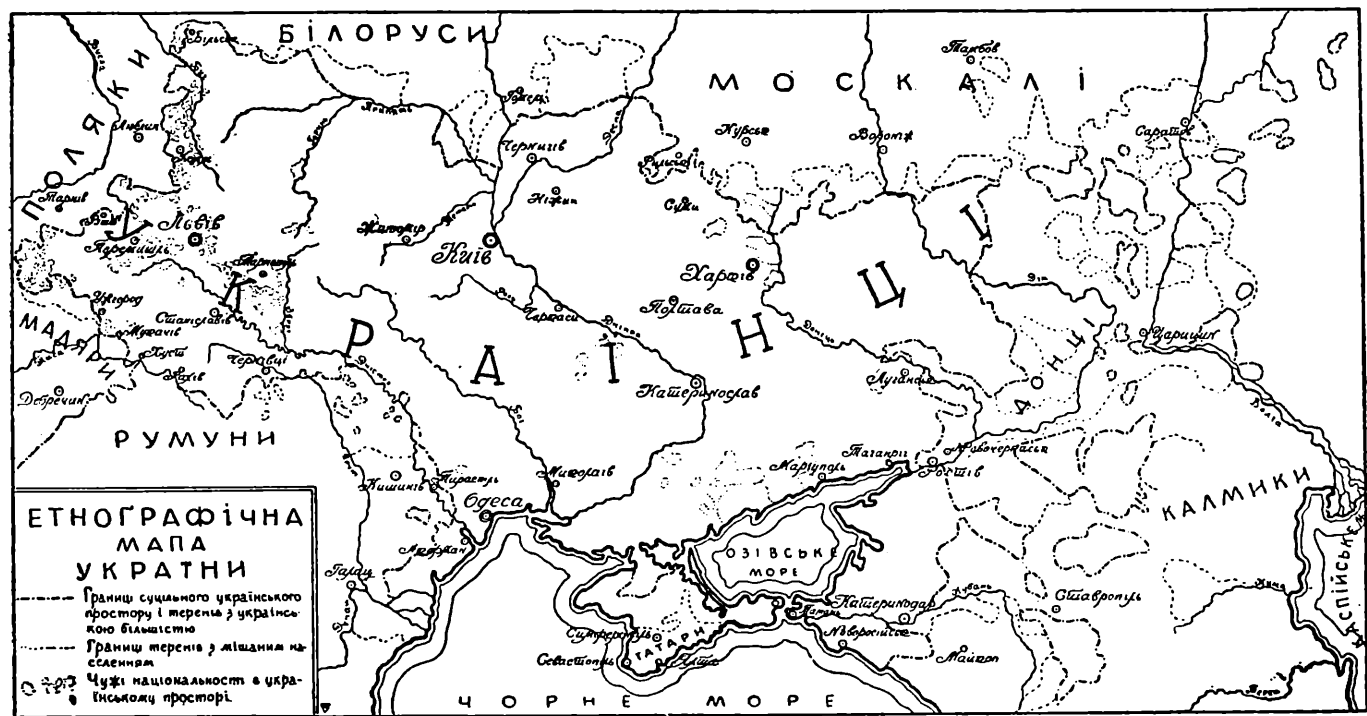
Всі частини українських Карпат вкриті густими лісами; в нижчих положеннях мішаними, а у вищих шпильковими. Особливо наші Чорногори порослі густим пралісом зі смереки і ялиці.

Південну частину Кримського півострову залягає верховина Яйли. Гори Яйла низькі і недовгі, бо їх довжина виносить усього 110 км. а найвищі верхи — Чатир-Даг і Дамур-Калу не перевищують 1500 м.

Збоку суходолу підноситься кримський степовий півостров на південь аж до самого моря. Тому верхи Яйли порослі травою рівні як стіл, а весь хребет поперериваний врізами моря в гори, через віщо потворились довгі затоки, як також потоками, що водопадами спадають в море.

У яйланських хребтах багато глибоких проваль, вузеньких печер, підземних рік та лійкуватих заглибин-вертепів, — всіх тих примет краєвиду, характеристичного для країн, що збудовані із слабо нахилених шарів вапняку.

лась плесо Чорного моря, а по південній стороні Кавказу т. зв. Закавказька низина. По північній стороні українських верховин простягаються підгірря — чи то у формі плоских низин, чи у виді підгірських горбовин.

Південні кручі і збоча Яйли поросли дуже гарним лісом і рослинами теплого клімату, гаями вічнозелених лаврів і кипарисів, багатими винницями та плянтаціями тютюну. Є це відома кримська Рівієра.

З високогір Кавказу тільки західня третина лежить на українській національній території. Є це т. зв. Чорноморські Альпи. Західня їх частина нагадує тип середніх гір з невисокими хребтами, вкритими буйними лісами, над якими — так як і в Карпатах та Яйлі — пишються верховинські пасовиська — полонини. Зате у східній частині Чорноморських Альп верхи стають багато вищі і ціла верховина приймає величаві високогірські форми, які проявляються гострими скельними хребтами, глибокими долинами, проваллями з природними скельними мостами та шпилями, окутаними вічним снігом і льодовою кригою.

Всі три українські гірські групи мають дуже різко зазначені межі з сусідніми країнами. По південній стороні Карпат входять у українську національну територію вибіжки великої Угорської низини, по південній стороні Яйли розли-

здовж північного рубця Карпат тягнеться підкарпатська горбовина — т. зв. Карпатське Підгірря, якого півн. рубець досягає міст Перемишля, Дрогобича, Стрия і Коломиї.

У своїй західній частині Карпатське Підгірря переходить у Надсянську низину, що є східнім продовженням Надвислянської низини і обіймає цілий басейн долини Сяну. На південному сході Надсянська низина переходить знову у Наддністрянську низину, обабіч Дністра.

Підгірря Яйли це степова кримська низина, а Підкавказзя так само як і Карпатське Підгірря — це низька горбовина, яка підвищується на вододілі Чорного і Каспійського моря в Ставропольську і Пятигорську височину.

Більшу частину української етнографічної території займають височини, оточені з півдня, півночі і сходу вінцем низин. Цей височинний стрижень тягнеться від поріччя Висли на південний схід аж до Дніпра, в околицях Кременчуга і Січеслава перекидається на лівий його беріг і далше йде аж до Азовського моря, від якого відділяє його тільки вузенька смужка надморської низини.

Стрежінъ цей, на заході вищий, понижається на південний схід, від півночі спадає крутим рубцем, на півдні незаметно переходить в Чорноморську низину, а на сході кінчиться крутим правим берегом Дніпра. Він розділяється на декілька височин, а вони — йдучи зі заходу на схід такі: 1) на півночі і північній заході Розточча, 2) в середині Поділля, 3) на півдні і південному заході Покутсько-басарабська височина, 4) на північ і північний схід від Поділля — Волинь або Волинська височина, 5) над самим Дніпром по правому його березі — Правобічна або Дніпровська височина і 6) по лівому березі Дніпра, в деякій віддалі від нього — Донецький кряж.

1. Розточчя. На північний захід від Львова тягнеться горбоватий край здовж ріки Буга. Ріки цього краю: Буг, Вепр та Танва розмили протягом віків височину на горбовину і самі пливають широкими багnistими долинами. Земля тут переважно пісчана, не дуже врожайна, давніше була поросла гарними, тепер дуже винищеними лісами. Горби, що тягнуться між долинами річок, не дуже високі, вищі на півдні, обнижуються на півночі і переходять в низ Підляшша. Західній рубець Розточчя, з боку Висли, спадає дуже круто, а на сході лучиться з Волинською височиною.

2. Поділля. Західню межу подільської височини утворює широка долина маленької річки Верещиці (в Галичині), південно-західню яр Дністра, східню яр ріки Бога, на півночі сходиться Поділля з Волиню, а на півдні переходить незаметно в Чорноморську низину.

Подільська височина найвища на північній заході стає нижчою в напрямі південного сходу. Її кам'яні верстви дуже тверді, покриті зверху товстим шаром чорнозему, поперерізували річки на поодинокі частини — гряди. Річки врізались глибоко в плиту і течуть глибокими і стрімкобокими долинами — ярами. Ціла височина майже цілком рівна і місцями тільки легко схвильована.

Велика врожайність Поділля загально відома.

3. Між Дністром і Прутом лежить Покутсько-басарабська височина. Від Поділля відрізняється вона тим, що її підложка гіпсове і тому в тутешньому краєвиді багато вимитих водою печер та глибоких ліпкуватих заглибин-вертепів з малими озерцями, які народ називає вікнами. Гіпс зверху покритий товстою верствою глини і чорнозему, тож земля тут так само урожайна як і на Поділлі. Біля Чернівців виступає на 520 м.

висока горбовина т. зв. Бердо-Городище. Є це найвища точка на низинах і височинах східньої Європи на цілому просторі між Карпатами й Уралом.

4. На схід від Розточчя і на північ і північний схід від Поділля простягається Волинська височина. Волинська височина має схил на північ в бік Полісся, на що вказує напрям численних волинських річок, які всі впадають до Прип'яті. Всі волинські ріки багnistі, пливають дуже широкими болотяними долинами. Вища, південна частина Волині, далеко більш врожайна, ніж північна, де переважають гарні ліси. Найкращі і найвищі сосни ростуть як раз у волинських лісах.

5. Правобічна або Дніпровська височина — це ніби довгастий чотирикутник, який на північній заході кінчиться долиною річки Тетерева, на заході ярм Бога відмежовується від Поділля, на сході досягає до Дніпра-Славутиці, а на півдні і південному сході переходить в чорноморську низину. На півночі ця височина найвища, а на південь і південний схід вона звільна обнижується. Збудована вона з твердого граніту, на якому безпосередньо лежить дуже товста верства глини і чорнозему. Тут, як і на Поділлі, річки поврізувались глибоко в плочу плити і розбили її на поодинокі гряди, але їх поверхня зовсім рівна і лише донеде легко схвильована. Лише на сході і північній сході, де височина спадає крутоберегом до Дніпра і де її розмили балки і долини річок, робить вона — в порівнянні з плоским і рівним лівим берегом Дніпра — вражіння високої горбовини. Земля на Дніпровській височині також дуже врожайна.

6. Біля Січеслава, на Дніпрових порогах, видно, що правобережна частина українських височин переходить на впоперек на лівий беріг ріки.

Дальше від берега, бо аж в жерелитцях річки Самари, край помітно підноситься: тут то починається Донецький кряж. На півночі біля Ізюма стрічаємо північний рубець кряжу, який найвиразніше виступає в крейдяних скелях над Донцем. Донець є отже східньою межею височини, на заході межує вона з Наддніпрянською (Лівобічною) низиною, на півдні відмежовує її від Озівського моря вузька смуга низини. Поверхня кряжу рівна, легко схвильована, степова — засіяна курганами. Країна дуже врожайна, але головне багатство країни скривається в глибинах землі. На цілім просторі кряжу лежать в різній глибині товсті верстви камяного вугілля.

ля. Окрім того видобувають з глибин Донецького кряжу ще й такі цінні руди, як залізні, марганцеві, ртуті, цини, олова, цинку і т. д. Тут також найбільші на цілу східню Європу копальні камяної соли. Ці всі підземні скарби, зв'язані з незвичайною родючістю ґрунту, зробили з Донецького кряжу один з найцінніших кутків цілої Європи.

Окрему групу між українськими височинами творять обніжжя Центрально-Російської височини, які входять у межі північно-східньої України. Вона і краввидно відрізняється від усіх українських височин. Місцями вона пісчана, місцями знову розмита великою кількістю яруг-балок.

Суцільна смуга українських височин обрамована з півночі і з півдня двома полосами низин.

Північна полоса українських низин обіймає: Підляшшя, Полісся, Лівобережну або Наддніпрянську низину та Донецьку низину. Ціла ця полоса лежить на висоті усього 100—200 м, а її середня висота виносить 145 м.

Підляшшя — це найдалше на північний захід висунена частина української національної території. На півночі межує вона з Білоруською височиною, на півдні з Розточчям, на сході з Поліссям, від якого відділяє його вододіл Буга й Прип'яті. Підляшшя — край вкритий лісами. Тут біля Білої Вежі знаходиться великий — найбільший в Європі, праліс, де живуть ще зубри.

По річці Прип'яті та її допливах, по горішньому Дніпру та по Десні тягнеться низина Полісся. Від заходу лучиться вона з Підляшшям, від півдня межує з Волинською височиною, входячи до неї допливами Прип'яті, від півночі з Білоруською і Центрально-Російською височиною, в які переходить непомітно через поступенне підвищення поземелля, а від південно сходу лучиться з Наддніпрянським низом. Полісся це найрівніший простір з усіх взагалі наших земель. По своїй структурі — це неначе велитенська балка, по середині якої тече ріка Прип'ять. Особливою прикметою поліської низини є достаток проточної та стоячої води. До Прип'яті плывуть численні, хоча й мілководні, річки. Болота займають величезний простір, а місцями розкидані озера.

Особливо болотяна західня частина Полісся, що лежить у верхівях Прип'яті — це т. зв. Пинські болота. Лише на вищих місцях розложилися пісчані кучугури і вони тут одинокі місця,

пригідні під людські оселі серед густих, дріму чих лісів.

Східня частина вже дещо вища і менче забарнена.

Ціле Полісся мало врожайне і рідко заселене.

На південному сході від Полісся здовж Дніпра тягнеться не дуже широка Наддніпрянська або Лівобережна низина. Від північного сходу переходить вона поступенно в Центрально-Російську височину, якої вибіжки сягають до східньої Чернігівщини і Харківщини. На південному сході входить до неї Донецький кряж, на південному заході її межу творить Дніпро, який в долішньому своєму бігу біля порогів вступає і Чорноморську низину.

Північною своєю частиною Наддніпрянська низина дуже нагадує Поліську своїми численними річками й великими болотами. Дещо подібний характер має теж і південна Наддніпрянщина на південь від міста Черкас. Південна частина низини значно сухіша, але в широкій долині Дніпра, з лівого боку, лежить ще багато трав'яних болот і озер. Є вони, так само, і в долині приток Дніпра.

Низина, давніше поросла гарними дубовими і сосновими лісами, в перемішку з трав'янистими лугами, покрита дуже товстою верствою чорної землі і тому дуже врожайна.

Останньою частиною полоси північно-українських низин є невеличка, вузька Донецька низина, що тягнеться лівобіч Донця і відділяє Донецький кряж від Центральної височини. Донецька низина — це неначе брама, що веде з північно-українських низів до низини Підкавказзя.

Південна полоса українських низин обіймає, крім згаданих вже низин Надсянської та Наддністрянської, ще низини Чорноморсько-озівську, Кримську, Долішньо-донську, Кубанську і Каспійську.

Від дельти Дунаю далеко на схід аж по східню частину Озівського моря стелиться розлога рівнина, майже ідеально рівна, колись поросла безмежним килимом трав і степового зілля, а тепер заорана під рілля. Є це Чорноморсько-озівська низина. Чорноморсько-озівська низина кравидно дуже одноманітна. Ніякі гори, ніякі ліси не заколючують цієї одноманітності. Тільки високі могили зарисовуються часто на овиді, або округлаві плескаті долинки, навесну порослі зеленою травою, а влітку порослі зеленою травою, помітніші на тлі ланів збіжжя або зісохлї

трави на степу. Місцями на степу трапляються ще неглибокі балки, куди ранньою весною спливає вода з льоду. Влітку і вони висихають. На тім степу, біля Кривого Рогу знаходяться найбільші на всю Україну копальні залізної руди.

Степи Чорноморсько-озівської низини переходять на півострів Крим в т. зв. Кримську низину, що так само майже ідеальною рівниною простягаються аж до підніжжя гір Яйли. Кримська низина краєвидно зовсім подібна до Чорноморсько-озівської. Великі спеки літом і мала кількість опадів роблять кримські степи схожими на півпустелі. Ріки, які шумно несуть з гір воду, влітку звичайно висихають і до свого устя не доходять, а цілий простір вкритий зісохлою травою. Часто трапляються тут також солончаки з питомим їм сольним ґрунтом і рістнею. Багато тут прибережних озер, як нпр. коло Евпаторії. Це позатоплювані балки, повідділювані відтак пісчаними та намульними косами від моря.

Весь простір на схід від Донецького кряжу й відніжжя Центрально-Російської височини аж по Каспійську низину на сході займає Долішньо-Донська низина. Ріки Ея й Манич відділюють її від Кубанської низини. Долішньо-Донська низина вже більш різноманітна формами свого поземелля, ніж Чорноморська. Глибші річкові долини порізали її на поодинокі відтинки, а їх поверхня місцями легко схвильована. Багато тут теж балок. В напрямі на північ вона поволі підноситься і переходить у горбовину Донського відніжжя Центрально-Російської височини, а на сході стрімко спадає в сторону Каспійської низини.

На південь від Долішньо-Донської низини по підгірря Кавказу простягається Підкавказька низина, що зложена з двох частин Кубанської й Каспійської. Кубанська низина лежить у сточищі Чорного й Озівського, а Каспійська — у сточищі Каспійського моря. Кубанська низина має характер степовий і своїм краєвидним характером нагадує дуже Чорноморську. Вкрита грубим шаром знаменитого чернозему і при добрім кліматі Кубанська низина належить до найврожайніших частин нашої Батьківини.

Каспійська низина, що є найдалі на схід висуненим пограниччям української національної території, має характер пустинного степу. Це дуже плоска, рівнина, вкрита мандрівними пісками та надмами, то знову сольними багнами та солончаками. Лише зрідка вкривають її со-

любні рослини, полин і степово-пустинні трави та зілля.

Тереном осідку нечисленного населення є тут береги річок, що несуть свої води з Кавказу до Каспійського моря.

З цього короткого опису форм поверхні земель української національної території бачимо, що українські землі є країною рівнин: низин і невисоких височин. Тільки 1% українського народу живе серед гір. Ледви 1,5% наших земель лежить поверх 1000 м, а аж 96,5% їх лежить нижче 500 м.

Переважає частина земель української національної території положена на висоті 100—300 м. В порівнанні з цілою Європою, якої середня висота є 330 м., наші землі положені нижче, бо їх середня висота виносить ледви 205 м.

Клімат.

Землі української національної території лежать у поміркованій смузі північної півкулі, у значній віддалі від Атлантийського океану, але у сусідстві великого континенту Азії. Тимто українські землі мають проміжний клімат між м'яким, більш лагідним морським кліматом західної Європи та суворим, континентальним кліматом східної Європи, зглядно Азії.

Як клімат кожного земного простору, так і клімат земель української національної території, зумовлюється такими елементами: повітряним тиском і вітрами, температурою повітря та атмосферичними опадами.

Через те, що Україна лежить далеко від океану, а на схід од неї простягається великий азійський континент, дують на Україні змінні вітри. Це означає, що на Україні віють вітри усіх напрямів. Але в північній Україні переважають західні вітри, а в південно-східній Україні — вітри східні. Межа між тією й другою частиною йде приблизно по ширині Дніпрових порогів. Західні вітри дують з Атлантийського океану.

Вони несуть з собою вохкість і зменшують літню спеку та зимову стужинь. Завдяки їх літом стає холодніше, а зимою тепліше. Ці вітри віють переважно в західній частині українських земель і надають тутешньому кліматові порівнюючої м'яккости.

Східні вітри віють з глибини Азії, який дуже огрівається літом і сильно остужується зимою. Взимі вони зміцнюють холод, а влітку приносять спеку. До того ж це сухі вітри. Суховії бувають найчастіше у червні й липні в південно-східній Україні. Та частина України, де переважають

східні вітри, визначається найбільш різким кліматом.

Що торкається річного ходу температури, то він на землях української етнографічної території скрізь однаковий. Найхолодніший місяць — це січень, а найтепліший — липень. З винятком лише південних берегів Криму та східних берегів Чорного моря, ціла наша країна має січневу температуру нижчу від 0° Ц. Найнижчу температуру має північний схід. З цього бачимо, що у січні температура на українських землях обнижується з південного заходу на північний схід.

Літом тепло у нас розміщується більш рівномірно, ніж зимою. Середня температура липня хитається між 19° і 23° Ц. Найвищу липневу температуру має південний схід України а найнищу північно-західні українські землі, а також і гірські околиці.

Суворість клімату виявляється з різниці між температурою крайніх місяців року. На заході різниця температури тільки 24°, а на сході 31°. Іншими словами, суворість клімату збільшується з заходу на схід.

Найбільш тепла є південно-західня частина українських земель і вона має найдовшу теплу добу. Видно це з того, що в цій частині України ріки пізніше замерзають і раніш звільняються від льоду. Навпаки, на півночі, а особливо на сході України ріки рано замерзають і пізно прокидаються — отже тут зима не тільки холодніша, а й тягнеться довше.

Що торкається атмосферичних опадів, то вони розложені по землях української національної території дуже нерівно. Кількість опадів зменшується від півночі й північного заходу на південь і південний схід.

Найбільше опадів дістають гори, найменше — степова смуга.

Більш як третина річної кількості опадів випадає літом. В північній і західній смузі наших земель найбільш опадів припадає на липень, а в південній Україні на червень. Південні береги Криму та східні береги Чорного моря дістають їх найбільше взимі, а найменше в квітні—травні та в серпні.

В зимовому часі звичайною формою опадів на українських землях це — сніг, хоч побіч із ним, випадає й дощ. Сніг починає випадати на Україні у жовтні, частіше в листопаді. Досить густо вкривається снігом тільки північна Україна. На півдні України кілька разів на зиму сніг тоне і знову випадає. Особливо короткий час держить-

ся сніг на Чорноморському узбережжі. У горах сніговий настил держиться найдовше. На Кавказі, на висоті понад 3000 м., сніг лежить цілий рік.

Окреме місце під оглядом клімату серед всіх земель української національної території займають південні побережжя Криму й західня частина Закавказзя, бо вони лежать вже в полосі середземноморського клімату. Температура повітря тут висока. Середня температура січня має навіть кілька ступенів понад 0°. (Нпр. Ялта + 3,7°, Сочі + 5,3°). Літом три аж чотири місяці мають температуру понад 20°. Панують тут зимові опади. Південне побережжя Криму — українська Рів'єра — вкрите цілий рік зеленими деревами й кущами.

Ріки, озера та мінеральні джерела.

Більше ніж 90% української національної території належить до сточища Чорного моря; лише західня частина наших Карпат, Розточчя та західне Поділля висилають свої ріки до Балтійського моря, а південно-східній куток наших земель до Каспійського.

Українські ріки мають декілька дуже характерних рис. І так перш за все ріки української національної території це переважно рівнинні ріки й тому вони мають значну довжину та широкі, розлогі водозбори. Головна українська ріка — Дніпро — має 2250 км довжини — є отже після Волги та Дунаю третьою рікою Європи, а площинь його водозбору доходить до 511.000 кв. км. Довжина Дністра виносить 1370 км, а його сточище має поверхню 77.000 кв. км.

І головні притоки мають великі розміри; у Дніпра — Десна має 1130 км довжини, Припять 795 км зі сточищем на 120.815 кв. км і т. д.

Але навіть великі українські ріки є не дуже повноводні, бо кількість атмосферичних опадів обмежена. Крім того в теплу добу значна частина атмосферичних опадів випаровує й не попадає в ріки. Через те літні дощі мають для рівня води в ріках порівнюючи невелике значіння. Взагалі водостан — це теж одна з характерних прикмет українських рік.

Найнижчий водостан у всіх чорноморських ріках припадає на осінь — на місяць вересень, а найвищий на весну, на березень або квітень, себто на той час, коли тануть сніги, що зимою вкрили сточища рік. Тоді теж звичайно настають на чорноморських ріках значні повені. Великі повені бувають особливо тоді, коли по довгій і слотливій осені, яка насичує землю во-

дою, та по морозній і сніжній зимі наступає тепліша, ніж звичайно, весна.

В карпатських та кавказьких ріках бувають ще літні повені. Вони залежать від пізнішого таяння снігів у горах та з великою кількістю атмосферичних опадів, що саме в цей час тут випадають, особливо в часі злив та довшої слоти.

Українські ріки відзначаються ще й тим, що їх річища дуже покручене й часто поділяється островами та мілинами на кілька проток; їхня

Ріки і моря України.

глибина значно менша, ніж глибина нерозділеного річища.

Діється це тому, що джерела більшості українських рік, за винятком Дністра й Прута, лежать на невисокій рівнині. Через це вода тече по незначному схилу з дуже малою швидкістю, а повільна течія води сприяє осіданню піску і утворюванню мілин. У повільній масі води значно збільшується і течія стає значно більшою.

В цю пору ріки дуже розмивають крихітні, пісчані береги і часто трапляється, що ріка промиває собі нове, більш стрімке, річище й заносить піском старе.

Більша частина великих рік української національної території судоплавні, як Дніпро, Десна, Припять, Дін, долішня течва Дністра та долішня течва Богу. Інші ріки придатні тільки до сплаву.

Але є багато таких українських рік, які не придатні ні до судоплавства, ні до сплаву, і то не тільки малі річки, а й ріки довжиною на 500 і більше кілометрів. Крім цього різні частини нашої національної території не в однаковій мірі забезпечені ріками. Найбільше судоплавних

та сплавних рік на Правобережжі. За ним йде північна частина Лівобережжя. Схід України майже зовсім не має судоплавних рік. Тут один тільки Дін на невеликому просторі прорізує Вороніжчину.

Найважливіші ріки української національної території такі:

Найбільша ріка Закарпаття Тиса — доплив Дунаю — з Тересою, Тереблею, Рікою, Боржавою, Ляторицею й Ужем; Прут з Черемошом; Дністер з притоками: Вистриця, Стрий з Опором, Свіча, Лімниця, Бистриця, Реут і Бик з правого боку та Верещиця, Гнила Липа, Золота Липа, Стрипа, Серет, Збруч, Ущиця, Мурахва, Ягорлик і Кучурган — з лівого боку; Бог з правобічними притоками: Тростянець, Дохна, Кодама та з лівобічними Соб, Синюха і Інгул; Дніпро — його правобережні допливи такі: Припять з Турею, Стоходом, Стиром, Гориню, Убортем, Ужом, Піною, Ясьолдою, Случем і Птичем, — Тетерев, Ірпень, Рось, Тясмин і Інгулець, а лівобічні Сож, Десна із Сеймом, Сула, Псьол, Ворскла, Орель і Самара; Дін з Донцем, Вороніжом, Битюгом, Хопер, Медведицею і Маничем; Кубань з Лабою і Білою. Всі ці ріки вливаються до Чорного моря. Балтійське зливище обіймає такі ріки української національної території: Дунаєць; Сян з Вислоком, Вишнею, Склом, Любачівкою та Танвою; Вепр; Буг з Полтвою, Ратою, Соловією, Гучвою, Володавою, Мухавцем, Нурцем і Нарвою. До Каспійського моря течуть із українських земель дві ріки: Терек з Малкою і Кума з Калаусом.

Говорячи про води української національної території, треба ще згадати про озера та мінеральні джерела.

Озер на українських землях небагато. Найбільше їх на півдні й на північному заході. Північно-західні українські озера, себто озера Підляшшя, Полісся, Волині й Холмщини — це переважно післяльодовикові озера. Найбільше з них Князь, що займає простір біля 50 кв. км та Вигонівське з поверхнею понад 25 кв. км.

Південні українські озера виступають головно над Чорним й Озівським морем. Це або відділені від моря пересипом лимани рік, або морські заливи, відірвані від моря косою.

В деяких околицях, як нпр. на Покутті, на Волині, у Слобожанщині та на Криму, подибуються ще т. зв. красові озера. Це звичайно невеличкі, але глибокі, округлаві озерця, які повстали в той спосіб, що ґрунтова вода розпустила підземні верстви гіпсу, вапняку й т. п. й ут-

ворила печери. Згодом такі печери завалюються, а округлаві заглибини, які, повстають у таких місцях, виповнюють водою.

Окреме місце між українськими озерами займає озеро Гудило або Манич, в заглибині річки Манич. Ї воно біля 100 км. довге і до 10 км. широке, та займає поверхню 800 кв. км.

Є це останки колишньої протоки, що лучила Чорне море з Каспійським.

На землях нашої національної території досить мінеральних джерел. Квасні озера виступають головню на Кавказі та в Карпатах, соляні на кавказькому та карпатському підгір'ї, залізи-сті головню на Кавказі, в Харківщині, в Київщині, а також в Карпатах. Дуже багато на Україні сірчанних джерел. Не бракує теж на нашій національній території гірких (на Кубанщині) та радіоактивних озер (н. пр. Солоне озеро коло Одеси).

Рослинність і звірина.

На просторі української національної території розрізняємо три рослинні смуги: лісову, лісо-степову й степову. Тягнуться вони одна за одною в напрямі з північно-північного заходу на південно-південний схід. Їхні межі дуже покручені, і кожна смуга висилає в іншу смугу довгі язички й острови.

Окрім того, ще треба виділити в окремі смуги три гірські: карпатську, яйланську та кавказьку.

Межа між лісовою смугою та лісостепом йде приблизно від верхів'я Буга до Києва, потім йде по долішній Десні до Чернігова і далі по західній і північній межі Чернігівщини. Межа між лісостепом і степом йде по південному краю височини Поділля, перерізує Дніпро на північ від Черкас, відтак йде луком на північ попри Полтаву і Харків, а далі на крайній північний схід України.

Найбільші простори української національної території вкриті степом, майже вдвоє менші лісостепом, а майже вчетверо менші лісом.

Українську лісову полосу можна поділити на дві: західню і східню. Західня, що займає Підкарпаття, південне Розточчя, західній куток Поділля й Волині належить до т. зв. Середньо-європейської лісової області. Головною її ціхою є досить велике багатство деревних пород, а найбільш характерною лісовою деревиною є тут бук, що на глинястих і вохких місцях творить цілі лісові комплекси. На Підгір'ї виступають знову шпилькові ліси. В цій полосі дуже часто

трапляються теж грабові ліси, ліси з берези, дуба і ін. дерев.

Східня частина української лісової смуги на лежить вже до північно-європейської лісової області.

В північній частині цієї області переважають шпилькові ліси, а місцями виступають теж цілі комплекси березові та осикові ліси. Аж да леко в степ сягають дубові ліси, а на південній схід аж на Запоріжжя, Донеччину й західню Во-роніжчину сосна.

Характерною рослинною формацією української лісової полоси є луки, себто простори вкриті буйною рослинністю зілля і трав, серед яких то одинцем, то більшими чи меншими громадами стоять дерева, та болота. Болота на Україні виступають всюди по давніх озерцях і у широкіх річкових долинах Розточчя, Волині, Поділля, а найбільше їх і найбільші вони на Поліссі. Між болотами української лісової полоси можна розрізнити три головні типи: трав'яні мохові та мішані.

Колись на Україні було лісів багато, а тепер вони дуже прорідли, і лише лісові ґрунти, що на них колись росли ліси, свідчать про минуле.

Лісостеп — це переходова смуга між лісовою й степовою полосою. Її ширина 150—250 км. І смугі лісостепу ліс чергується з степом та з луками, себто з луками, на яких розсіяні гурткими дерева та малі гаї-ліси. Всюди понад більшими ріками виступають плавні, себто гушавини з очерету, лозини і лісків. На південь лісу стає все менше, а на півночі лісостепу ліс росте і в межиріччях, і в долинах. У лісостепу багато природних лук, вкритих найрізноманітнішими трав'яними рослинами. В більшості це ті самі рослини, що ростуть і на луках сусідньої лісової полоси. Головною деревною породою українського лісостепу є дуб. Крім цього у східній частині лісостепу часто трапляється кислиця та дика груша.

На південь від лісостепу починається степ і тягнеться аж до моря. Пануючим типом степової рослинності є зілля і трава. В північній частині степу трава надзвичайно буйна й густа а в південній вже далеко не така і тут вона не творить суцільної дерновини, а росте купками між якими подекуди світиться гола земля. Ї напрямі на схід зникають поволі одна за другою європейські рослини, а починають виступати щораз більше азійські рослинні породи. І солончаки тут вже частіші.

Але первісного т. зв. цілинного степу на Україні вже тепер дуже мало. В наші часи увесь український степ розораний, а цілинний степ зберігся тільки в тих місцях, де не можна пройти плугом. Дуже характерними для наших сте-

лиськові ліси буків і грабів, до яких чим далше в гору, тим густіше долучуються смереки і ялиці. Повище горішньої границі лісу виступають гущавники — себто парости жерепа, ялівця, полонинної вільхи і т. п.

Ще далі в гору гущавники переходять поступнево у третю смугу, у т. зв. полонини. Полонини це буйні квітисті луки, густо порослі різнородним зіллям і високою травою.

Подібне розміщення рослинності, як в Карпатах, стрічаємо також в горах Яйли, з той тільки ріжницею, що лісова частина тутешньої рослинності середземноморська. Самі верхи вкриті гірськими пасовиськами т. зв. яйлами, що й надали назву цілій кримській верховині.

Кавказькі гори мають у підніжжя букові й дубові ліси і вони сягають аж до висоти 2500 м. Вище лісів простягаються до 3500 м. травянисті луки, а повище цієї лінії лежать позбавлені всякої рослинності вічний сніг

Міста і більші села України.

пів є т. зв. чагарі або байраки. Це менші чи більші смуги порослі густими кущами бобовника, вишеника, волги, калини і т. п. Найчастіше трапляються вони в балках. В річкових долинах та глибоких балках степової полоси виступають теж ріденькі переліски. Майже здовж кожної довшої степової річки тягнуться плавні.

Зовсім окреме місце серед рослинності української національної території займає рослинність вузької смуги яйланського і західньо-кавказького чорноморського побережжя. Вони в цілості належать вже до середземноморської рослинної області.

Приморський лагідний і м'який клімат дає можливість розвинути тут рослинності південного типу з вічнозеленими корчами і деревами.

Тому, що наша національна територія обіймає три гірські системи: Карпати, Яйлу і Кавказ, розрізняємо отже в її рослинності ще три гірські полоси: карпатську, яйланську та кавказьку.

В українських Карпатах виразні три типові рослинні смуги: ліс, гущавник та полонини. У підніжжя і в долішній частині узбіч гір ростуть

і льодовики.

Хоч простір української національної території належить до одної великої звіринної області, що обіймає собою усю Європу, більшу частину Азії та північну Африку, то все таки у звіринному світі українських земель є досить великі ріжниці. Ріжниці ці викликані великою простірністю української національної території та ріжнородністю її рослинних полос.

Інший звір живе в лісовій полосі, інший в степовій, а ще інший в горах.

Звіринний світ українських земель підляг великим змінам. І це зовсім зрозуміло. Звірина даної місцевості найлегше знаходить поживу й захист в рідному природньому оточенні і коли природні умови цього оточення чомусь міняються, то звірина або покидає цей простір, або вмирає. А таких змін на Україні відбулося багато: зменшилася площа лісів, зник первісний цілинний степ і т. п.

Найбільше видні ці зміни на степу. Після оранки в степу звірини дуже зменшилося, а деякі роди, як нпр. дикі коні-тарпани, антильопи, різні роди степової птиці зникли зовсім. Те

саме сталося з лісовою звіриною. Медвідь, лось, рись, олень, зубр — це вже нині рідкість на наших землях. Де-не-де ще лишився бобер. Найкраще ще зберіглася звірина в горах. Так само і риби в ріках України менше, ніж було колись.

Підземні багатства.

Для цілоти опису природи земель української національної території треба ще згадати про мінеральні скарби, а їх на українських землях багато.

На першому місці з них треба поставити кам'яне вугілля і залізні руди.

Головним кам'яновугільним районом українських земель є Донецький басейн, що належить до найбільших і найбагатших в Європі. Лежить він між Донцем і загибом Дону та займає простір 23.000 кв. км. Запаси вугілля в цьому районі обчислюють на 70 мільярдів тон. Таким чином кам'яновугільний Донецький басейн займає 7 місце у світі, а 3 в Європі.

Куди менше значіння на наших землях має буре вугілля. Найбільше його на Київщині, на Волині і в Галичині, але воно відіграє ролю лише місцевого палива і перевіз його на дальшу віддаль не виплачувалося. За те можна його широко використати для дешевої електричної енергії. За те великі на наших землях запаси торфу. Торфовища виступають на українській національній території головню на Поліссі, на Волині і в Галичині та займають простір 650.000 га з запасами 800 мільонів тон сухого торфу. Наші торфовища використані ще дуже мало і, в порівнянні до інших європейських країн, дуже ще примітивно.

Залізнорудна промисловість на землях української національної території має два головні райони: Криворізький і Керчський.

Криворізький район — це один з найбагатших на залізну руду районів у світі. Центр його лежить над річкою Інгульцем. Запаси залізної руди Криворізького району обчислюють на 1250 мільонів тон й до того криворізька залізна руда визначається великою кількістю чистого заліза. Родовища залізної руди коло міста Керчі займають простір в 2400 кв. км. і мають 2725 мільонів тон запасу. Крім цих двох головних залізнорудних районів залізні руди з меншою кількістю заліза подибуються ще в західній Київщині, на Волині, Поліссі, в Галичині і на Закарпатті. Землі української національної території з запасами залізної руди в 4066 мільонів тон займають 3 місце у світі.

На наших землях є ще й інші руди, як нпр. манганові коло Нікополя, на Поділлі, на півн. Кавказі та в Карпатах. Особливо багаті є родовища нікопольські, що займають 1 місце у світі. В Донбасі знаходяться ртутні руди, на півн. Кавказі, в Донецькому Кряжі, на Буковині і Закарпатті срібно-оловяно-цинкові руди, в Донецькому кряжі, на Херсонщині, Київщині і на Буковині мідяні руди, а в Донецькому кряжі подибуються теж і сліди золота.

Землі української національної території мають ще величезні багатства соли, і то так розчинної, як і камяної.

Найбагатше українське родовище соли знаходиться у артемівсько-слов'янському районі в Донбасі. Воно одно з найбільших у світі. Добувають тут камяну і виварну сіль. Тутешні запаси соли обчислюють на 100—120 мільярдів тон.

Другим визначним соляним районом української національної території є Карпатський здовж цілого Підкарпаття та на Закарпатті, але він ще не є як слід використаний. Далі йде район чорноморський, де добувається самоосадна сіль на Криму і біля Одеси в надбережних озерах та лиманах. Щодо продукції соли землі української національної території, майже з 2-ма мільонами тон річно, стоять на 7ому місці у світі.

Крім кухонної соли є ще на наших землях родовища потасових солів в Галичині та хлавберської соли у Криму та на півн. Кавказі.

Визначне місце між мінеральними багатствами земель українських національної території займають родовища нафти. Хоч родовища нафти виступають у нас на півн. Кавказі, в Галичині, коло Керчі, Одеси та на Закарпатті — то добування нафти розвинулося лише у цих двох перших. Найбільші запаси нафти, бо в 237 мільонів тон, знаходяться на півн. Кавказі коло Грізного, Майкопу і в Кубансько-чорноморській смузі. На другому місці стоїть район підкарпатський з осередком в Бориславі з 100 міль. тон запасів. В підкарпатському нафтовім районі добувають теж земний віск.

З інших мінеральних багатств, які зустрічаються на землях української національної території належить ще згадати такі, як фосфорити на Поділлі, в Київщині, Дніпропетровщині, Полтавщині, Чернигівщині та в Донецькому Кряжі, графіт на Поділлі, каолін і інші глини та різного роду будівельні матеріяли, як вапняки, дольоміти, гіпс, опока і ін.

Так ось коротко подали ми географічний опис української національної території, нашого рідного краю, того простору, на якому український

нарід виріс, на якому пережив свою славу бувальщину і з яким зв'язує всі сподівання своєї славної майбутності.

З галерії українських міст

Д. ДОРОШЕНКО:

Київ.

Столиця Української Землі, старий Київ, належить до найкращих міст у цілій Європі. Рідко де можна знайти такий величний вигляд, таку розкішну панораму, яка відкривається пе-

Обренович і коли йому показали Київ та його околиці з альтанки, що нависла над самою кручею в т. зв. Купецькім саді, то він сказав, що віддав би ціле своє королівство Сербію за один Київ!

Печерська Лавра з півдня.

ред оком глядача, як у Києві з Володимирської гори, чи взагалі з цілого пасма київських гір: просто внизу широчезний Дніпро, за ним — безконечні простори лугів, лісів, серед яких то тут, то там маячить біла церковця задніпрянського села. А з боків, по горах розкинулося прекрасне величаве місто, з маєстатичними церквами під золотими банями, з прегарними модерними будинками, і все те тоне в зеленій гушавині садів і дерев. Оповідають, що коли в Києві перездом гостював сербський король Олександр

Та не менш величне вражіння робить Київ і зпоза Дніпра, коли дивитись на нього здалека: на високих горах чітко вимальовуються на зеленому тлі одна поруч другої величні святині: Печерський монастир, Мазепин Собор, Михайловський золотоверхий монастир, Андріївська церква, — мов золота корона вінчає стародавнє місто, надаючи йому якоїсь особливої поваги. А з правого боку, по-під горами, над самим Дніпром широко простягнувся Подол, та кож пишаючись золотими банями своїх церков,

білими мурами своїх кам'яниць. Не дурно так захопився виглядом Києва в 1240. році Батий, оглядаючи місто з того боку Дніпра.

Київ — одна з найстарших людських осель у цілій східній Європі. В його горах знайдено останки побуту людини ще з старокам'яної доби, так званого палеоліту. На Кирилівській вулиці на Подолі знайдено в 1897. році нетільки кости мамута, печерного ведмедя та інших звірят, спалених рукою людини, але також численні кам'яні знаряддя і кости, прикрашені різьбленими фігурами й орнаментами. Це все робила людська рука зперед яких двадцять тисячів років!

Славний був Київ уже на світанку нашої ери. Це про нього, як про місто міст», «Данпарстад», столицю короля Германаріха згадує історик готів Йордан. Вже тоді Київ мав широкі торговельні й культурні зв'язки. Щасливе географічне положення на перехресті великих шляхів: з півночі на південь («з наряг в греки»), між заходом і сходом сприяло поширенню цих зв'язків. Повстання української держави з Києвом, як осередком, — держави, яка обєднала цілий схід Європи, від Фінської затоки до Кавказу, від нинішніх вятських і вологодських пуць до устя Дунаю, — укрите густою заслоною легенд, і даремне цілі покоління вчених стараються підняти хоч окраєчок тої заслони і придумують різні бистроумні здогади-гіпотези. Та певне лиш одно: в Києві та його околиці вже на світанку історії сиділи безпосередні предки нинішніх українців-киян, славянське плем'я полян, і їх тому більше тисячі років зорганізували варяжські войовники, які дали нам династію, а самі розплилися, розчинилися в українським тубільчим морі.

З кінця IX. віку починається пишний розквіт Києва. Великі, могутні й багаті київські князі дбали про збагачення й прикрашення своєї столиці. Вони будували пишні храми, ставили вивожені з грецьких міст монументи, будували величаві палати. Київ став другим по красі й багатству містом у цілій Європі після Царгороду. В ньому процвітало мистецтво, письменство, провадилася обширна світова торгівля. Сюди зіздилися купці, ремісники, артисти, майстри — всі вони знаходили собі обширне поле для своєї діяльності у багатій та веселій українській столиці. Тут розвивалося буйне політичне життя, тут час від часу вибухали революції династичного характеру, бо сісти на золотім київським

столі було мрією кожного енергійнішого й амбітного українського князя, і кожен з них старався в такому випадку творити собі «партію». А в затишку київських монастирів писалися богословсько-філософські трактати, глибокоумні поучення і блискучі історичні твори — наші славні літописи.

Та багатство й висока культура Києва служили принадою для ворогів, що заздрісним оком поглядали на ті багатства. Не раз підступали під самий Київ хижі печеніги й половці Але їх кожного разу відганяли. Та ось прийшов з півночі свій же таки князь Андрій Боголюбський, привів з собою суздальців (предків сьгоднішніх москвинів), узяв Київ у бою і страшно його спустошив і пограбував. Сталося це в 1169. році. Вдруге зазнав такої руїни Київ у 1202. році. Нарешті доконали його татари в 1240. році. Але многострадальне місто ожило під зверхньою владою литовсько-українських князів. Знов почав він залюднюватися й забудовуватися. І знов завдали йому страшний удар татарські хижаци: в 1484. році спалив і зруйнував Київ татарський хан Менглі-Гірай, московський союзник. Пограбовані в святій Софії чаші і сосуди післяв він у дарі до московського князя Івана III.

Довго лежали після того київські святині в руїнах, аж поки їх обновили великий митрополит Петро Могила. Ще раз зазнав старий Київ руїни в 1651. році, коли його захопив був на якийсь час литовський гетьман Радивил. В 1658. році палили його околиці москалі, одбиваючи наступ Івана Виговського. В XVIII. віці нищили його пожари, особливо страшний пожар 1718. року, коли згоріла бібліотека Могилянської Академії з її дорогоцінними скарбами. Многострадальне місто! Але воно знову відроджується мов той фенікс з попелу і знову ставало в усій своїй красі. XVII., а особливо XVIII. століття полишили глибокий і прекрасний слід в архітектурі міста, вони то дали стільки чудових зразків українського бароко, що надає такий своєрідний характер київським церквам. Тоді то повстали цінні пам'ятки, як реставрація дотатарських храмів: святої Софії, Михайлівського монастиря, Братської Церкви на Подолі, Видубецького монастиря, Печерського монастиря, Кирилівської церкви та інші, і такі нові як Никольський Мазепин собор, Флоровський монастир, Андріївська церква, дзвінниці Лаврська і св. Софії, Академічний Будинок на Подолі, митрополичі палати і багато інших. Все це повстало на кошти українських культурників-мецена-

ів, серед яких на першому місці блищить безсмертне ім'я гетьмана Івана Мазепи.

Довго було би вичисляти всі важніші пам'ятки старого Києва. Про це говорять спеціальні праці, які за останні часи виходять і на чужих мовах, бо вже й чужинці зрозуміли красу й багатство нашого старого будівництва. Скажемо ще, що й ХІХ. століття зробило немало для зросту й забудови Києва. Тоді то повстали такі монументальні будови, як кам'яниця університету св. Володимира, Печерська фортеця, дівочий інститут, кадетський корпус, перша й друга гімназії, ланцюговий міст через Дніпро та багато інших.

З проведенням залізниць, зі зростом цукрової промисловости, Київ почав дуже скоро розвиватись як велике місто. З будов кінця ХІХ. в. греба відзначити Володимирський собор у візантійським стилі. Та особливо скорим темпом став рости Київ уже в наші часи, на початку ХХ. століття. Він став зовсім модерним містом, з електричним трамваєм (першим у цілій схід. Європі), фунікулерами, великими театрами, готелями, чудовими парками. Він сполучував усі вигоди європейського комфорту з розкішною українською природою, прекрасним кліматом — а найголовніше — з виїмково гарним положенням. На початку світової війни мав Київ 460.000 населення.

Та зовсім особливі перспективи відкрились перед Києвом, коли він зробився столицею Української Держави. Населення його зросло майже до мільйона. За гетьманського правління роблено спеціальний план поширення й забудови Києва. Мільйон карбованців відпущено тільки на самі підготовчі роботи. Мали повстати великі гетьманські палати, будинок українського союму, державного сенату, міністерств, Національної галерії образів, музеї, архіви, бібліотеки... За кілька років Київ мав стати одним з перших міст Європи. Але не здійснилися золоті сни. Українська Держава впала. Почалися страшні роки громадянської війни, інтервенцій, а коли нарешті запанували більшовики, то столицю був. Української Радянської Республіки перенесено до Харкова. Київ залишився звичайним провінціальним містом. Скасовано обидва університети: св. Володимира і Державний Український. Перенесено до Харкова всі центральні установи. Залишилася тільки Академія Наук, та й її доля, як усім відомо, була незавидна. Населення Києва в 1920. році впало до 366 тисячів, і в 1926. році знову зросло до 493 тисячів,

себ-то трохи більше, як на початку відродження української державности. По 1933. р. число населення мало зрости на 846.000.

Окрім старих пам'яток, головно церков, Київ має ще кілька дуже цікавих музеїв. На першим

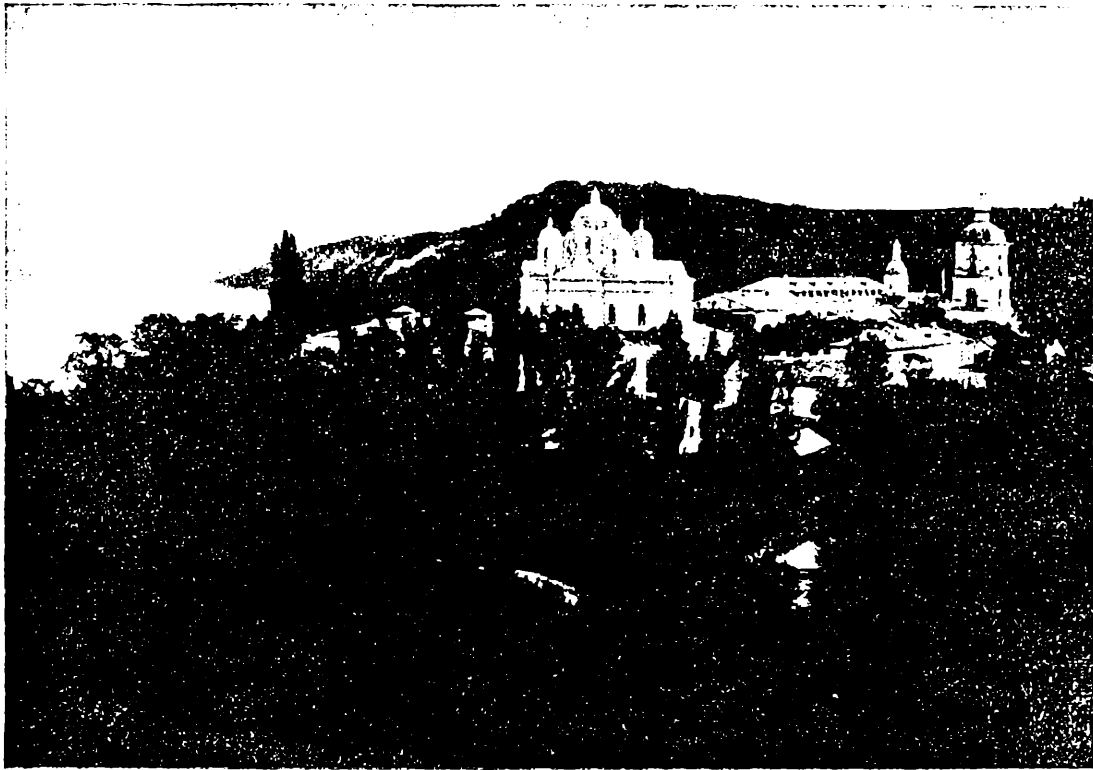
Софійський Собор з вежою гетьмана Ів. Мазепи.

місці стоїть Історичний Музей імени Т. Шевченка (бувний імператора Миколи ІІ), з прекрасним археологічним, історичним та мистецьким відділами; бувний церковно-археологічний музей при колишній Академії; галерія образів (бувші колекції Ханенків і Терещенків); нарешті сама Лавра. Цілих три державних архіви перешовують у собі дорогоцінні документи до історії України. Всенародня (раніше Національна) Бібліотека України має вже понад два мільйони томів і стоїть у ряді найбільших бібліотек цілого світу.

Ще за російських часів Київ прикрасився рядом монументів: найстарший з них — пам'ятник князя Володимира Великого, що стоїть на дуже мальовничім горбі над Дніпром. Поставлені монументи російським царям Миколі І. і Александру ІІ. знесла рука революції, так само як і монумент душителю українського руху міністру Столипіну і катові народа Сталінові й Ленінові. За те залишився прегарний пам'ятник великому гетьману Богдану Хмельницькому: кінна фігура гетьмана. Цей пам'ятник відкрито в 1888. році. Новіше поставлено пам'ятник Шевченкові.

Самозрозуміло, що Київ був осередком українського національного життя. Та не зразу в XIX. в. зробився він таким. Відкриття університету в 1834. утворило було культурне середовище, з якого зразу виросло українське Кирило-

українські видання, починає виходити місячник «Кіевская Старина», новим блиском засіяв український театр. Нові репресії, нові удари, але вони лиш заганяють українське життя в тісні межі приватного життя, укрите від стороннього ока

Межигірський монастир.

Методіївське Товариство. Та в 1847. році Товариство було розгромлене московським урядом, а його члени — з безсмертною трійцею: Шевченко, Куліш, Костомаров на чолі понесли тяжку кару. Знову ожило українське життя у Києві аж на початку 60-х років, коли тут за ініціативою В. Антоновича założено Українську Громаду. На 70-ті роки припадає розцвіт українського культурно-національного життя: наука, література, мистецтво, театр — усе це розцвіло буйним цвітом. На київському небосхилі сяяли тоді зорі такої величини, як Володимир Антонович, Житецький, Чубинський, Михальчук, Лисенко. Київ зробився тоді справжнім серцем українського життя і прибирав уже під свій вплив також і Галичину з Буковиною. Царський указ 1876. року загальмував цей рух. Загальмував, але не вбив. Він знову оживає в початку 80-х років; появляються у великім числі нові

З кінцем століття український рух знову виявляє себе на зверх і росте, росте безупину. 1905-й рік приносить волю українського слова, рік 1917-й — відродження української державности. І це останнє як найтісніше, просто нерозривно звязане з Київом. Тому то казати про історію Києва, значить — оповідати історію України.

Тепер Київ звільнений від большевиків, має перед собою світлу майбутність.

Харків.

Харків, головне місто Слобідської України, колишня столиця був. Української Радянської Республіки, належить до молодших українських міст. Засновано його десь 1654., або 1655. року, і заселили його виходці з України Наддніпрянської; вони принесли з собою свій козацький устрій, свої цехи й братства, свої звичаї, свої

культуру. Москва визнала все це за ними, дала їм полкову самоуправу і довго не втручалася до їх внутрішнього життя. Слобідські козаки мусіли тільки відбувати сторожеву службу та в походи ходити. Харків став полковим містом, і харків'яни брали участь у всіх війнах, які Москва провадила з половини XVII. до кінця XVIII. в. Навіть до далекої Прусії в семилітню війну ходили харківські козаки. Але вже цар Петро I. почав приборкувати козацькі вольности, а цариця Катерина в 1765. році зовсім скасувала козацький устрій Слобожанщини, і Харків став головним містом «Слобідсько-Української Губернії».

Харків здавна був торговельним містом. Уже в 1659. році устанавлено в ньому знаменитий Успенський ярмарок, на який зїздилися купці не тільки з усієї України, але і з чужих земель. Та й серед купців, які мешкали постійно у Харкові, дуже рано бачимо багато чужоземців: москалів, греків, волохів та інших. У XVIII. столітті Харків має вже чотири ярмарки на рік. Разом із тим він стає й важним культурним осередком: у 1727. році в ньому засновується знаменита колегія, де поруч звичайних у ті часи наук вчили також німецької й французької мови, вищої математики, історії й географії. Серед професорів колегії один час був славний український філософ Григорій Сковорода.

Культурні традиції Харкова виявились з особливою силою на початку XIX. віку, коли тут, за ініціативою місцевого громадянства і на його-ж кошти засновано в 1804. році університет. Цей університет прислужився не тільки загальному культурному розвитку лівобережної України, але й розвитку національного руху. В Харкові повстав цілий ряд журналів, серед яких найбільш відбивав у собі місцеве життя «Українській Вїстникъ», повстав театр, де ставилися й українські пєси. З Харковом тісно була звязана діяльність відомого українського поета П. Гулака-Артемовського, що був ректором університету, й батька української повісти Григорія Квітки. Особливо розвинулось українське літературне життя у Харкові з кінцем 30-х років, коли тут виступила ціла плеяда молодих сил, таких як Срезневський, Метлинський і цілий ряд інших. На початку XIX. в. Харків цілком зберігав ще свій український характер. Це кидалось у вічі навіть чужинцям, таким, як відомий німецький письменник Коль, що подорожував по Україні в 1838. році. Але згодом Харків почав тратити своє українське обличчя; до

його все більше приїздило чужих людей, голов-но москалів. Вони захопили в свої руки всю торговлю. З розвитком промисловости в Донецькому басейні, Харків став осередком для цілого промислового району і до нього наїхало багато чужоземців — інженірів, техніків, майстрів. При кінці XIX. в. Харків виглядав зовсім як велике російське місто. Він дуже рано зробився вузловим пунктом цілого ряду залізниць, які зпочатку будувалися так, щоби найперше звязати Харків з Москвою й Петербургом. Побудовано коло нього й кілька великих заводів, голов-но машиново-будівельних.

Окрім університету Харків дістав ще високу школу ветеринарії й технологічний інститут. Але в усіх цих школах училася більшість росіян, і багато вчилось у них молоді із Кавказу, бо це довгий час було найближче до Кавказу університетське місто. Харків мав ряд великих просвітних інституцій для народу, але всі вони вели свою діяльність у російському дусі й причинилися зі свого боку до русифікації міста.

Та проте в Харкові не завмирала й українська національна течія, тільки, що її представники працювали здебільшого індивідуально. А треба сказати, що Харків мав дуже поважні культурні українські сили: доволі пригадати, що серед професорів харківського університету були Ол. Потебня, М. Сумцов і Д. Багалій. З Харковом звязаний початок діяльності Б. Грінченка. Але такого гуртування українських сил, як це було у Києві, у Харкові не було. Вправді в 1900. саме у Харкові засновано Українську Революційну Партію, але її діяльність розвинулася поза Харковом.

Після революції 1905. р. в Харкові роблено спроби видавати українські часописи, засновувати українські товариства й установи, але особливо розвитку ні та, ні друга справа не досягли. Мабуть у значній мірі тому, що в Харкові за слабкий був свідомий український елемент, більшовики й перенесли столицю був. «самостійної» Української Радянської Республіки з Києва до Харкова. Для них тут ґрунт більше сприятливий.

Харків не може похвалитись особливо гарним положенням. Головна його вада, що він немає доброї річки, бо ті дві, що течуть через саме місто — Лопань і Харків — влітку майже висихають і тільки затроюють повітря. Місто розкинене на кількох горбах і долинах поміж ними. Забудоване воно не однаково: поруч величезних модерних будинків невеличкі деревляні хатки.

В центрі міста багато великих торговельних до- мів, готелів і реставрацій. У місті ще перед вій- ною проведено електричний трамвай. Харків має кілька добрих театрів. У літньому постійно грала українська трупа. Український театр вза-

різкими переходами від тепла до холоду. Зимом бувають великі морози, а літом страшна спека; тяжко буває, коли починається «суховій», здій- має страшну кураву, яка стоїть над містом, ко- ли вітер ущухне, наче мряка. Все, що може, ви-

Харків.

галі завжди мав у Харкові великий успіх. Гар- на була в Харкові опера.

Найкраща частина міста — нова, вздовж Сум- ської вулиці. Там більше садів, гарних окремих будинків (серед них пара — в українському стилі), там-же і гарний університетський сад з пам'ятником В. Каразину, ініціатору заснова- ня університету. В цій же частині знаходяться ветеринарний і технологічний інститути. Там-же й старе міське кладовище, де поховані Гулак- Артемовський і Марко Кропивницький, батько нового українського театру, Квітка похований на т. зв. Холодній Горі.

Старовини в Харкові мало. Цікава дуже цер- ква Успенського монастиря в українським стилі, збудована в 1689. році. Катедральний Собор з дуже високою дзвіницею, яка панує над усім містом, збудовано в 1783. році. Університет мі- стився в старих тісних будинках на так званій «університетській горці». Що з будівель у Хар- кові було гарне, так це головний двірець.

Клімат у Харкові типово континентальний, з

їздить літом з Харкова кудись в околиці, поза місто, на так звані «дачі».

Хоч більшовики багато рекламували свої бу- дівельні «досягнення», але люди, що приїджа- ють з Харкова, оповідають, що фактично нових будинків поставлено дуже небагато і то партій- ні. Зате зросло населення міста: в 1897. році бу- ло його 174.000, в 1917. році — 313.000, а в 1926. році, аж 409.000. Звісно, через те настала вели- ка скрута на помешкання, бо нових житлових будинків ставилося дуже мало, а до міста з кож- ним роком усе більше прибувало людей. По 1933. р. число населення доходило до 830.000.

Камянець.

Камянець належить до найкращих по своєму положенні і до найоригінальніших по зверхньо- му вигляді міст в цілій Україні. Природа ство- рила з нього фортецю: місто стоїть на майже заокругленому скелястому півострові, кругом якого тече річка Смотрич. Глибоке провалля відділює його від другого скелястого півостро-

ва, на якому збудовано на початку XVI. віку твердиню, що зберіглася й до сьогодні і носить назву «турецька кріпость». Через провалля, на дні якого тече — Смотрич, перекинутий кам'яний міст, так званий «турецький». За нових ча-

охоче переселялись чужоземці купці й ремісники: німці, вірмени, поляки, жида. Скоро вони взяли гору над місцевою українською людністю, особливо з того часу, як Камянець опинився під рукою польських королів (у 1430. р.); україн-

Камянець - Подільський.

сів місту стало тісно в його мурах і воно почало повзти на другий беріг провалля, і так повстало нове місто, або «Новий План», а поруч нього «польські» й «руські фільварки», де вже людські оселі вільно собі розложились і оточили себе садками і бульварами.

Камянець увесь зложений з памяток старовини, він сам — наче один суцільний історичний музей: кожна доба з його бурхливої історії полишила по собі величні пам'ятки.

Камянець був заложений у другій половині XIV. віку князем Юрієм Коріятовичем — пізніший князь Карпатської України. Щоб заохотити людей селитися в новому місті, поставленому на пограниччі з татарськими й волоськими володіннями, князь Юрій Коріятович надав йому в 1374. році маґдебурське право: міщани діставали повну самоуправу, власний суд, і на дванадцять років свободу від усяких податків. Камянець почав швидко рости в гору. До його

ців вигнано з маґистрату і з міського суду, вкінці вони стали громадянами «другої категорії», дістали свою окрему, дуже вкорочену самоуправу, так само як і вірмени, а справжніми господарями в місті зробилися польські міщани. І став від тоді Камянець «польською стражницею проти Руси».

Як уже сказано вище, на початку XVI. віку поруч з містом, яке само було обведене грубими мурами, збудовано ще окрему твердиню, яка пізніше перебудовувалася не один раз. Ця твердиня зробила з Камянця передовий форпост Річчипосполитої супроти турецько-татарського світу. Твердиня встояла супроти козацької сили, коли вибухло повстання Богдана Хмельницького, але не вдержалася проти сполучених турецько-українських військ, коли в 1672. році облягли Камянець турки з султаном Магометом IV. на чолі й козаки з гетьманом Петром Дорошенком. На цілих 27 років залишився Камянець в

турецьких руках. В 1699. році він повернувся під владу Польщі, а в р. 1793. зайняли його мо- скалі. Камянець став губерніяльним містом Подільської губернії. В 1917. році настала українська влада. Вона тримала тут найдовше від усіх українських міст, бо аж до кінця 1920. року. Він бачив у своїх мурах і уряд Західно-Української Республіки, який перебував тут в кінці 1919. року з диктатором Петрушевичем на чолі. Ризький мир віддав Камянець знов у московські руки в формі Радянського Союзу.

Така в коротких словах історія міста. Камянець належав і належить до таких міст, де сторонній людині нема за чим шукати, хіба за старовиною. Положений на самій границі в глухій трьохкутнику (колись між Росією, Австрією й Румунією, тепер на місце Австрії прийшла був. Польща), в стороні від шляхів, Камянець не тільки не розвинув ніякого промислу, ні торгівлі, але навіть подільської губернії був виключно адміністраційним пунктом: тяжко сказати — осередком, бо лежав на самім кінці губернії; роллю осередка давно вже почала оспорювати в нього Винниця; Навіть залізниця, проведена перед самою війною від Проскурова, мало чим оживила Камянець. Він так і залишився тихим провінціо-нальним містом.

Тільки українська влада зробила була з нього культурний центр для цілої південно-західної України, коли осінню 1918. року, відкрито в Камянці Державний Український Університет. Оттоді то усміхнулася місту доля: з усіх центрів української землі — з Києва, Львова, Харкова, Одеси, Катеринослава, поплили до його українські культурні сили, поплили сотки й тисячі української молоді, і став Камянець притягальним культурним осередком також і для сусідніх Галичини й Буковини.

Та з упадком української державности упав і український університет в Камянці: більшовицька влада перетворила його в «Інститут Народної Освіти», себ-то у спеціальний заклад для підготовки учителів середніх шкіл. А університет мав уже чотири факульти: теологічний, філософічний, юридичний і природничо-математичний.

До найцікавіших пам'яток старовини у Камянці, окрім Турецької Фортеці й кількох старих брам у самім місті (Руська Брама, Баторієва, Яничарська, Польська та інші), належать його церкви та костели. Біля римо-католицької катедрі стоїть високий стрункий мінарет: то — пам'ятка турецького панування. Друга така па-

мятка — різаний з дерева в арабському стилі амвон привезений з Царгороду; він стоїть у Домініканському костелі. Камянець має гарний історично-археологічний музей, організований місцевим дослідником Ю. Сіцинським.

Камянець має здалека дуже гарний і мальовничий вигляд, особливо літом, коли його старі будівлі, вежі й мури виступають на зеленому тлі дерев та кущів. Але в середині старого міста доволі брудно й тісно. Будинки непоказні, старі, облуплені. Далеко краще виглядає нове місто, де вулиці широкі й рівні, де багато садів, де розміщено більшу частину середніх шкіл, де міститься і Державний Український Університет.

Населення Камянця мав у 1897. році 36.000. В 1920. році, по війні і революційній руїні число його впало до 26.000, а в році 1926. досягло всього лиш 29.000. За большевиків життя в ньому зовсім завмерло. Близький кордон зробився зовсім китайським муром, який відгороджував Камянець від зовнішнього світу, від «Європи». Торговля та промисл упали ще нижче ніж то було перед війною.

Чернігів.

Чернігів називають «українською Равенною» — і цілком слушно: як Равенна, мов живий музей, зберігає пам'ятки італійської історії зперед добрих півтори тисячки років, так само й Чернігів є живим свідком принаймні тисячі років нашої історії.

Здалека, зза Десни Чернігів трохи нагадує Київ: місто так само розкинулось на горах понад річкою, так само блищать золоті бані церков і здіймаються вгору вежі, так само весь краєвид вбрався в зелену раму садів і лісів. Так само — але все в скромніших розмірах: і гори не такі високі, як у Києві, і обсяг міста без порівняння менший, і сама природа скромніша. Київ стоїть на межі лісової й південної — степової України, а Чернігів належить уже цілком до північної, лісової частини нашої широкої Батьківщини. В Києві панують горді стрункі тополі, граби, дуби, акації, а в Чернігові тон задають клени, берези, сосни. Осінню, коли все пожовтіє, стане золоте, Чернігів увесь наче вкривається золотим покривом. Гарний він в кожну пору року, бо природа не заглушена камінням, залізом, бетоном, як у великому місті: тут садок — біля кожного будинку; тут кожна вулиця — не то бульвар, не то алея в парку. Сло-

вом, Чернігів — місто садів і густих парків. В літку — пахощі квіток і кущів, спів соловейків — це може чути кожен городянин Чернігова, не виходячи поза межі міста.

Чернігів береже пам'ятки усіх головних епох нашої минувшини. Так звані Болдині гори коло Єлецького монастиря переховують в своїй глибині мабуть ще не одну таємницю з поганських часів, не вважаючи на те, що рука археолога розкопала не одну з їхніх могил і виявила на світ Божий повну обстанову похорону поганських князів. Посеред міста стоїть величавий Спасо-Преображенський собор, найстарша пам'ятка цілої Руси-України. Він старший від св. Софії у Києві: його заложено десь коло 1032. року; заложив славний і могутий князь Мстислав Володимирович після своєї перемоги над поляками в 1031. році. Але не встиг докінчити: коли в 1036. році князь Мстислав помер, то мури виведено, — як каже літописець, — так високо, як можна досягти рукою, стоячи на коні. Але його поховано в самім храмі. Там-же згодом поховано й цілий ряд інших, відомих в нашій історії князів: тут спочиває великий князь Святослав Ярославович, славний своєю ученістю; великий князь Ігор Ольгович, убитий киянами в 1147. році; герой «Слова о полку», Всеволод Курський; князь Михайло, замучений татарами в Орді, і цілий ряд інших. Величавий храм, як доводять недавні досліді академіка Макарепка, дуже добре зберігся від перших часів: найбільше потерпів він однак не в 1239. році, як думали досі, але аж у 1750. році, підчас пожежі. Але й тоді згорів тільки дах та були ушкоджені вежі. Реставрований пізніше, він зі своїми золотими банями ще й тепер зберігає первісний вигляд, і з повагою хилиться голова кожного відвідувача перед цією величною пам'яткою старовини Української Землі.

До часів перед-татарських належить і другий собор — Борисо-Глібський, що стоїть на тій самій площі, що й Спасо-Преображенський. Він був заложений в першій чверті XIII. віку. Перемінений за польських часів у католицький костел при Домініканським кляшторі, він був повернутий знов у православний храм архієпископом Лазарем Барановичем.

Стоять обидва собори, мов старі сивоголові діди і дивляться на велику зелену площу, на осередок міста, де перед їх очима відбувалося стільки історичних подій! Зазнав старий Чернігів не мало руїн і великих перемін. У 1239. році зруйнували його татари. В XIV. столітті він опи-

нявся під литовською владою. В 1499. році Чернігів здобуло московське військо і в місті засіли московські воеводи. Сиділи довго, аж до 1611. року, коли його захопили поляки. Повстання Богдана Хмельницького скасувало польську владу над містом, і Чернігів став полковим містом Української Держави.

Друга половина XVII. віку була добою нового розцвіту міста. Козацькі гетьмани і старшина щедрою рукою поновили старі святині міста і побудували цілий ряд нових церков. Стара Іллінську церкву під горою над Деснянським лугом обновив у 1649. році полковник Побадайло. Іоанікій Галятовський, знаменитий наш проповідник, обновив у 1674. році Успенську церкву Єлецького монастиря, заложену ще в 1060. році в. кн. Святославом. Великий меценат український — гетьман Мазепа докінчив у 1695. році будову величавого храму в Окроїцьким монастирі, до якого у XVII. в. прибудовано розкішну дзвіницю, чудовий зразок стилю т. зв. українського барокко. В тім самім стилі, крім двох старих соборів збудовано всі чернігівські церкви. Особливо гарний зразок цього стилю уявляє Катеринська церква, збудована в 1715. році бунчуковим товаришем Семеном Лизогубом. Чернігівські церкви — невичерпане джерело студій над українським мистецтвом. На міським валу, що зберігся від колишньої фортеці, стоїть старинна будівля з високим дахом, так званий «Будинок Мазепи». Але найновіші досліді показують, що ся будівля має з Мазепою хіба стільки спільного, що повстала за Мазепиних часів. У ній за останні часи містився архів, і тут в 1860-х роках відомий дослідник лівобережної України Ол. Лазаревський, відкрив останки українського державного архіву з часів Гетьманщини.

Окрім українського барокко в стилі церков паує у Чернігові ще інший стиль, так званий ампір. В цім стилі збудовано кам'яниці гімназії, пансіону при ній, дворянського зібрання, губернського правління, губернської друкарні та ще кілька державних і приватних будинків. Класичні карнизи, білі колюмни на фронтоні і строгі, пропорційні лінії цих будівель дуже гарно пасують до зеленого тла садів, які оточують майже кожна з цих будівель. Чернігівська духовна семинарія міститься у великім двохповерховім будинку, який належав колись до Павла Полуботка. Але сам будинок, крім своїх мурів, не має ніяких ознак старовини.

На самім краю міста, серед розкішних садів

заховався невеликий кам'яний будинок — у го-тицьким стилі. В цьому будинку міститься Український Національний Музей ім. В. Тарновського. Дивно бачити в цьому закутку найбільший відділ пам'яток по Шевченку, окремий відділ Кулі-

Та хоч у Чернігові нема ні промислового жит-тя ні торговельного руху, за те умови, культур-не життя процвітало в ньому до останніх часів. Українська національна течія грала в цьому житті дуже помітну роль. Вже в 60-х роках у

Духовна Семінарія в Чернігові.

ша і велике число дорогоцінних реліквій козацько-гетьманської доби. Так склалася доля, що цей музей, подарований його фундатором Тарновським чернігівському земству, знайшов собі притулок не в столиці України, а в тихому Чернігові.

Чернігів, дійсно — тихе, провінціональне місто. Нема в ньому ні фабрик, ні заводів, нема й великих крамниць. Навіть сполучення Чернігова із зовнішнім світом дуже незручне. Ще поки не було залізниць, то Чернігів лежав на великим проїзнім шляху, на т. зв. Білоруському шосе, яке було проведено між Петербургом та Києвом. Але коли в Росії побудовано залізницю, то Чернігів залишився зовсім у стороні від них. Тільки в 1892. році проведено вузько-коліїну вітку до Чернігова від станції Крути. По цій вітці раз на добу ходив потяг, відомий своїм дуже незручним розкладом їзди. В часі навігації до Чернігова ходили пароплави з Києва по Дніпрі. Будову нової залізниці з широким тором від Ніжина через Чернігів до Гомеля перепинила була війна і революція.

Чернігові існувала українська громада, що давала українські театральні вистави й концерти, друкувала українські книжки, а в 1861—63. році виходив там український тижневик «Чернігівський Листок», видаваний відомим нашим байкарем Л. Глібовим. У 90-х роках у Чернігові працював Б. Грінченко, який провадив тут видавництво українських книжок. В Чернігові жили і працювали М. Коцюбинський, В. Самійленко, М. Чернявський. На чолі чернігівської громади стояв відомий на всю Україну Ілля Шраг.

Після революції 1905. р. в Чернігові повсталася «Просвіта», а зразу-ж після вибуху революції 1917. р. в Чернігові було зорганізовано українську гімназію. 7. листопада 1917. р. Чернігів урочисто святкував проголошення самостійності України: на історичній площі перед Спасо-Преображенським Собором архієрей служив молебень, а губерніяльний комісар (губернатор) приймав парад у військ місцевого гарнізону, — війська незалежної і самостійної України... За часів революції й періоду української державно-

сти Чернігів не відіграв якоїсь помітнішої ролі. Найбільш активні з-поміж місцевих українських діячів усі переїхали до близького Києва, щоб там узяти участь в українським державнім будівництві. Сам Чернігів пасивно поділяв долю цілої України, в усіх тяжких та болючих стадіях тої долі.

Полтава.

Полтава найбільше зберегла український характер з усіх більших міст колишньої російської України. Тут до останніх часів (перед революцією) найбільше зберігся своєрідний український уклад життя, збереглася й українська мова в устах міщанства, почасти купецтва і навіть інтелігенції.

Полтава за князівських часів (тоді вона звалася Лтавою) була останнім форпостом української колонізації, найдалі висунутим у глибину степів на південному сході. Але довго вдержатись супроти натиску кочовників вона не могла, і вже в кінці XII. віку ціла теперішня середня Полтавщина була вже для нас страчена. Далі наступило татарське ліхоліття. Спробував було литовський князь Витовт спільними силами українців, литовців і білорусинів відкинути татар од границь нашого краю, але в 1399. році над Ворсклою, десь недалеко Полтави татари страшно погромили його військо, сам князь ледви утік з головою. Над берегами Ворскли на півтора століття нависла історична тьма; вони зробились «диким полем», де відбувались козацько-татарські герці.

Аж ось знову виринуло людське житло на колишньому селищі: в половині XVII. віку на місці літописної Лтави виникло козацьке місто Полтава, яке скоро зробилось полковим. Полтавський полк був пограничний. Далі вже починались запорожські степи і запорожці були найбільшчими сусідами полтавців. Це окраїнне положення і це сусідство вели до того, що полтавський полк перейняв дух запорожської сваволі й запорожського гультьяства. Полтавці були завжди в порозумінні з січовиками і спільно з ними брали участь в різних ворохобнях проти гетьманської влади. Так у 1658. році полтавці зі своїм полковником Мартином Пушкарем збунтувались проти гетьмана Виговського, і той мусів добувати Полтаву неначе ворога збройною рукою. Полтаву тоді спалено, населення її розбіглося, і гетьман Виговський мусів наново заводити лад і порядок у непокірному місті.

Найбільшого розголосу добула собі Полтава

за часів Шведчини: тут, під її земляними валами відбулася 27. червня 1709. року нещаслива для нас баталія між шведами і москалями. Для Москви зробилася ця баталія початком її великодержавного становища в Європі, для України — могилою свободи... Кілька пам'яток служать свідками, або нагадують цю історичну подію: на полі битви — так звана «Шведська могила», окремо великий курган з каплицею, де поховано московських вояків, окремо — де поховано шведів; над цією могилою стоїть виставлений на кошт шведського правительства монумент, який уявляє собою — смуток і жалобу Швеції. Нема тільки ніякого пам'ятника й ніякої могили наших «мазепинців»: мстивий москаль навіть мертвим мазепинцям відмовляв у християнському похороні.

У самому місті на Александрівській площі стоїть висока колюмна з наддніпрянського граніту, а на верху — орел, що його наші люди звали «московською вороною». Цю колюмну на спомин полтавської перемоги поставлено в 1811. році, і той самий Василь Капніст, що рівно 20 років перед тим їздив з таємною місією до Берліна шукати для України захисту проти «московської тиранії», вшанував відкриття цього ганебного для нас монументу спеціальною одою. Так змінливі в своїх поглядах і переконаннях наші люди!

Протягом XVIII. століття Полтава провадила дуже жваву торгівлю волами та іншою худобою з Шлеськом, Гданськом, Королівцем (Кенігсбергом). Тисячі круторогих волів, викоханих на широких степах південної Полтавщини, мандрували щороку на далеку північ. Із тої торгівлі збагачувались не тільки козацькі старшини і купці, але й прості козаки та селяни. Московський уряд поволі знищив цю торгівлю, і під кінець XVIII. віку вона зовсім припинилась. Сама Полтава була тоді тихим провінціоальним містом, властиво — великим селом, де серед білих хат під солом'яними стріхами пишались тільки муровані церкви. Перше місце серед них займав чудовий пятибанний Успенський Собор, збудований р. 1770. полковником Андрієм Горленком. Це одна з найкращих пам'яток української архітектури. Напроти Полтави, відділений глибоким ярмом, на горі стоїть Хрестовоздвиженський монастир, що його заложено в 1650. р. за допомогою полковника Пушкаря. Теперішня головна церква в монастирі з високою дзвіницею збудована в половині XVIII. в. полковником Василем Кочубеєм.

На початку ХІХ. в. Полтава дуже оживилася, відколи з 1802. року вона стала головним містом «малоросійського» генерал-губернаторства. Вона забудувалася. Повстав цілий ряд мурованих кам'яниць з фронтонами, прикрашеними ко-

Пам'ятник Івана Котляревського в Полтаві

люмнами. Місто розплановано наново, повстали публічні сади й бульвари. Засновано ряд середніх шкіл, лікарні, шпиталі, театр. Особливо багато зробив для розвитку міста генерал-губернатор князь Куракин, прославлений одою Котляревського. Розвинулося й духове життя, в осередку якого стояв батько нової української літератури. В Полтаві написав він свою «Енеїду».

На сцені полтавського театру в 1819. році вперше виставлено безсмертну «Наталку-Полтавку». В Полтаві-ж між 1817—21. роками написав Д. Бантиш-Каменський першу наукову історію України, видану на кошт генерал-губернатора князя Репніна, Шевченкового приятеля.

Торговельне значіння Полтави піднеслося було знову, коли в 1852. році до неї перенесено з Ромна знаменитий Іллінський ярмарок. Але за яких чверть століття залізниці вбили значіння ярмарків, і торговельний рух у Полтаві затих знову.

На початку 60 х років у Полтаві прокинувся доволі жвавий національний український рух: полтавська громада заснувала недільні українські школи, видавала підручники, ширила українські книжки в народі. В 1863. році вдарив мороз з півночі: кілька видатніщих громадян заарештовано й вислано на північ, школи позакрито. Але життя в громаді не припинилось і саме з Полтави вийшла в 1873. році ініціатива до заснування Товариства імені Шевченка у Львові, а полтавська патріотка Єлисавета Милородовичева дала кошти на закупню для Товариства власної друкарні.

У 1903. році Полтава святкувала відкриття монументу батькові української літератури. Свято Котляревського зробилося першою великою маніфестацією українського руху під російським пануванням. В цьому святі вперше взяли участь українські делегати з Галичини й Буковини.

Окрім пам'ятника Котляревському, невеликого, але дуже гарного, зберігається ще й друга пам'ятка — будинок, де жив поет; будинок, правда, трохи перероблений; його первісний вигляд можна бачити на малюнку, зробленому Шевченком. На могилі Котляревського, на міському кладовищі, поставлено також дуже гарний надгробок з мармору, з українськими написами і погруддям поета.

Особливий інтерес для кожного українця виявляє знаменитий будинок Губерніяльного Земства — в українськiм стилі, чудово розмальований в середині покійним художником С. Васильківським. За большевиків цей будинок повернений у музей.

За короткий час відновлення української державности Полтава заснувала в себе приватний український університет (осінню 1918. р.), який почав дуже добре розвиватись. Та руїна української державности зруйнувала й цей університет.

Полтава дуже мальовниче місто з 92-тисячними мешканців й носить суто-український характер. Широко й вигідно розкинулася вона на високо-рівні, яка панує над долиною Ворскли. Як і Чернігів, Полтава вся тоне в садах, а вулиці її літом скидаються на алеї якогось парку. А перодмістя Полтави зовсім нагадують село: білі

хатки, сади, городи і левади. На одному з передмість — на Павленках — прожив більшу частину свого життя й помер великий український письменник Панас Мирний.

Полтава лежить на перехресті двох залізниць: одна веде з Харкова через Кременчук до Миколаєва; друга — з Києва до Полтави і продовжується далі до Костянтинограду й Катеринослава. Але обидва двірці, харківський і київський лежать доволі далеко від міста, немов задля того, щоби своїм шумом не порушувати спокою тихої Полтави!

Дніпропетровськ (Катеринослав).

Чи ви наближаєтесь до Катеринослава пароплавом з Кременчука, чи залізницею від Олександрії, — вже за десятки кілометрів густі хмари диму на обрії сповіщають близькість великого фабричного міста. Якщо випливете на пароплаві, то за 30 кілометрів перед Катеринославом на правому березі Дніпра, мов передова фортеця, мов аванпост столиці українського промислу, зустрічають вас десятки колосальних димарів Запорожжя-Кам'янського; день і ніч вилітають з них то густі хмари чорного, або сірчасторудого диму, абож вириваються червоні вогняні язики; у ночі можна подумати, що то пожежа. А по залізниці на порозі міста зустрічає вас колосальний Брянський завод — ціле окреме місто, над яким так само здіймаються десятки чорних закурених димарів і чотирьохкутних коминів величезних доменних печей (Hochofen). Але коли ви переступите цей поріг і з невеликого, доволі тісного двірця вступите до міста, то вас насамперед вразить широчезна вулиця-проспект, така широка, що ви ніде більше подібної на цілій Україні не побачите: посередині широкий бульвар, обсаджений по обох боках у два ряди деревами; з обох боків бульвару по широкій вулиці, і кожна має ще до того широченний хідник. Рівною лінією далеко-далеко простягається проспект (він звався давніше Катеринським) і десь при кінці помалу підіймається в гору. Всього довжини його понад чотири кілометри і кінчиться він, виходячи на величезну площу, властиво на ціле поле, серед якого в однім кутку стоїть сиротою невелика церква, а в другім прегарна будова в античному стилі — то краєвий музей, а з правого боку один куток поля заняв цілий комплекс будов Гірничого Інституту.

Що за колосальний розмір, що за широкі про-

стори! Ціле місто розкинулось так широко, немов будівничий його навмісне взяв у великі розміри для будуччини, в надії, що колись ці простори забудуються і заселяться, то щоб тоді не нарікали на тісноту. Щоб зрозуміти ці простори і розміри, треба звернутись до історії, вона одна дасть нам ключ для розв'язки цієї загадки.

Історія Катеринослава недовга і небагата на події, але початок її дивний і дуже оригінальний. Катеринослав, це місто, яке в своїх початках мандрувало і поки осілось там, де його бачимо сьогодні, вже двічі змінило своє положення. Це не жарт, а правда! Там, де сьогодні широко розкинувся Катеринослав з 500.000 населення (в 1917. році було 217.000), 150 років тому на березі Дніпра лежало запорожське село Половиця. Весь беріг був вкритий білими хатками і чудовими овочевими садами; на горі махали своїми велитенськими рукавами десятки вітряків. Але прийшов москаль. У 1775. році Запорожську Січ зруйновано, козаки — хто втік на Дунай, хто притаївся по селах і зимовниках (так звалися на Запорожжі хутори), дожидаючи, що буде далі. Новий господар краю — всесильний царинин фаворит Потьомкін — заходився коло нової колонізації запорожського краю, а в його осередку рішив збудувати головне місто. Це місто було заложене в 1777. році на лівому березі Дніпра, близько того місця, де в нього впадає річка Самара. Місто дістало назву Катеринослава, бо воно мало прославити ім'я цариці. Але скоро це місто було визнане за незручне і місто перенесено трохи далі, де було вище. Але й це місце виявилось незручним. Тоді його перенесено аж геть за тридцять кілометрів вгору понад Самарою, туди, де стояв знаменитий запорожський монастир, і дано йому ім'я «Новомосковськ». Там воно стоїть і досі. Але для Катеринослава вибрано місце села Половиці. Село знесено, садки зруйновано, а натомість почато будувати місто. Це сталося в 1787. році. Отже десять років блукав Катеринослав, заки остаточно сів там, де й досі сидить.

Потьомкін почав будівництво в грандіозному розмірі: Катеринослав мав стати віразу великим містом і сюди мала бути перенесена згодом столиця російської імперії. Місто мало стати окраїною цілого півдня імперії. Його розмір був відразу закреслений на 300 квадратних кілометрів. Усі вулиці мали бути 65 метрів завширшки. У новому місті мали бути зараз-же засновані Академія Мистецтв і Університет. Уже було призна-

чено директора Академії і п'ять професорів до університету. Заложено було дві великі фабрики: суконну і шовково-панчішну. В 1787. році сама цариця Катерина в часі своєї подорожі до Криму відвідала місто і тут на горі, на площі заложила величезний собор, який мав бути «на один метр» більший за собор св. Петра в Римі! Але пройшли всього чотири роки, і Потьомкін вмер (1791). Все розвіялось як дим, як мрія. Замість величних палаців, біржі, театру, дикастерії (суд), університету, Академії — збудовано тільки досить скромну палату над Дніпром, відому у Катеринославі під назвою Потьомкінської. Фабрика панчіх устигла презентувати цариці панчіх, таких тонких, що вони вмещались у шкаралупу волоського горіха, і на тому скінчила свою працю: не було для кого працювати. Слідом закрлася й фабрика сукна. Будівництво собору припинилось на фундаменті, що обійшовся державі 72.000 рублів. На цьому фундаменті поставлено згодом тільки скромну огорожу, а в середині поставлено середніх розмірів собор (докінчений 1834. року), який через те виглядає невеликим, що стоїть серед величезної площі.

Катеринославі залишився звичайним провінційним містом, сонним і глухим. Тільки широчезні вулиці, а головню Катерининський бульвар, нагадували про золоті сні, які усміхались місту при його народженні. Навіть духовну семінарію, хоч вона і звалася «Катеринославіською», уміщено зпочатку у Полтаві; там між 1780—89. роками вчився в ній батько нашого відродженого письменства Іван Котляревський. Тільки в 1804. році оприлюдилась катеринославіська семінарія в самім Катеринославі.

Минали довгі десятки років, — Катеринославі усе був глухою провінцією, коли нараз знову усміхнулася йому доля, і місто стало рости американським темпом. Сталось так йому, що майже одночасно, на двох кінцях Катеринославіщини вирости промислові осередки: на сході зачатобувати кам'яний вугілля в районі Бахмута і там же в 1869. році англієць Джон Юз заложив перший чугунно-плавильний завод над річкою Калміджом (колишньою Калкою, де татари в 1222. році побили наших князів); на заході-ж, на березі річки Саксагані (вже на границі з Херсонщиною) німець Поль відкрив залізну руду. Тут виріс Кривий Ріг, осередок цілого промислового району. Юзовський вугільний район сполучено в 1870-тих роках залізницею з Криворізьським, і от Катеринославі опинився в центрі цієї

лінії. Він взагалі зробився центром уже не тихої степової губернії, що знала тільки хліборобство, а оживленого промислового району. Понаїзджали інжиніри, техніки, промисловці. Багато людей збогатилось протягом дуже короткого часу. Місто почало само багатіти, рости, забудовуватись, залюднюватись. Населення його вже в 1897. році досягло 112 тисячів. За дальших 20 років воно майже подвоїлось, бо в 1897. р. як уже сказано, виносило 216 тисячів.

Засновано в Катеринославі високу гірничу школу. Появились прекрасні крамниці, готелі; повстав цілий ряд нових середніх шкіл, які майже всі мали обширні прекрасні будинки. Проведено кілька ліній електричного трамваю. Місто приняло зовсім таки елегантський вигляд. Прикрашували його чудові сади і бульвари; в центрі міста прегарний «міський» сад, розведений на тім місці, де колись був садок запорожця Глоби. Фундатора не забуто, бо в однім кутку парку стоїть невеличкий монумент-обеліск в пам'ять запорожця Глоби.

Катеринославі, як місто молоде, не мав ніяких особливих пам'яток старовини, так як інші міста. В ньому все нове. Але старовина самого краю зібрана в прегарнім музею, що стоїть на соборній площі на горі. Цей музей повстав з колекцій запорожської старовини, що їх збирав А. Поль, той самий, що відкрив залізну руду в Кривім Розі. Збірки були подаровані катеринославіському земству, яке збудувало невеликий, але дуже гарний будинок, запросило на директора відомого дослідника Запоріжжя професора Д. Яворницького, і так повстав «Краєвий Музей імені А. Поля». Під проводом Яворницького він виріс і розвинувся. Він має три головних відділи: 1. археологічний, який наочно показує нам історію людської культури краю, починаючи від новокам'яної (неолітичної) доби; 2. Запоріжський — найбільший і найцінніший і 3. природничий, який дає образ місцевої флори і фауни. При вході до Музею, немов вартіві на сторожі, стоять кам'яні фігури, так звані «баби», що їх ставили колись в степу на могилах різні кочівники, головню половці. Музей цілком зберігся й досі. Він тільки переповнений по самі береги, і збірки дуже терплять від тісноти.

Що дав Катеринославі для українського руху? З чим зв'язане його імя в уяві свідомого українця? Довгий час — з нічим. У надзвичайно сонному й убогому культурному житті колишнього Катеринослава для української національної течії довго не було місця. Перебували тут в

60—70-х роках спорадично Ол. Кониський, М. Комар, Гр. Залюбовський (етнограф), але це перебування позначилося хіба тим, що в етнографічних українських збірниках появились річи, записані десь в околиці Катеринослава. Вперше появилася тут гурток з виразним українським обличчям в половині 80-х років, коли тут виходив тижневик «Степь», видаваний Єгоровим; біля нього об'єдналися місцеві українські сили, на чолі їх — талановитий поет і етнограф Іван Манжура. В «Степу» друкувалися українською мовою твори Куліша, Кривиницького, Манжури, етнографічні Записи Я. Новицького. Але «Степь» проіснувала недовго. Манжура вмер, і навіть могили його на міській кладовищі пізніше не могли знайти. Знову українська течія в місцевім культурнім житті затихла.

Але настали нові часи. У зв'язку з перебуванням у Катеринославі управління Катеринославської залізниці сюди на службу зібралось чимало інтелігентних українських сил. Знайшлися українці й поміж учителями середніх шкіл. Почалося гуртування. Коли вибухла революція 1905. року, то виявилось, що українство має багато суголосного елемента не тільки серед службової інтелігенції, але й серед дрібної буржуазії, серед робітництва і навіть серед селянства з околиць сіл. Уже в кінці 1905. р. в Катеринославі почали відбуватись українські віча, заложено «Просвіту», почато видавання тижневика «Добра Порада». Українство відразу заняло певне місце в політичнім і культурнім житті Катеринослава. Рух почав швидко рости. Що в ньому при тодішніх обставинах було найбільше маркантне, це просвітанський рух по селах: не вважаючи на великі перешкоди з боку московської адміністрації, кругом Катеринослава повстав цілий ряд філій «Просвіти» по малих місточках і селах та провадив уже енергійну культурно-національну пропаганду. Та й у самому місті

український елемент відіграв уже не-аби-яку ролю. Між іншим, тут протягом 1909—1913. років виходив двоухтижневик «Дніпрові Хвилі». Добрим словом повинен згадати кожен українець, який цінить заслуги своїх діячів, директора комерційної школи А. Сінявського, проф. Д. Яворницького, проф. В. Біднова, відомого письменника А. Каценка, С. Липківського, Н. Дорошенкову, М. Богуславського — всі вони багато причинились для розвитку українського національного руху в Катеринославі і на Катеринославщині. Це вони пробудили національну стихію в цьому краю, ту стихію, що з такою елементарною силою вибухла в 1917. році.

Пережив Катеринослав роки відродження української державности, пережив сумні роки громадянської війни, голоду і всяких страхів. Зазнав він жахливих часів. Кілька разів переходив він з боєм з рук до рук. Кривавою різаниною і погромом міста позначили свою коротку перемогу банди розбійника Махна, що захопили були місто. Зазнав Катеринослав великої руїни. Один час були знищені в ньому всі паркані між будинками, так що через усе місто можна було перейти наскрізь в яким хочете напрямку. Український культурний елемент частиною вигинув, частиною розбігся на всі сторони. Коли у 1922. році потрохи життя затихло, коли Катеринослав став уже не Катеринославом, а Дніпропетровськом, коли зачалася так звана «українізація», то пішла вона дуже пиняво, бо не було кому братися до роботи, та й сам український елемент був найбільше в місті винищений.

За большевиків мало було чути про якісь українські видання в Дніпропетровську, дарма, що там існувало «ІНО», мало було чути й про українські школи.

(За Календар-Альманахом «Просвіта», Львів 1931).

Коротка історія України

І. КРИЦЬКИЙ:

Кожний Українець повинен знати історію свого народу. Кожний повинен знати, як жили наші діди й прадіди, за що вони боролися, як добували собі ліпшу долю. Всі ми повинні знати, хто перед нами трудився на нашій землі, хто боронив її від ворогів, хто організував наше життя, хто будував Українську Державу. Тут

подаємо найважливіші події з історії України від найдавніших часів до наших днів.

Історія України ділиться на отсі відділи:

І. Українська Держава за князів, 800—1340. рр.

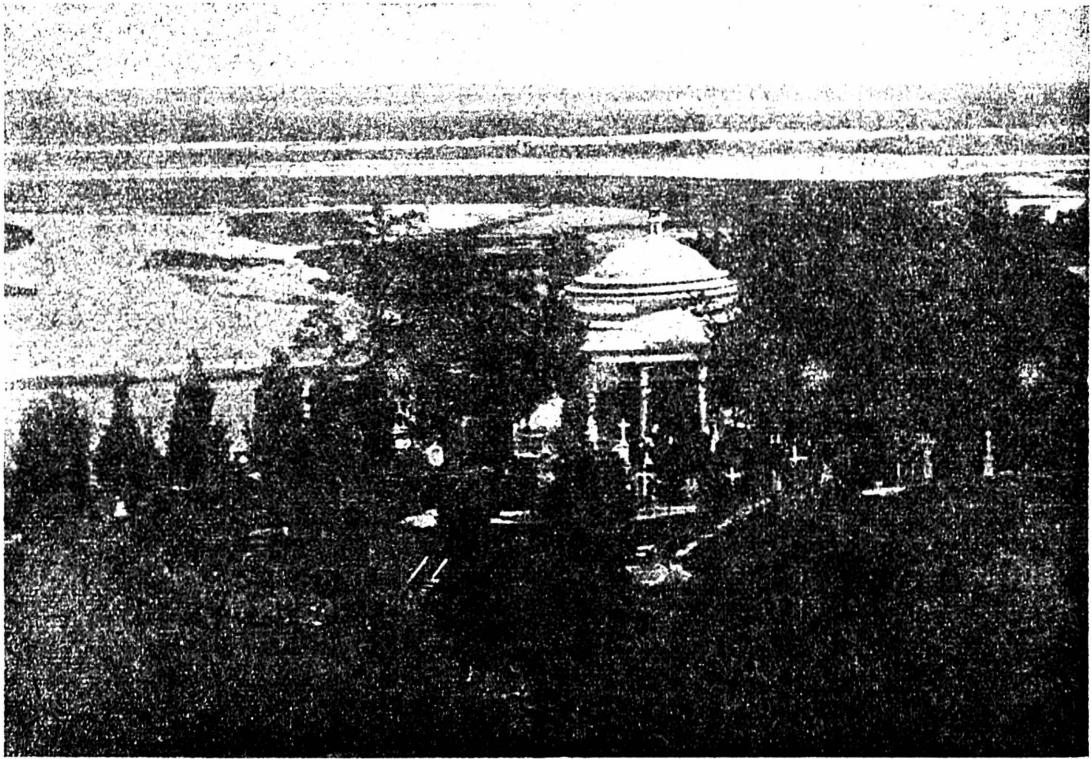
II. Україна під Литвою і Польщею, 1340—1648. рр.

III. Українська Держава за гетьманів, 1648—1782. рр.

IV. Україна під Росією і Австрією, 1782—1917. рр.

V. Нова Українська Держава, від 1917. р.

вляє, над Бугом Дуліби, в Галичині Хорвати, далше до полудня Тиверці й Уличі. Кожне племя мало одного або більше князів. У важних справах старшина племені сходилася на віче, тобто на раду.

Аскольдова могила.

I. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ЗА КНЯЗІВ.

(800—1340).

В найдавніші часи наш нарід звався Слов'янами а ще перед тим Антами. Наші предки жили тоді в лісах, у деревляних хатах, далеко один від другого. Вони добували собі прожиток з ловів, риболовства та бжільництва. Пізніше поселилися на лугах, стали годувати худобу та навчилися хлібдробства. Їхні знаряди спершу були з каміння та з кости, згодом вони почали кувати залізо та привчилися всяких ремесел. Слов'яне вірили в багато богів. Перун був богом громів і блискавок, Дажбог — богом сонця та богацтва, Волос — богом худоби, Стрибог — богом вітрів. По лісах жили лісовики, по хатах домовики, в озерах і ріках водяники та русалки. Слов'яне складали своїм богам жертви зі страви, хліба та худоби. Слов'яне ділилися на племена: біля Києва жили Поляне, по другій стороні Дніпра Сіверяне, на захід від Києва ДЕРЕ-

Початок Київської Держави.

Найстаршим містом в Україні був Київ над рікою Дніпром. Основателями Києва мали бути три брати, Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либедь. На горбах над рікою вони поставили город, укріплений валами й ровами. До Києва приїздили купці з далеких сторін і Київ став багатим містом. Потім у Києві запанували Хозари, нарід, що жив над Каспійським морем. Вони наложити на слов'янські племена важку дань. З хозарської неволі визволили Слов'ян Варяги-Руси, відважні вояки, що човнами приїхали з далекої Швеції коло 800. року. Вони заложили у Києві сильну державу. Від їхнього імені наша земля почала зватися Русею і стала славна між усіми народами.

Перші князі. Перші князі з варяжського роду були Аскольд і Дир. Вони 860. року ходили походом на грецьке місто Царгород за Чорним Морем. З того часу це море почали називати Русь-

ким тобто Українським морем. Князь Олег (907—914) також добував Царгорода і на воротах міста завісив свій щит. Він добув від Греків великі полекші для українських купців. Олег умер нещасливою смертю від укушення гадинами. Князь Ігор (914—946) був сином Рюрика, — тому весь княжий рід на Україні звався Рюриковичами. Ігор водив свої війська у походи на Чорне Море та далеко на схід за гори Кавказ. Він погіб убитий у війні з непокірним племенем Деревлян. Жінка Ігоря Ольга (946—960) воювала з Деревлянами і пімстила смерть князя. Ольга перша з українських князів прийняла Христову віру. Син Ігоря, Святослав (960—972) вславився великою відвагою і хоробрістю. Він зруйнував край Хозарів над Каспійським Морем, бо вони шкодили Україні. Двічі він ходив з військом на Болгарію і Грецію та запанував у богатих землях над Дунаєм. У тих війнах українські війська добули собі велику славу; князь ішов усе перший на ворога. Святослав поляг у бою з Печенігами коло Дніпрових порогів 972. р.

Володимир Великий.
(979—1015).

По смерті Святослава став київським князем його син Володимир. В перші часи свого княження він вів багато воен. В 981. році він ходив походом на Галицьку землю, вигнав звідси Поляків і приєднав Галичину до Києва, як також Карпатську Україну. На Волині він поставив город Володимир. Тоді часто нападали на Україну дикі Печеніги, що жили у степах. Князь обезпечив границю від них сильними валами та городами. Потім настали спокійніші часи. В 988. р. Володимир охрестився і приказав всьому народові прийняти Христову віру. На місцях, де стояли давні боги, ставлено християнські церкви. У Києві князь побудував величаву церкву Богородиці, яку звали Десятинною, бо Володимир дав на неї десятку частину свого майна. Володимир взяв за жінку грецьку царівну. З Греції приїхало до нас багато священників, вчених, купців, ремісників і вони навчали Українців нових наук та ремесел. Тоді почали писати у нас перші книжки та заснували перші школи. Тоді заведено на Україні перші гроші; на них був знак Української Держави, Тризуб. Князь Володимир умер 1015. року. За славні діла він дістав в історії імя Великого а християнська церква проголосила його Святим.

Ярослав Мудрий (1019—1054). Син Володими-

ра, Ярослав, наслідував батька і старався зробити Україну сильною державою. Він боронив української землі від Поляків і Печенігів; також посилав свої війська проти Греків на Царгород. За часів Ярослава Київ став ще більший і бо-

Св. Володимир Великий

гатший, як був перше. Князь поставив довкола міста нові мури і славні Золоті Ворота. В Києві побудовано нову княжу палату і найбільшу церкву св. Софії. Коло Києва побожні черці поставили печерський монастир. Ярослав приказав списати українські закони в одну книгу, що звалася «Руська Правда» (тобто Українське Право). Ярослава шанували всі європейські королі і старалися жити з ним у приязни, беручи його доньок за своїх жінок. Перед смертю Ярослав поділив Україну між синів і найстаршого назначив київським князем на своє місце. Домовина Ярослава є у церкві св. Софії в Києві. За мудре княження називаємо Ярослава Мудрим.

Поділ Київської Держави. По смерті Ярослава Україна поділилася на такі князівства: 1. київське, 2. турівське, або пинське, 3. чернігівське, 4. переяславське, 5. волинське, 6. галицьке. Між князями настали незгоди. Ярославові сини не хотіли слухати найстаршого брата Ізя-

слава та прогнали його з Києва. Через незгоди князів Україна ослабла. Почали нападати на неї сусіди, від заходу Поляки, від степів нова дика орда Половців. За єдність і силу України боровся внук Ярослава, Володимир Мономах (1113—1125). Він був відважним лицарем і вів завзяту боротьбу з Половцями та відігнав їх далеко у степи. Границі української держави він поширив аж по ріку Дунай. Всі королі та князі в Європі забігали о дружбу з могутнім князем. Володимир Мономах описав своє життя в книжці «Поучення дітям». У боротьбі з Половцями добув собі славу також князь Ігор Святославич. В 1185. р. він пішов з військом на половецькі оселі, розбив ворога, та попав у неволю; потім з великою відвагою утік з ворожого табору й вернувся в Україну. Його похід оспівано у пісні «Слово о полку Ігоря». Але пізніше знов настали незгоди серед князів. Кожний бажав добути Київ для себе. Один проти другого йшов зі зброєю до бою, один проти другого накликували чужинців та ворогів. У братовбійчій боротьбі погибла велика сила людей, інші пішли у неволю в чужі краї, села і міста спалено і знищено. Богата українська земля зубожіла та занепала.

Занепад Київської Держави. До кінця зруйнували Україну два вороги, Москва і Татаре. Над рікою Волгою, на північ від України проживали фінські племена. Серед них осіли Слов'яне і прийняли від них їхні звичаї і суворе життя. Вони заложили собі міста Суздаль і Москву та почали вважати себе особним московським народом. Їхні князі заздрим оком гляділи на багату Україну і захотіли запанувати над нею. В 1169. р. суздальський князь Андрій Боголюбський напав на Київ, здобув його, знищив та пограбив місто і все цінне вивіз до Московщини. З того часу почалася ворожнеча між Московщиною і Україною.

Другий ворог, що знищив Україну, були дикі Татаре, що прийшли з Азії. В 1223. р. вони побили наших князів вперше над рікою Калкою коло Азівського Моря. Потім вдруге напали на Україну 1240. р., по довгій облозі добули Київ, зруйнували город до останку і почали займати всю Україну. З того часу не було вже князів у Київі; Київська Держава покінчилася 1240. року.

Галичина і Волинь. Ще сто літ довше була Галицько-володимирська Держава. Галичина і Волинь від часу Володимира Великого належала до Києва. По смерті Ярослава Мудрого пов-

стали два окремі князівства, галицьке і володимирське. В Галичині від 1084. р. княжили три брати Ростиславичі, Рюрик, Володар і Василько. Вони оборонили галицьку землю від Поляків і Мадярів. Пізніше князь Володимирко (1124—1153) назначив столицею місто Галич над Дністром і зробив Галичину могутньою державою. Його син Ярослав Осмомисл (1153—1187) поширив границю Галичини аж по Дунай; там заложено місто Малий Галич, тепер румунський Галац. Але сини Ярослава Осмомисла не вміли рядити добре своєю батьківщиною. Тоді у Володимирі на Волині княжив князь Роман, хоробрий лицар, що багато воював з Половцями. Він бачив, що Україна упадає через те, що є поділена на князівства. Він постановив зєдинити всі українські землі в одну державу. Він вигнав непорадних князів з Галича і злучив Галичину з Волинею в одну Галицько-володимирську Державу 1200. р.

Галицько-володимирська держава (1200—1340). Князь Роман (1200—1205) рядив своєю державою сильно і розумно. Він опікувався селянами і міщанами і боронив їх перед гнетом богатих панів, бояр. Задумав також поширити українські землі на захід і почав війну з Поляками. Але у битві під Завихостом над Сяном поляг у бою. Похоронили його у Крилосі під Галичем. Його син Данило (1205—1264) спершу мусів залишити своє князівство, бо галицькі бояре хотіли панувати самі. Але під боярським пануванням Галичина прийшла в безладдя і руїну. Поляки заняли Галич і стали гнобити нарід. Аж по довгій боротьбі Данило добув назад свої землі і завів ліпший лад. Але тоді Татаре наступали на Україну. Данило всіми способами боронив свої батьківщини від дикого ворога. Він зробив союз з західними князями. Римський папа прислав йому королівську корону і Данило вінчався на короля в Дорогичині на Підляшю 1253. р. Для оборони від Татар він ставив нові городи, в Галичині Львів, за Бугом Холм. Данило умер 1264. р., похоронено його в катедрі у Холмі. Данилові наступники Лев (1264—1300) та Юрій (1300—1323) вели дальше боротьбу з Татарами. Вони добули для Галицько-володимирської Держави Люблин від Поляків та закарпатські землі від Мадярів. Останній князь був Юрій II. (1323—1340). З його смертю 1340. р. скінчилася Галицько-володимирська Держава. Не було вже більше князів в Україні; вся українська земля перейшла під чуже панування.

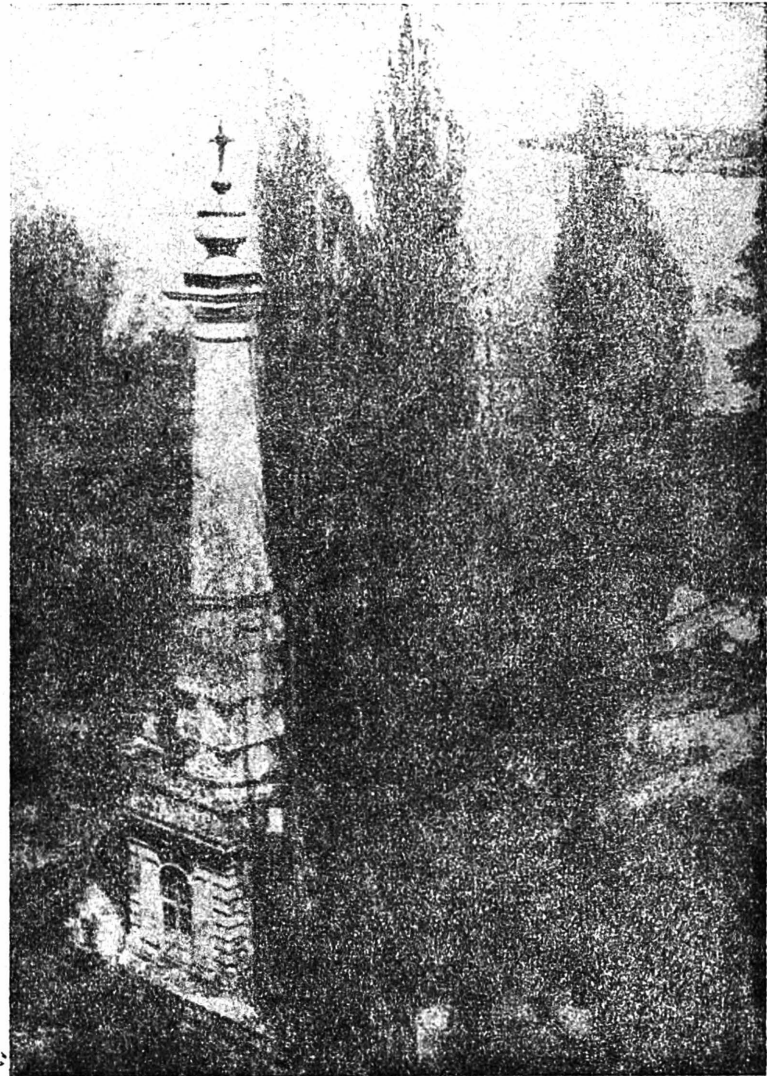
Україна за княжих часів. Українська Держава за княжих часів була широка і велика. Вона простягалася від ріки Тиси за Карпатами і Сяну в Галичині аж по ріку Донець на сході. Тільки степи над Чорним Морем ще були пусті, зрідка заходили у них люде. Україна була найбільшою державою в Європі. На чолі держави стояв князь. Він рішав усі справи, а для поради служила йому рада панів, бояр. Деколи збиралося народне віче, щоби постановити дуже важні діла. Нарід жив свобідний, у добробуті, — землі було багато, були великі користи з ловів та рибальства. Податки на державу платили рідко грішми, більше скірою, медом, хлібом та худобою. Як прийшла небезпека від ворога, всі ставали до зброї. Під своєю, українською владою жилося всім добре і щасливо. Чужі народи завидували Україні богацтва та доброго життя.

II. УКРАЇНА ПІД ЛИТВОЮ І ПОЛЬЩЕЮ. (1340—1648).

Литва. Як 1240. р. занепала Київська Держава, довгий час у наших землях над Дніпром панували Татаре. Вони настановили по містах і селах своїх старших та брали з народа великі податки. Зчаста вони нападали на безборонні оселі та брали людей в полон, у страшну неволю. Пізніше наші люде почали боротьбу з Татарами. На поміч прийшли їм Литовці, що проживав на павніч від Укаріни. Литовці побили Татар і приєднали Україну під свою владу. Під Литвою нашому народови жилося добре. Литовські князі прийняли нашу віру, шанували українські звичаї та опікувалися Україною. Приязнь між Українцями і Литовцями була все щира та правдива.

Польща. Не така щаслива була Галичина та сусідня Холмщина. По смерті останнього галицького князя вони дісталися під панування Польщі. Польський король напав на Львів, добув замок, забрав дорогі скарби українських князів та вивіз їх до Польщі. Поляки стали заводити у нас свої порядки. Польські пани забрали землю і завели панщину. Селянин мусів працювати на панському лані даром. По містах поселилися польські міщане й почали гнобити наших купців та ремісників. Всюди ставлено польські костели, всюди приходили польські ксьондзи. Українське духовенство було у погорді, українські церкви залишилися без опіки, нищилися та руйнувалися. Чим раз гірше став за-непадати український нарід. Всі з жалем згаду-

вали щасливі часи, як була своя українська держава. В 1569. році Литва зробила з Польщею унію, тобто злуку в Любліні. По тій люблинській унії Поляки почали верховодити і на Литві і на всій Україні. Український нарід загинув до краю.

Пам'ятник хрещення України.

Українські брацтва і школи. Та хоч як важко було жити, наші люде не опустили рук, а взяли до праці, щоби добути собі ліпшу долю. При церквах основано церковні брацтва. Вони не тільки опікувалися божими храмами, але дбали також про поміч громадянству. Брацтва заводили шпиталі та захисти для слабих і немічних; закладали каси, де зубожілі люде могли позичити гроші; всякими способами допомагали

потребуючим. Даліше брацтва стали відкривати школи, в яких учили і української мови і всяких наук. Найперше брацтво в Україні було у Львові, звалось Ставропігія, тобто Оборона Хреста. Воно завело свою гімназію, купило друкар-

у степи, за Дніпрові пороги, на Запорожжя. Там вони проживали з ловів і рибальства та воювали з Татарами. Для ліпшої оборони ставили собі фортеці на Дніпрових островах і звідтам відбивали татарські наступи. Нераз ходили вони на Татар аж у сам Крим. Таких сміливих воєнків називали у нас козаками — козак, значило по татарськи завзятий юнак. Козацьку твердицю звали Січею, бо козаки сікли дерево на укріплення. Січовики зчаста сходилися на раду і вибирали собі старших: отамана, або гетьмана, осаулів, обозного, писаря та інших. У боротьбі з Татарами вславилися отамани Дмитро Вишневецький, що поставив першу Січ 1550. р.; Іван Підкова, який визначався такою силою, що ломив підкови, — Поляки покарали його смертю у Львові 1576. року, та інші.

Король Данило.

ню і друкувало перші книжки для української школи та церкви. Князь Константин Острожський відкрив в Острозі вищу школу, академію. Згодом київський митрополит Петро Могила заложив нову українську академію в Києві.

Брацтва були не тільки по містах, але й по селах. Брацтва всюди розбуджували любов до своєї церкви, до свого народа, всюди кріпили нарід на дусі і помагали перетерпіти важкі хвилі чужого панування. З нових шкіл вийшло багато свідомих людей, що повели нарід до боротьби за його права.

Козаччина. В тих часах Татаре все нападали на Україну. Вони поселилися на Кримі та у степах коло Дніпра і що року йшли походами на наші села, руйнували все та брали нарід у неволю. Польська шляхта знала панувати в Україні, але не знала її боронити. Тому український нарід сам взявся за оборону рідної землі. Молоді відважні люде збиралися у ватаги та йшли

Петро Сагайдачний. В боротьбі з Татарами козаки зросли у велику силу. Козацьке військо числено на 20 тисяч, в ті часи це було дуже багато. Тоді козаки стали думати, як би то визволити весь нарід із польського панування. Гетьман Криштоф Косинський 1591. р., Федір Лобода і Семерій Наливайко 1596. р. пробували робити повстання проти Польщі. Але їхнє військо не витримало у стрічі з Поляками. Повстанців розбито. Наливайка Поляки мучили і покарали смертю у Варшаві. По тих невдачах нарід почав зневірюватися у свої сили. Але знайшовся чоловік, що наново став організувати українські сили. Це був гетьман Петро Конашевич Сагайдачний (1614—1622). Він був родом з Галичини, вчився в Острозі, потім пішов на Запорожжя до козацького війська. Козаки пізнали його розум і вибрали його гетьманом. Він звернув козацькі сили проти Татар і Турків. Що року Запорожці ходили у походи на Чорне Море під турецьку столицю Царгород, навіть до Малої Азії, під Синопу і Трапезунт. В 1621. р. велике козацьке військо розбило турецьку армію під Хотином. Сагайдачний завів у війську гостру карність і послух. У походах на Татар і Турків він виправив і підготував козацькі сили до нової війни з Польщею.

Війна з Польщею. Козаки боронили перед Татарами і Турками не тільки Україну, але і Польщу, що безпечно жила за козацькими плечима. Зі се вони жадали підмоги від Поляків: зброї, муніції, плати на утримання війська. Жалали також, щоби Поляки перестали переслідувати українську церкву, та щоби облекшити панщину і податки. Поляки не хотіли. Так прийшло до кровавої боротьби. В 1625. році гетьман

Жмайло так кріпко зустрів польські війська, що Поляки мусіли робити перемир'я. В 1630. р. гетьман Тарас Федорович під Переяславом знов погромив Поляків. В 1635. р. Іван Сулима зруйнував польську фортецю Кодак на Дніпрі. В 1637—1638. рр. велася завзята війна під проводом повстанців Павлюка, Гуні та Острянина. Але козакам не повелось побідити Поляків. Польські війська розбили повстання. Польський уряд зменшив козацьке військо до 6000 і піддав його під польську команду. Козаки 10 років прожили у важкій неволі.

III. УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ГЕТЬМАНІВ. (1648—1782).

Повстання Хмельницького. В 1648. році козаки підняли нове повстання проти Польщі. На чолі повстанців став гетьман Богдан Хмельницький (1648—1657). Це найславніший український гетьман. Він умів підняти духа в народі, умів утримати послух у війську, знав, як захопити до боротьби. З невеликим гуртом товаришів, приготував повстання, зробив воєнні плани та передумав, як організувати нову державу. Хмельницький зробив мир з Татарами і добув козакам татарську поміч. На Жовтих Водах, під Корсунем та під Пилявцями 1648. року козацькі війська розбили Поляків. По всій Україні піднялося повстання. Селяне й міщане йшли разом з козаками, били втікаючі польські війська, виганяли панів та ксьондзів. Хмельницький війшов з військом до Галичини, став облягати Львів, потім пішов далше в Холмщину під Замостя. Поляки боялися, що козаки добудуть Варшаву і просили о перемир'я. Але другого року, 1649., війна розгорілася наново. Хмельницький прийшов до Галичини, під Зборовом побив польського короля і присилував Поляків зробити новий мир. У сім зборівським мирі 1649. р. Поляки відступили Українцям всю Придніпрянщину аж по ріку Случ на заході; тут козаки могли уладити свою державу.

Козацька держава. З великою радістю привитали Українці свою владу. Довгі часи пережили під чужим пануванням і бажали вже самі уладити свої діла. Богдан Хмельницький завів на Україні новий лад. Вже не Поляки мали рядити, але наш нарід. У важких справах сходила ся козацька рада і рішала, як що поладнати. Головну управу мав у своїх руках гетьман. При ньому була генеральна старшина: писар вів державну канцелярію, два осаули заступали геть-

мана у війську, обозний порядкував табором і пушками, два судді судили козаків. Гетьманська столиця була в Чигирині коло Дніпра. Вся Україна ділилася на полки, — київський, подільський, чернігівський й інші. Управу полку вів полковник. Полк ділився на сотні з сотниками на чолі. По менших місточках і селах були отамани. У війську служили козаки, але підчас війни також селяни, мішани і всі інші мали боронити рідного краю. Під козацькою владою

Холм і Свята Данилова Гора за княжих часів.

Україна скоро піднялася з занепаду. Козаки і селяни поділили між себе панські маєтки та розвели великі господарства. Міста збогатилися торгівлею. Всюди настав добробут. Всі були вдоволені. Нарід співав пісню: «Ой, немає лучче, та немає краще як у нас в Україні!»

Союз з Московщиною. Але польські пани не могли забути свого панування в Україні. На границі збиралися польські війська. Щоби оборонити Україну від ворога, Хмельницький шукав союзників між сусідами. Він тримав дружбу з Татарами, посилав послів до Туреччини, робив умови з Угорщиною та Молдавією (Румунією). Але всі ті сусіди давали невелику поміч. В 1651. році Поляки почали війну. Під Берестечком на Волині Татари зрадили козаків, — Поляки віднесли побіду і прийшли аж під Київ. В мирі у Білій Церкві козаки мусіли дати Польщі Браสลівщину і Чернігівщину. На другий рік, 1652., Хмельницький під Батогом (над Бугом) погромив так сильно Поляків, що з польських військ мало хто вернувся до дому. Але Поляки знов готовилися до війни. Тоді гетьман війшов у дружбу з Москалями. В Переяславі і в Москві 1654. р. уложено умови про союз України з Московщиною. Московський цар забезпечив самостійність і державний лад України в таких справах: 1. гетьмана і старшину вибирає рада; 2.

українські уряди і суди є незалежні від московських; 3. податки збирає український уряд; 4. українського війська має бути найменше 60.000; 5. Україна може входити у союзи з іншими державами; 6. забезпечуються всі давні права укра-

московське ярмо. Але серед приготувань ослаб і умер 1657. року. Похоронили його в Суботіві коло Чигирини, але пізніше Поляки викинули його кости з домовини. Богдан Хмельницький був основателем нової української держави. Дав Україні волю і добрі порядки. Все життя боронив самостійності України. Нарід згадував його у піснях і думах довгі літа.

Іван Виговський. По Богдані Хмельницькім козаки віддали гетьманську булаву Іванові Виговському (1657—1659). Він був генеральним писарем і дорадником старого гетьмана. Виговський задумав докінчити наміри Хмельницького. Він шукав помочі у Татар, у Шведів і в інших держав, але добув небогато. Тоді постановив помиритися з Поляками. В Гадячі 1658. р. зробив умову з Польщею. Поляки обіцяли признати Україну окремою державою, але під рукою польського короля; обіцяли дати підмогу козакам. Виговський зараз почав війну з Московщиною. Під Конотопом 1659. р. він погромив московське військо; московська старшина попала в полон, Українці добули великі табори й артилерію. Але Виговському пошкодила польська поміч. Польські війська по давньому стали нищити Україну. Нарід знов кинувся до повстання. Виговський мусів уступити з гетьманства 1659. р. Кілька років пізніше, 1664. р., Поляки розстріляли нещасного гетьмана, що хотів з ними робити союз.

Поділ України. Петро Дорошенко. По Виговськім гетьманував Юрій Хмельницький (1659—1663), молодший син Богдана. Він не мав війська і мусів погодитися з Москалями. У Переяславі 1659. року уложено новий союз України з Московщиною, дуже некорисний для України. Гетьман з військом мав піддаватися у всім приказам царя; московські залоги заведено у всіх більших містах; Україні не вільно було входити в Союзи з іншими державами. Україна була знов під московським ярмом. Ю. Хмельницький невдвовзі також зложив булаву. Тоді Україна поділилася на дві частини по двох боках Дніпра, правобережну і лівобережну з двома гетьманами. На правобережній Україні спершу був гетьманом Павло Тетеря (1663—1665), що тримав з Поляками, але нарід був проти нього. Тоді віддано булаву Петрови Дорошенкови (1665—1676). Він був з давнього козацького роду, людина сміла і щира, добрий гетьман й управитель держави.

Він бачив, що Україна не буде самостійною державою ні з Польщею, ні з Московщиною і

Богдан Хмельницький.

їнського народу. Українці мали повідомляти царя про вибір гетьмана і зносили з іншими державами, та згодилися, щоб в Києві жив царський воевода з московським військом.

Невірність Московщини. Богдан Хмельницький мав надію, що при помочі Московщини поконе Польщу. Він почав нову війну з Поляками і 1655. року знов ходив під Львів. Але Українці скоро пізнали, що Москалі нещиро помагають Україні. Московський цар думав не про це, щоби підпомогти козаків, а щоби завести в Україні московську владу. Московські воеводи почали рядити в Україні, як у себе дома, — грабили людей, забирали хліб і худобу, знущалися над народом. А то почали ще переговори з польськими панами, щоби поділити Україну між Польщу і Москву. Хмельницький пізнав московську невірність, пізнав, що союзник його зраджує. Він почав зараз переговори з іншими державами, найбільше зі Швецією, хотів скинути з себе

вибрав третього союзника, Туреччину. Турецький султан згодився признати окремішність української держави, обіцяв шанувати українську віру та всі звичаї і вимагав тільки податків. Дорошенко на короткий час зединив всю Україну під своєю булавою і рядив так, як Богдан Хмельницький. В 1672. році разом з Турками Додошенко ходив походом на Галичину і в мирі під Бучачем добув від Польщі Поділля. Але Турки невдовзі забули за свої обітниці і почали гнобити нарід та руйнувати українські церкви. Тоді Дорошенко зневірився у турецький союз і зложив булаву. Він попав у руки Москалям і покінчив життя в Московщині. По Дорошкові не було вже визначних гетьманів на Правобережжі. Нарід довгий час боровся ще з Поляками і все підіймав повстання. Повстанці звали себе гайдамаками. Найбільше гайдамацьке повстання було 1768. року, під проводом Максима Залізняка та Івана Гонта. Але Поляки знищили повстання і знов запанували на Правобережжі.

Іван Мазепа. На Лівобережній Україні Московщина все більше і більше скріплювала свою владу. Лівобережним гетьманом був зразу Іван Брюховецький (1663—1668). З початку він мав надію утримати згоду з Москалями, їздив до Москви і, як міг, так годив цареві. Але в 1667. р. Московщина зробила з Польщею мир в Андрусові та обіцяла віддати Полякам правобережну Україну з Києвом. Козаки запалилися гнівом, як дізналися, що цар хоче віддати їхніх братів під польську владу. Брюховецький побачив також, що не добуде нічого від Москви. Він постановив скинути московське ярмо і 1668. р. почав війну з Московщиною. Козаки з усіх городів вигнали московських салдатів та воеводів. Але Брюховецький невдовзі погіб. Дальші гетьмани Дамян Многогрішний (1667—1672) та Іван Самійлович (1672—1687) знов погодилися з Московщиною. Але не добули вони вдячності у Москви — їх обох цар заслав на Сибір і там вони пропали марно. Москва все гірше гнобила Україну. Козацьке військо мусіло ходити у далекі походи, на важкі роботи при будові фортець та нової царської столиці Петербурга. В Україну цар посилав свої війська і вони дальше грабили міста і села. Московські воеводи мішались в управління України, підбурювали нарід проти гетьмана і всіми способами руйнували українську державу. Новий гетьман Іван Мазепа (1687—1709) захищав Україну від руїни, старався підняти добробут, дбав про освіту. Довго

терпів він московські знушання, але вкінці не витерпів і при допомозі Шведів підняв війну проти Московщини 1708—1709. р. Українці мали надію, що знов добудуть волю, як за Хмельницького. Але у бою під Полтавою 1709. р. Москалі

Іван Мазепа.

розбили українське і шведське військо. Мазепа мусів виїхати за границю і вмер у Румунії. На його місце вибрано гетьманом Пилипа Орлика, та він не міг уже вернутися в Україну. Український нарід дістався у ще тяжче ярмо, як був перше.

Кінець козацької держави. Москалі гнобили тепер нарід ще гірше, як передтим. Московські війська не уступали з України. Сотки повстанців убито, сотки загнали на Сибір на заслання. Їхню землю цар почав роздавати московським людям, щоби вони змосковщили Україну. Над українськими урядами наглядали царські висланники. Гетьмани (Іван Скоропадський 1709—1722., Данило Апостол 1728—1734., Кирило Розумовський 1750—1764.), не мали ніякого значіння, у всім мусіли слухати царя. Все більше нищили Москалі українську свободу. Аж нарешті царі постановили зруйнувати до кінця українську державу. В 1782. році заведено в Україні московські уряди. В тому часі упало також слав-

не Запоріжжя. Запорожці на своїй Січі рядилися як особня держави під своїми кошовими отаманами. Найславніші з отаманів були Іван Сірко, великий лицар, ворог Татар, Кость Гордієнко, що помагав Мазепі проти Москалів та останній кошовий Петро Кальнишевський. Запорожці все ставали до боротьби за свободу, ніколи не хотіли піддатися ні Полякам ні Москалям. Тому царі зненавиділи Запоріжжя і казали зруйнувати Січ, вперше 1709. р., другий раз 1775. Запорожці розійшлися по світу. Від Запорожців видоляються чорноморські, кубанські козаки.

IV.—V. ПІД РОСІЄЮ І АВСТРІЄЮ. (1782—1917).

Самостійна Україна (від 1917. року).

Під Росією і Австрією. У тих часах стала за-непадати Польща. Поляки руйнували українську державу, та не оборонили своєї польської. Українські землі з-під Польщі перейшли під Росію і Австрію. До Австрії перейшла Галичина 1772. року. Росія дальше всіми способами нищила все, що було українське. Почалося тоді українське письменство в народній мові, 1798. р. надруковано першу книжку у чистій, живій мові, «Енеїду» Котляревського. В 1840. році Тарас Шевченко написав «Кобзаря», палкі вірші, де змалював славу і занепад України. Московський уряд налякався української літератури і заборонив друкувати українські книжки. Довгі роки на Великій Україні не було ані української школи, ані книжки, не вільно було промовити українського слова. — Децю гарніше жила Галичина під Австрією. Тут дозволено і книжки і школи, згодом також українсь-

кі товариства й організації. Але початки були важкі, бо галицький нарід був незаможний. Найвизначніші діячі і поети, Маркіян Шашкевич та Іван Франко нераз були у великій нужді та недолі. Поволі крок за кроком наш нарід добував свої національні права та приготував ґрунт для своєї власної держави.

Самостійна Україна. В 1905. році прийшла у всієї російській державі і в Україні революція. Українці добули собі тільки дозвіл видавати газети та творити українські товариства. Велика світова війна, що почалася 1914. року зворушила знов всі українські землі. В Україні прийшла друга революція. В 1918. році в Києві і у Львові проголошено самостійну Українську Державу, що мала зєдинити всі українські землі, що і сталося 22. січня 1919. року. Але вороги, що здавна нищили Україну, почали знов руйнувати Українську Державу. У тяжкій боротьбі добуває собі Україна волю! У сій боротьбі ми ідемо слідами наших давних діячів і героїв, що безупинно боролися за волю України. Від Святослава і Володимира, до Хмельницького і Мазепи, до Шевченка і Франка, до Міхновського і Коновальця, всі вони жертвували свою силу для української справи. Одні трудилися у боях і на війнах, на суші і на морі, не жалували ні крові ні життя, — другі терпіли у тюрмах та в'язницях, на засланнях та у неволі на чужині, інші упадали у щоденній важкій роботі, — і все за рідну Україну!

В 1921. році Москва з Польщею знову попеводили український народ і протягом 20 літ дусили і гнобили Україну, аж поки під ударами німецької збройної сили не розпалися польсько-московські кайдани.

Українська література

С. ГАВИНЕЦЬ:

Заки зачати говорити про українське письменство, зясуємо собі: що то є письменство взагалі?

Письменством ми звикли називати всі ті твори, в яких нарід висловив словом чи письмом силу свого духа, свої духові змагання. Та коли хочемо висловлюватися точніше, то скажемо, що письменство це збір таких творів людського духа, якими автори-творці впливають на людську уяву. Саме тому письменство є найкращий і найцінніший вияв людського духа: воно є на-

че б то мостом між людськими душами. При помочі літературних творів впливають творці на уяву слухача, розворушують його почуття, надають напрям його вольному наставленню, тобто кермують тим, що людина хоче, взагалі формують душу людини після вподоби.

Власне з цього приводу література один із найкращих засобів виховувати нарід, бо вона, ділаючи на народню душу, має силу кермувати людськими думками, почуваннями і волею. Можна сміло сказати, що письменство виховує на-

рід. Власне від письменників та поетів залежить, чи нарід буде вихований у такому чи іншому дусі. На творах Шевченка виховуються і виховатимуться цілі покоління. Твори Франка, Лесі Українки, Стефаника, Хвильового впливають і впливатимуть завжди корисно, додатньо на душі молоді та збуджуватимуть у неї горячі патріотичні почування і додаватимуть вольному наставленню певний, точно визначений і бажаний, напрям. Твори таких письменників житимуть серед народу вічно. Чому? Бо вони мають ту силу, що вічно розворушуватимуть уяву українського народу, впливатимуть на його душу та формуватимуть його світогляд. Отже тому твори великих наших мистців житимуть вічно і вічно матимуть свою велику силу і велику вартість.

Українське письменство починається від дуже давнього часу. Зразу існували в нас твори неписані, бо нарід наш жив тоді ще досить примітивно і не вмів записувати того, що сам творив. Були це різні народні пісні, колядки, щедрівки, байки, оповідання і т. п., що ми називаємо сьогодні усною словесністю. Щойно пізніше почали вчені цікавитись оцим народнім добром та пильно записувати його. Та згодом, коли люде навчилися писати, почалось і записування того, що творилось в народі. Завдяки цьому збереглося багато памяток давньої української усної словесности до наших часів і ми можемо з них пізнати, чим жив колись нарід, що думав, який був його світогляд і т. д.

Не будемо згадувати перших початків нашого письменства, отже творів перекладних, як напр. збірники, мінеї, пролоґи, патерики, палей, апокрифи, повісті тощо. бо це твори, що прийшли до нас із чужини. Не будемо також говорити про ті памятки ориґінального вже письменства, як писання митр. Іларіона, Кліма Смолятича, Кирила Турівського, чи якби навіть «Поучення Володимира Мономаха» і українські літописи тощо, бо все це не має ще характеру властивого письменства, як ми його розуміємо сьогодні. Ці твори мають переважно характер реліґійно-історичний та історичний, хоч у своїому часі вони мали немалый вплив на наших предків. Але загально-національного характеру вони ще не мали. Першим таким, на правду світового значіння, твором загально-національного характеру є «Слово о полку Ігоря». Це дуже цінна памятка давнього українського письменства. Важна вона не тільки своєю мистецькою досконалістю, але й своєю ідеєю, яка живе вічно в українському на-

роді. Це ідея української соборної державности. Правда, наші предки мали тоді свою незалежну державу, але вона була поділена між поодиноких князів, які то гризлися між собою, то билися, а коли вже не те, то діяли кожний зокрема, кожний на свою руку. Один одного не слухав, не дивились на спільне добро, але мали на увазі тільки своє князівство, чи пак свій загімінок. Та були тоді люди, що інакше дивилися на це, інакше хотіли. Вони хотіли згідности, єд-

Іван Котляревський
* 29. VIII. 1769 — † 10. XI. 1838

ности, соборности. Висловом думок і бажань тих людей є власне «Слово о полку Ігоря», в якому автор, видко мистець з божої ласки, вмів висловити цю ідею єдности й соборности поетичним словом. Устами київського князя Святослава він докоряє українським князям, що вони діляють кожний нарізно, не визнають одного проводу та цим роздрібнюють свої сили, які могли б використати краще й на пожиток державі. Він звертається з покликом до поодиноких князів, щоб вони виступили згідно та спільно в обороні української землі, української держави. Отже добро й слава української держави лежало на серці автора «Слова о полку Ігоря». Він хотів бачити українські землі безпечні перед ворожими нападами кочовників, хотів бачити сильну українську державу, яка об'єднувала б усі українські землі. «Слово» це найкращий твір української літератури, тому й не диво, що Москва здавна намагається собі його присвоїти. Дослідники вчених вже давно виказали понад усякий

сумнів, чиїм пам'ятником є «Слово», та москалі не визнають цього та різними способами доказують приналежність «Слова» до московського письменства. В останньому часу большевики почали щораз більше писати про те, що «Слово» московський твір, але ж вони вже не переконують нікого, бо за українським походженням «Слова» говорять поважні докази і весь світ уже переконаний у цьому. Ніхто нам його віді-

Маркіян Шашкевич
* 6. XI. 1811 — † 1843

брати не може, бо сам характер «Слова» надто український.

Щож маємо після «Слова о полку Ігоря»? В 14. ст. проявляється занепад нашої літературної творчості. Ще в 13. ст. маємо галицько-волинський літопис, який має теж велике значіння в історії українського письменства, та вже після цього настав повний занепад літературного життя. Татари спустошили українські землі, попалили села та міста, збурили Київ (1240. р.) а враз із ним і осередок літературного життя — Київ-Печерський монастир.

Оттак і кінчиться перша доба українського письменства. В другій добі характер письменства міняється. Передусім церковно-славянську мову вибирає помалу жива народня мова. Внаслідок різних політичних подій Україна стрічається майже безпосередньо зі заходом і підпадає під вплив того ж заходу. Живіша літературна діяльність починається аж в другій половині 17 в. Тоді не тільки починається видавання богослужбених книг та творів духовно-морального

характеру тощо, але повстає багата полемічна та проповідна література, а побіч неї віршова, драматична й повістева.

Із полемічного письменства 17 в. велику цінність мають полемічні твори таких авторів, як Милетій Смотрицький, Іван Вишенський, Захарій Копистенський, Йоанікій Галятовський, Лазар Баранович та Антін Радивилівський. Полемічне письменство виросло в той спосіб, що згадані автори, звичайно люди духовного стану, ставали в обороні православної віри перед нищенням з боку польських католиків. По давніших невдалих спробах довести до зєднання української церкви з Римом, деякі визначні люди почали знову намагатись знищити православну віру. Почав цю працю київський Митрополит Осип Болгаринович в 1500. р., а пізніше вели її далі польські єзуїти, які, спроваджені в 1564. р. до Польщі для ширення католицтва, почали боротьбу з православ'ям. В. Гербест та відомий польський проповідник Петро Скарга поборювали всіма силами православну віру і доказували конечність злуки української церкви з Римом, зміни календаря і т. п., та таким чином доводили до гарячих релігійних спорів.

Хоч і дійшло таки в 1596. р. до церковної унії, тобто до злуки частини української православної церкви з Римом, то полеміка не перервалась, а радше розгорілась по Берестейській Унії наново. Одним із найкращих українських полемістів був тоді Милетій Смотрицький, який у своїх творах картав українську шляхту, що масово покидала батьківську церкву й переходила на католицтво, та боровся проти відбирання православним церков та монастирів. Та найбільшим і найвизначнішим полемістом був Іван Вишенський. Пробиваючи на Атонській горі, Вишенський слав в Україну свої послання, в яких гарячими словами закликав земляків держатися віри батьків, острими словами звертався до безідейних владик, що в погоні за наживою занедбували православну церкву, сильно картав українських панів за знуцання над поневоленим народом, сміло підносили голос в обороні бідного народу, ганьбив українську шляхту за перекинчицтво, молив і благав земляків витривати при своїй вірі. Писання Вишенського мали свого часу велику силу. Вони сильно впливали на уяву читачів і тим приносили і справі православної церкви велику користь.

Побіч багатого полемічного письменства розвивається в 18. ст. письменство драматичне, поезії й повісти. Вірші того часу не мають вели-

кої вартости, бо не були витвором уяви, а писані штучно. Київські поети переробляли дуже часто церковні пісні та перекладали чужі вірші, а коли писали самостійно, то хиба різні похвали, «славословія» і т. п. З такими віршами ходили студенти по домах багатих людей в часі великодніх та різдвяних ферій, виголошували їх у формі привітів, за що діставали різні дарунки. Таким способом вірші виходили поза шкільні мури й переходили до народу, де викликали моду віршувати. Тоді появилися найрізніші світські вірші, дуже часто гумористичні, а далі історичні, яких темою був Хмельницький, Палій, Мазепа, запорозьке військо і т. д. Цікавий між тими віршами, т. зв. «панегіриками», є вірш «Похвала запорозького війська», в якому автор говорить, що найціннішим скарбом є свобода, що її добувається не грішми, а відвагою та вірною службою.

Широко розвинулась в українській середньовічній літературі шкільна драма. Хоч в українських народніх обрядах багато було завязків драматичної творчости, все таки почини української драми розвинулись під впливом зах. Європи. Релігійна драма в зах. Європі випливала з потреб церкви, але згодом набрала світського характеру. Українська драма мала теж спочатку релігійний характер. Розвивалась особливо в школі, звідки й назва «шкільна драма». З найважливіших українських шкільних драм цікаві для нас історичні. Перший, хто взяв до драми нову історичну тему, був Теофан Прокопович. Він написав драму «Владимір» на тему взятю з історії України. Провідною ідеєю в цій драмі є боротьба нового ладу зі старим. Героєм драми є князь Володимир Великий. Друга цікавіша драма називається «Ласка Божа» і є того ж автора. Темою її є боротьба українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького.

З козаччиною, її розвитком, її змаганням та боротьбою вяжеться повстання історичних народніх пісень, відомих під назвою думи. Українські думи є продовженням української лицарської творчости, що її зразки подибуємо в літописах, переказах і в «Слові о полку Ігоря». Є це поетичний літопис козацького життя. Думи ділять звичайно на дві групи: в одних оспівується боротьба козаків з турками і татарами, в другій переважно часи Хмельниччини.

Відгомін народнього життя разом із проблемами національної свідомости находимо не тільки в памятниках віршового та драматичного

письменства, але також у творах історичного характеру, т. зв. козацьких літописах, зпоміж яких найповажніші є літописи Самовидця, Величка та Грабянки. Козацькі літописи визначаються окремим своєрідним способом писання. Писані вони, як висловився Величко, «простим стилем і козацьким наріччям». Козаки писали на полі бою зброєю і кровю, а потім переливали це на папір і зберігали для памяти потомства. Зміст козацьких літописів виповнювала Хмель-

Осип-Юрій Гординський-Федькович

* 8. VIII. 1834 — † 11. I. 1888

ниччина і події по ній. Писали її сучасники-учасники подій. Важною їх прикметою є гаряча любов до батьківщини.

Коли ще згадати творчість Григорія Сковороди і твори таких авторів як Некрашевич, що вміли схоплювати поодинокі риси народнього побуту та достроювати свою творчість до народніх потреб, будувати на реальних умовах життя, то й буде все важніше, що дала нам середня доба. Нова доба, започаткована Котляревським, а підготована власне такими авторами як Сковорода, Некрашевич й ін., починається на зломі XVIII. і XIX. стол. і розвивається вже в скорому темпі, маючи багато рис літератури європейської.

Нова доба українського письменства, започаткована Котляревським, носить до деякої міри характер політичний, бо літературна творчість

тієї доби стає, так сказати б, на позиції національної боротьби. У ній був вислів національних бажань, соціально-суспільних і політичних вимог, словом, вона була отим криком спутаного національного життя, що раз-у-раз голосив світові про живу українську націю. Шевченко писав свого часу, що його поезія — це частина історії його народу. І це справді так було; коли

Михайло Старицький

* 11. XII. 1834 — † 27, IV. 1904

історію інших щасливіших народів творили великі політичні голови, визначні державні мужі, вожді тощо, то в нас ту роль перейняли письменники: Шевченко, Франко, Леся Українка, Хвильовий, дійсні духові вожді українського народу.

Чим замітний Іван Котляревський? Виступивши на літературне поле із своєю перелицьованою «Енеїдою» (перекладена й змінена на веселий лад давня латинська поема), він показав не тільки те, що жива народня мова гідна стати книжною, літературною мовою, але й те, що традиція козаччини була дуже ще жива серед українського народу, як це виходить з «Енеїди». Можна сміло сказати, що «Енеїда» лучить минуле з сучасним. Але це ще не все. «Енеїда» є

знаменитою сатирою на соціально-національний побут тодішньої України, тієї України, що в ній по приспанні великого національного руху стали ідеалом галушки зі сметаною і самогон. В «Енеїді» і боги і люди про ніщо інше не дбають, як про горілку і сало. Отож Котляревський бичує своїх земляків за їхній опортунізм і матеріалізм, за те, що дбали тільки про шлунок і про ніщо більше. Горілка мусіла бути при всякій нагоді, а то й без нагоди. Пізніше ота горілка довго ще покутувала в українській літературі, так наче б українця без горілки годі було уявити. І от оцю «горілчаність» серед українців між ін. висміяв у своїй «Енеїді» Котляревський. Сатири на суспільний лад складав і Петро Артемовський-Гулак. Його «Пан та собака» — це найвизначніша в українській літературі сатира на кріпацький лад, що його змалювала у своїх творах так чудово Марко Вовчок.

Зпоміж т. зв. харківського гуртку письменників, до якого належав Артемовський-Гулак, вийшов і творець української прози, Григорій Квітка-Основьяненко. Квітка писав твори напоєні релігійно-моралізаторською тенденцією на тлі українського побуту. Він уявляв собі, що світ побудований на непорушних моральних підставах; що так, як є, так і мусить бути, забуваючи про те, що кожна доба і кожне покоління ті основи інакше розуміє й змінює. Отож він думав, що кріпацтво установлене вищою силою і що його змінити не можна. Хоч і був Квітка щирий український патріот свого часу, то все ж його літературна творчість не має в собі нічого поступового, немає в ній того духа боротьби проти суспільно-громадянського ладу, який бачимо в Артемовського і який голосно, так яскраво й буйно розвинувся у Шевченка.

Поява Тараса Шевченка — це наче якась революція, наче якийсь переворот у нашому житті, в нашій історії. Як появився Шевченко, то наче б то якийсь велит стряснув усіма нервами українського почуття, пройшов буряним вітром по українських серцях, пригадавши славне минуле й кинувши страшне прокляття ворогам України. Важне те, що Шевченко вийшов із низів, із тієї найнижчої верстви української суспільності, що терпіла найбільше від українського пониження й нужди. Поет змалював колись свою рідну хату: криву, обдерту, з підсліпуватим вікном, хату як тисячі інших, що в них коротали життя нащадки тих, що руйнували Кафур й розносили шаблями польсько-королівські війська. Те минуле, що жило ще яскраво в па-

мяті народу, оуло жахливим противенством того, що бачив Шевченко навколо себе:

...німі на панщину йдуть
і діточок своїх ведуть...

Звідси випливає велитенське значіння історичних і політичних поем Шевченка. Був це національний крик проти уярмлення українського народу Москвою, проти обкрадення України; і соціальний крик за новий лад, тісно зданий з національним визволенням України, що має бути «без холопа і без пана». Шукаючи причин поневолення України, він бачив тільки одну Москву, але Москву як цілість. Не царя, не режим, не царських посіпак, як це стараються, викривлюючи Шевченка, пояснити «марксівські шевченкознавці», які кажуть, що мовляв Шевченко лаяв тільки царя і його жандармів. В дійсності він лаяв Москву всю, москалів і увесь московський нарід, московський імперіалізм і все, що московське. Шевченко ненавидів суть Москви, бо прозрів її наскрізь. Цар був для Шевченка лише символ усього безправства, що йому на імя Московія. Про нього говорив поет своїм гострим словом, напоєним глуом і ненавистю. Шевченко прокляв «людоїда змія» Петра Первого, і «голодну вовчицю» та злодійку Катерину, що зруйнувала Січ. Треба знати, особливо всім тим, що хочуть бачити в Росії союзника чи приятеля, що того самого Петра I. славлять тепер «вороги царя і буржуазії» — большевики, які між ін. силою зганяли у Львові українців дивитись на фільм про цього Петра I.

Не пощади́в Шевченко також і тих перекинчиків і перевертнів, яких ідеалом було дістатися до московського корита, та дісталось і численним українським панам, що жили «в селі обідранім кругом» і не хотіли цього бачити. «Грязь Москви» і «Варшавське сміття» це п'яно, яке Шевченко на віки випалив на чолі тих, що валялись у Москві й Варшаві під ногами царів і вельмож за дрібну посаду, за шматок гнилої ковбаси.

Одна суцільна книга поезій, що носить назву «Кобзар», книга задокументована і стверджена самим життям героя-мученика Шевченка. це той вибуховий матеріал, що ним на віки нагородана українська духовість. Можуть нас пацифікувати, можуть виголоджувати, у кайданах тримати, колективізувати, на Соловки вивозити, але того, що лишив нам Шевченко, нам не зможуть відібрати, бо завжди над нами лунатиме великий голос заповіту з його могутнім «поховайте

та вставайте, кайдани порвіте, і вражою злою кровю волю окропіте». Яснішої мети та яснішого дороговказу, як оці слова заповіту про те, що тільки через знищення ворога можна дійти до національного визволення, ніхто вже дати не

Леся Українка

* 24. II. 1872 — † 1. VIII. 1913

може. Тому то Шевченко на тлі нашого минулого оспалого століття — велит. Його сила — це сила стихії, яку має гураган або вибух вулкану. На тлі своєї доби Шевченко виростає як велитенське полум'я національних прагнень, якого ніщо не в силі стримати.

Своїм велитенським духом заповнив, запліднив Шевченко ціле наступне століття. Але перед тим ще література, не можучи яскраво виявити своїх політичних прагнень, переходить на тло народницьке. Цілий ряд українських письменників дає картини українського, майже виключно селянського життя. Розвивається буйно

проза, але вона і в тисячній частині не дає того за ціле століття, що дав сам Шевченко.

Більшого значіння хіба набуває драма і театр. Особливо ж театр мав деяку змогу виминати заборони і просувати щось, що могло по-

Іван Франко

* 15. VIII. 1856 — † 28. V. 1916

буджувати нарід до скріпленого національно-політичного життя. Правда, траплялися і в прозі, а зокрема в повісті, автори з національною і суспільною тематикою, як Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б. Грінченко і ін.

А тимчасом в Галичині література йшла власними стежками, хоч при цьому шукала звязку з Наддніпряниною, природнім осередком. Підвалини поклав тут М. Шашкевич своєю «Русалкою Дністровою», при допомозі І. Вагилевича, Я. Головацького та К. Устияновича. Та усю будову дав Іван Франко, найяскравіший вияв західньоукраїнського письменства. Як ув основі

творчости Шевченка стоїть його бунтарство, так і Франка визначає його протест проти накиненої чужинцями дійсности. Шевченко нищив Московію, Франко Польщу, польську шляхту та польсько-жидівську культуру.

Польсько-жидівський визиск українського народу найшов у Франка свого палкого ворога. У цілому ряді поезій, оповідань та повістей розгорнув він страшну картину галицької дійсности, особливо з близького йому робітничого життя, з життя пролетаріату, з якого теж сам походив. Франко типовий «Дух-Революціонер, що тіло рве до бою, рве за правду, поступ, волю», і що в образі «Каменярів» ставить українській суспільності як завдання працю. Але соціально-визволення може прийти тільки через національне, і Франко каже це у прологу до «Мойсея», що уявляє постать провідника, який виводить нарід з дому неволі. Поет розгортає тут величну картину національної віри:

«І станеш ти в народів вольних колі
Струснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі».

Це та сама ідея, яку висунув Шевченко словами:

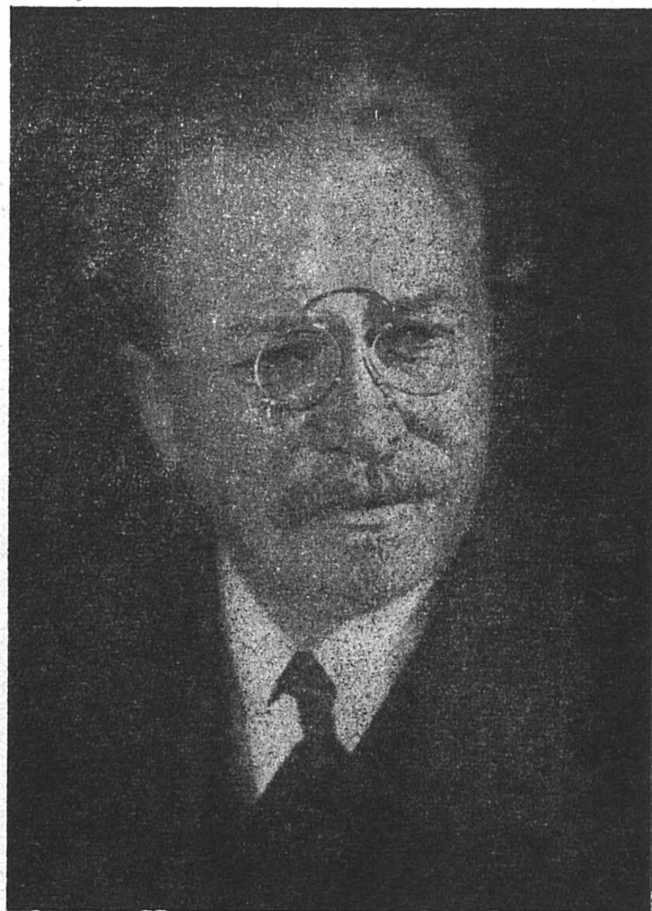
«В своїй хаті своя правда і сила і воля».

Шевченко і Франко — це стовпи української літератури, і то тієї літератури, що здібна виховувати нарід. На творах Шевченка і Франка виховуються і виховуватимуться дальші покоління нашого народу. Оба вони ненавиділи своїх гнобителів, впоювали ту ненависть у своїх читачів та вчили любити рідний край та працювати для нього, для добра його і слави. Нація в творах оцих двох велитнів духа завжди стоїть понад усе, понад усяку вузьку партійність, понад добро приватне, особисте, понад усі інші справи. Для нації віддали вони всі свої сили, весь свій запал, увесь свій талан і все своє життя.

А що далі? Довоєнні роки дали цілий ряд визначних поетів і письменників, але деякі з них мають значіння тільки для самої літератури. Вони поставили її поруч інших світових літератур і цим не менш заслужили собі на пошану, але Шевченкової чи Франкової сили вони не мали. І визначна письменниця Кобилянська із своїми постатями жінок, і Коцюбинський, майстер української новели, і Стефаник, маляр

упертости галицького селянина й витривалости його в боротьбі за свої права, та інші, як поет Олесь, Чупринка, Богдан Лепкий, В. Пачовський, П. Карманський, які збагатили українську літературу своїми гарними творами — все це переважно величини, без яких наша література була б убога. Не один із цих творців підносив у своїх творах такі чи інші суспільно-політичні питання. Але найближча нам із них поетка Леся Українка. Її здоровим світоглядом навіяні поезії й драматичні твори-поєми, її заклики йти на боротьбу навіть і без надії творять з неї справжнього поета-воїка національної боротьби. Після Шевченка й Франка знову залунало сильне слово, відізався сильний голос протесту проти гнобителя українського народу, проти Москви. Леся Українка мала знову відвагу показати українському народові, в чому причина його лиха, його неволі. І хоч не сказала вона цього просто безпосередньо, проте сказала сильно і гостро. Творчість Лесі Українки не зовсім була зрозуміла її сучасникам, і лиш сьогодні має вона близьких їй духом читачів серед нового покоління. Сьогоднішній читач творів Лесі Українки зовсім інакше розуміє їх, як її сучасники. Ті сучасники нарікали на Лесю за те, що вона брала далекі та чужі теми для своїх творів, але вони не розуміли, що те, що поетка бажала висловити та змалювати, не можна було інакше, отверто сказати. Московська цензура була б напевно зіла все. Той її протест проти завойовника, який Леся висловила напр. в творі «Вавілонський полон» або «Орґія», мусів висловитись тільки в такій формі, як Леся вибрала — у формі протесту поневоленого грека римлянином, чи євреїв вавілонською державою. Але цей грек і цей старинний єврей, це ніхто інший, тільки український нарід, а завойовник римлянин або вавілонянин це теж ніхто інший, як тільки Москва. Та не тільки протестувала Леся українка проти наїздників, вона теж закривала нарід до боротьби за свої права, показувала у своїх творах героїв, що їх слідом мали йти інші, що шанували свій рід і його славне минуле. Вона показувала героїв, які вміли боротися за свої права і які гидилися поклонятися наїздникові за те тільки, що він ласкавий і ставиться до переможеного поблажливо. Леся Українка не любила таких перевертнів, які готові були служити ворогові. В «Боярині» вона показує нам такого перевертня, що весь віддався москалям, забуваючи, що він не належить до них. Таких типів Леся гостро картала в своїх творах. Хоч і чужі

були теми творів Лесі Українки, але проте вони близькі й рідні нам, особливо сьогодні, коли ще так багато плодиться тих, що складають вірнопідданчі поклони перед червоним царем. Ні, не так Леся думала. «Убий — не здамся!» —

*Олександр Олесь,
що цього року святкує свої 65 ліття уродин
і 40 літ літературної творчости*

оце було гасло всього Лесинського життя-творчости. Вона вчила своїх читачів гинути чесно, але не піддаватися ганебно ворогові.

У перші роки світової війни наша література немов затихла. Але тим голосніше виявилась вона, вибухла з першим поривом революції. Великий зріст книжньої продукції, що відповідав зростові національної свідомости мас, показав і нові таланти. Правдивим співцем відродження став Павло Тичина. Його «Соняшні клярнети» мають усі риси щойно відродженого і відновленого погляду на світ, наче б людина наново народилась і побачила все в першій, неймовірній красі. Бо й справді тоді над Києвом стояв «зо-

лотий гомін», і голуби, і сонце, і предки встали з могил, це був нечувано життєрадісний час людини, що скинула кайдани. Але Тичина не мав характеру ні Шевченка, ні Франка, ні Лесі Українки з її «убий — не здамся!» Тичина зволів жити хоч ганебно, аби жити чи животіти. Що раз нижче котився цей великий колись поет і скотився до ролі третьорядного віршописа, який творить на замовлення советського уряду.

До великого розцвіту дійшла в пореволюційній добі проза: оповідання, повісти, романи. Серед цілого роду прозаїків цього часу визначаються такі нещоденні таланти, як Григорій Косинка, Мчх. Івченко, Вал. Підмогильний, Ю. Смолич, М. Йогансен і багато інших, серед яких осередне місце займає незабутній Микола Хвильовий. Він вийшов з комуністів, але як побачив, що під цим комунізмом та соціалізмом криється давня, стара Москва, якої єдиним завданням було «собираніє руської» землі, відійшов від комунізму. У своєму недокінченому романі «Вальдшнепи» вивів Хвильовий яскравий тип націоналістки Аглаї, яка ненавидить усією душею того «центра всесвітнього міщанства», Московії. Він висунув гасло «геть із Москвою, бо в ній нема нічого, чого можна б учитися» та радив звертатись до Європи, що видала стільки світлих мужів. Сміливим, відважним і безпощадним своїм словом Хвильовий виступав проти Москви, і в цьому він близький до Шевченка, Франка та Лесі Українки. Хвильовий у нашій літературі четверта величина, якої позавидувати нам можуть і чужинці. Своїми високимистецькими творами дав він новий напрям літературі, як щодо форми, так і щодо змісту ідей, які втілив у своїх творах. Цей напрям советська критика назвала «хвильовізмом». Його голосний крик «геть із Москвою!» залишився в душах східноукраїнської молоді, яка тільки й жде тієї хвилини, щоб його здійснити. Твори Хвильового матимуть довго величезне значіння, бо він був у советській дійсності найхоробріший і найвідважніший з тих, що виступали проти Москви. Не довго однак довелось Хвильовому проголошувати свої ідеї. Обставини, які запанували в Сх. Україні під режимом червоного Сатрапа Сталіна довели його до самогубства. Не

стало Хвильового, та дух його живий по цей той бік Зруча. Скоро почалось у Советах масове винищення письменників, що проявляло в своїй творчості будь які риси націоналізму. Рік після смерті Хвильового (1933) розстріляно молодих і талановитих Олексу Влизька, Дмитра Фальківського, Григорія Косинку і ін., а багато заслано на Соловки.

Куди щасливіша, хоч і не така сильна талантами показала література західноукраїнська та емігрантська. Користаючи з трохи кращих цензурних умов могла появись не одна визначна постать. Центральне місце серед західноукраїнських поетів займає націоналістичний поет Євген Маланюк, якому большевики вже давно грозили розстрілом. Визначне місце серед націоналістичних поетів займають також Юрій Клен (в своїх «Проклятих роках» вивів кошмарну картину советського життя в Україні) Олекса Стефанович, Леонід Мосендз, О. Ольжич, Олена Теліга, Наталя Ливицька, Б. Антонич, Б. Кравців, а на Закарпатті Зореслав, І. Ірлявський, І. Колос, Боршох Кумятський, М. Рішко, Ф. Бєвєр і ін. Творчість цих письменників, як сучасна нам, повинна бути відома кожному, хто хоче пізнати головні духові прояви, що знаходять свій вислів у літературі.

Між прозаїками на видному місці стоїть Улас Самчук, відомий своєю трильогією «Волинь», і Галина Журба, Ю. Станинець, що дали гарні твори з сучасного життя.

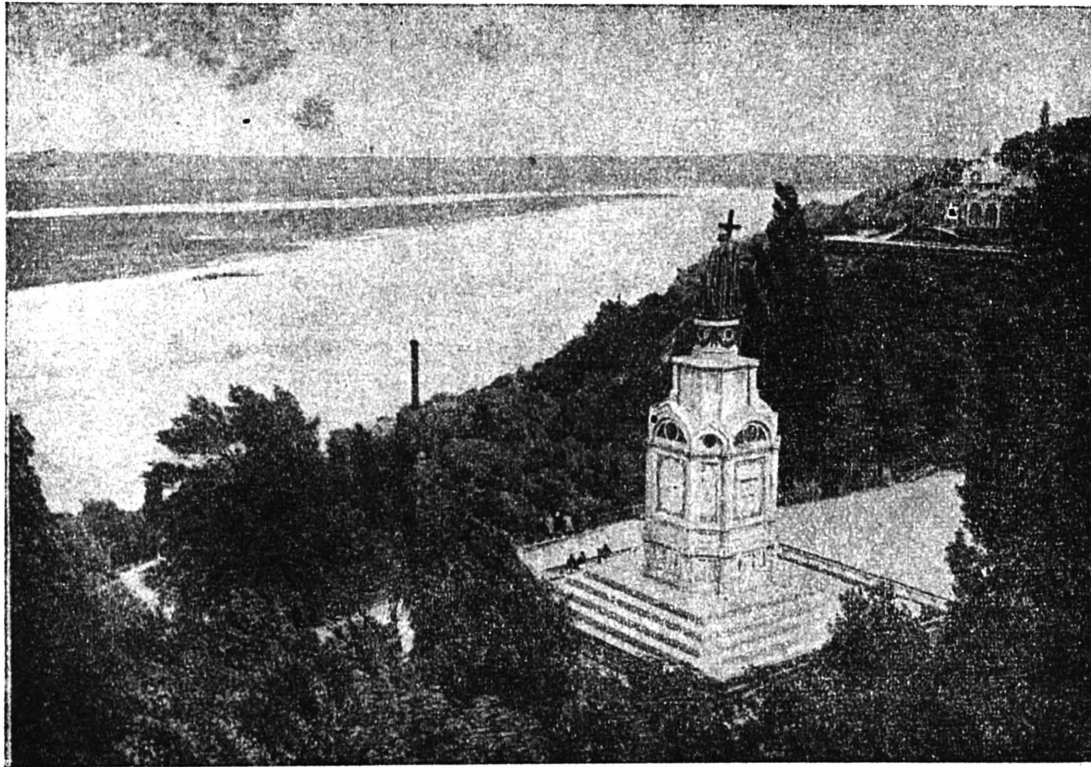
Саме перечислювання імен авторів чи їхніх творів не може дати справжнього образу того фронту національної боротьби, що зветься українська література. Знаходимо у ній все те, що хвилює нашу сучасність. Вона справді найкращий і найвірніший відбиток сучасності, того неспокоїного, буряного сьогодні, що в ньому валяться старі і будуються нові вартості, коли стає потрібна нова людина з героїчним поглядом на світ. Цю людину виховує та література, про яку вище мова, виховують твори тих поетів і письменників, яких ми тут згадали, починаючи від Шевченка аж по найновішу українську літературну творчість, що продовжує сьогодні героїчний шлях української нації в поході віків

I. Значіння культурности народу.

Вступ: культура як вплив природних і життєвих потреб людини.

Культура, це всі духові й матеріальні вартості, які кожний нарід творить впродовж свого історичного розвитку.

Як тварина так і людина на найнищих щаблях свого розвитку не має ніякої культури. Під словом культура розуміємо все, що людина знає, що вміє зробити й робить, чим вона властиво й різниться від тварини або цілком дикої пів-людини. Про більшу або меншу культурність (культурність завжди означуємо шляхом порів-

Памятник князя св. Володимира Великого над Дніпром

Культура, яка є виявом специфічних духових прикмет кожної нації; є чинником, що прискішує і вможлиблює внутрішню спійність нації. Але крім того вона відіграє не меншу роль й на відтинку боротьби з оточуючим світом. Вона простелеє шлях до опанування, оточення до цілковитого підчинення його. Бо дуже часто так буває, що перед політичним чи мілітарним опануванням йде на сам перід опанування культурне.

А в дальшому, культура як скарбниця знання й життєвого досвіду, помагає віднайти такі методи боротьби (технічно-військові, господарські й організаційні), які в даний момент є найбільш відповідні і найскорше ведуть до цілі.

нання одного народу з другим) свідчать: вірування, релігійні обряди, пісні, байки, перекази, оповідання, освіта, громадський лад, право, звичаї, будови, одяг, зброя, мистецтво, знаряддя, начиння, спосіб ведення господарки а навіть і кухня.

У боротьбі за право жити і розвиватись на землі, боротьбі, що від сотень тисяч літ кипить по всій землі, як серед тварин так і серед людей, все перемагають і здобувають право на життя найкращі. У світі тваринному «найкращими» уважаємо тих, що є або сильніші або хитріші або сміліші, або краще зорганізовані у громади й визначаються більшою самовідданістю — у людей же до тих прикмет доходять і інші, що

з них вирости і вони дають право сказати, що людина перемагає ще крім того і своєю більшою культурою. Словом, культура без сумніву велика сила. Приклад маємо всі перед собою — німці, що перемогли так швидко і легко бундючних поляків. Але не забуваймо що перемагає не сама культура а людина, вартісна, енергійна, повна самопосвяти, людина зусиллям і витривалістю. Отже німці перемогли не лише тому, що мають культуру, зброю яку самі виградали і зро-

ланти» одні використали свої природні можливості, а інші змарнували їх. Тільки праця і боротьба дає право до життя. Хто хвилево впав у боротьбі (і таке трапляється), але хоче знов піднятися — мусить зібрати всі свої сили і вишкочити всі свої здібності, щоб здобути собі перемогу і право на життя.

Всім відомо, що дурень, недоумок не має тих прав, які має всяка розумна людина і сам дурень із цим годиться, почувавочи себе менш вар-

Памятник гетьмана Богдана Хмельницького в Києві

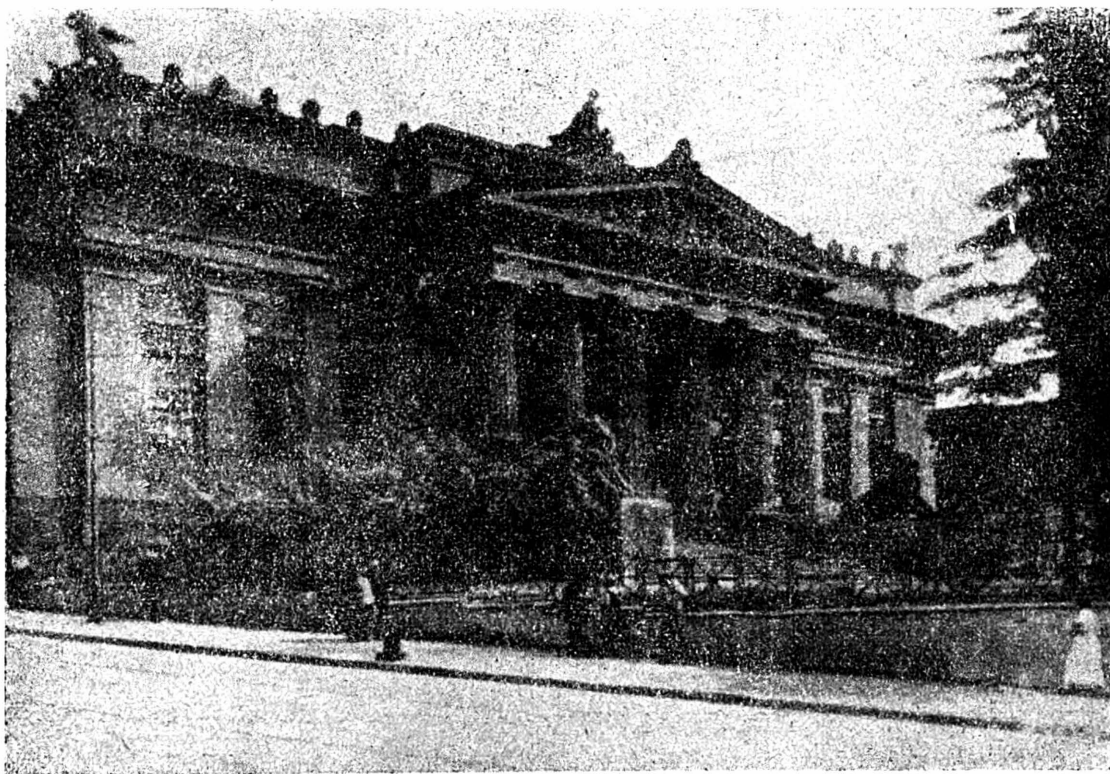
били, але й більшу свідомість вищу культуру, кращу організацію і ліпшу обслугу тої зброї. Дайте ту всю зброю без німецької культури полякам і їх все одно розібють. Звичайно без зброї ніякий найкультурніший нарід не переможе в боротьбі, але культурний нарід завжди матиме високу перевагу над народом некультурним, хочби так само озброєним.

Свідомість своєї культурности підносить серед народу певність своєї сили, а тим самим збільшує його силу і дає йому моральну міць оперту на свідомости свого права, яко «найкращих» не лише жити самим, але й панувати над приналежним окруженням. Всі народи є рівні перед Богом, але як у відомій притчі «про та-

тим від інших. Тому наші вороги, загарбавши наші багатства, нашу Батьківщину, намагаються нас переконати, що ми задурні, що-б керувати своєю долею, що ми найліпше зробимо, віддавши навіть себе з усім своїм майном у повне розпорядження власне наших ворогів. Нашою нібито «некультурністю» стараються наші вороги виправдати вже від давна перед світом свою звірську «опіку» над, мовляв, «диким» народом, якому небезпечно довірити навіть його власну долю. Тому від того часу, як нашим ворогам вдалося запанувати над нами, вони безнастанно переконують усіх, а втому числі і нас самих, що ми нащадки якихсь дикунів і горлорізів, що ми й досі нижчі від них і тому не сміємо навіть

мріяти про свою державу. Природно, що сих ворогів своїх ми зможемо змусити мовчати, змусимо признати нашу культурність лише зброєю, але наша перемога буде тоді лише можлива, коли ми запізнаємось із нашою власною великою і прекрасною культурою, зміцніємо свідомістю її великої вартости і вищости над дикими культурами наших ворогів, пристрасною волею зберігти й розвинути її так далеко і широко як тільки стане нам сили. Отже ворога переконаємо у

стецтво (різьблення, малюнки, оздоба) свідчать про те, що вони були осілим народом з високою культурою, якої де які сліди збереглися в нашій культурі до нині. Памятки т. зв. трипільської культури складаються з оздобленого глиняного посуду робленого за допомогою гончарського круга, оздобленої зброї, зразків людських осель і прикрас різного роду. Ці знахідки показують нам без всякого сумніву, що Україна від дуже й дуже давна була органічно включена

Український національний музей ім. Шевченка в Києві

свій час силою, але самі мусимо зараз знати, чий ми сини, якого роду, що той рід має і на що має повне право!

II. Найдавніша культура наших далеких предків.

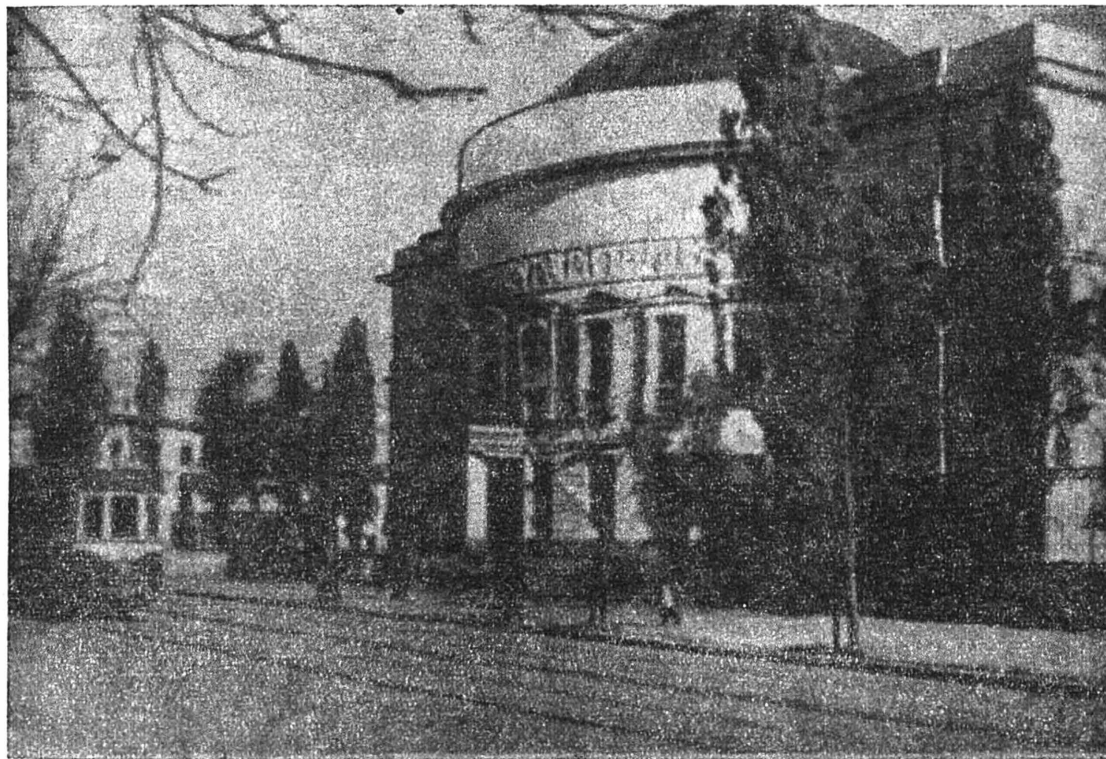
Ми не знаємо з усією певністю, але багато є доказів на те, що наші предки вже від кількох тисяч літ живуть на цих землях. Сліди їхнього перебування, які знаходимо, розкопуючи старі могили, вимовно свідчать, що ці далекі предки не були нічим нижчими, а навіть вище стояли від своїх сусідів. Їх посуда, їх камінна, а потім бронзова зброя, їх знаряддя й їхні звичаї та ми-

до культури східнього середземно-моря, та наддунайщини, а натомість кочівна культура, культура центральної Азії, була Україні цілковито чужа й ворожа. З тої причини Україна від віків і тисячеліть була в безперервному конфлікті зі степом, прибіжищем різних орд. Бо тут ходило про два різні життєві стилі, два способи життя — два окремі і ворожі собі світи — хліборобський конструктивний і кочовничий руйнуючий. Це дійсно застановляюче і багато мовне, що Україна, знайшовшись на грані двох окремих світів не затримала свого питомого обличчя, а навідворот яскраво поглибила свою духовість і оформила її. Отже тут маємо до діла з безперервною культурною тяглістю, узмисловленою

в хліборобськості України. І тому ясно, що Україна належить до найстарших хліборобських країв Європи, і що наша культура, культура трипільська, ввійшла як підставова частина в склад пізнішої європейської культури. Це факт не малої ваги!

Ця культурна вищість була причиною того, що хоча по нашій землі не раз прокочувалися дикі орди зі сходу, але наш культурний тип,

вян мову і відмінні звичаї. Предків сучасних москалів уважав наш літописець (і як показали найновіші досліді цілком слушно) за нарід лядського коріння. Звичаї же їхні і життя він уважав просто за звірячі. Зброю мали наші предки за князівської доби таку: двосічного меча, списа, щит, лук, і стріли та шолом і дротяну сорочку. Одягалися в полотняну одіж або в шкірки. Жили окремими хуторами, з яких згодом повста-

Український педагогічний музей в Києві

підставові прикмети нашої культури, збереглися до нині.

Звичайно що хоча багато оздоблених і мистецько виконаних предметів збереглося від тих часів, однак усеж лише починаючи від княжої доби, маємо докладніші вістки про культуру наших предків отже знаємо, як приблизно виглядало їхнє життя, яких 1200 літ тому.

Вірування: Дажбог — сонце, (добробут), Сварог — вітер, Перун — грім, (війна), Волос — худобячий бог, Купало, коляда і т. д.

Найдавніші колядки як і звичай колядувати та щедрувати, Маланка й Купала, походять ще з передхристиянських часів. Постаті деяких богів різьбили наші далекі предки з дерева. Предки наші вже тоді мали відмінну від інших сла-

авли села, (міста — твердині). Города будувалися для оборони певної околиці і людей з тої околиці. Города найчастіше будували як і в цілому світі, на горбах або на островах з дерева на початку, а потім і з камення. Головною частиною города були оборонні мурі і укріплення. При городі виростали торгові міста, святині, палати князів, бояр.

Після прийняття християнства у містах будували церкви, монастирі та школи. З тих далеких часів зберіглися й досі величні будови: Десятинна церква (багато оздобленна мозаїками та фресками). Київська Софія, Печерська Лавра. Михайлівський монастир, Чернігівський Спас, Успенська Церква, Ілїнська церква та інші і рештки Золотих Воріт у Києві), об які, як бре-

шуть поляки — «історики», мав пощербити свого меча Болеслав Хоробрий, хоча ці ворота збудовані були на кільканадцять літ пізніше після смерти того короля).

Сухопутніх шляхів ще майже не було. В 1015. р. перед походом на москвинів мусів Володимир Великий наказати прорубати для війська серед пралісу дорогу.

Займалися тодішні українці: хліборобством, ловецтвом, бджільництвом та скотарством. Вели рівнож жваву торгівлю з Півднем та Північчю, а також подекуди і зі Сходом. Орала кіньми та волами (в одному оповіданні згадується за «супругу волів», се б то двоє спряжених волів — звідси у москалів жінку зовуть «супругой», що також показує про їхню культурну нижчість, вони не спроможні були ще бачити в дружині — людину, приятеля, а лише помічну силу).

Ремесла були такі: теслярство, ткацтво, шевство, сідельництво, шапкарство, склярство, ковальство, ліярництво і т. д.

Подружжя за найдавніших часів мало характер випродання дівчини, а пізніше купівлі від батьків за віно. Любили наші предки музику (бубни, сурми, сопілки, гуслі), та пісні (були гудці та співці), любили весільні забави (скомо-рохи або блазні і танцюристи).

З приходом християнства повстали монастирі та школи. Разом з християнством прийшла письменність, але чужою хоч і дуже не подібною до нашої стародавньої мови, мовою староболгарською що її тепер зовуть мовою церковно-славянською. Всі пам'ятки письменства князівської доби писані не нашою, а тою староболгарською мовою, тільки з що раз то більшою домішкою українських слів. З рештою у західній Європі писані всі твори до 17 століття також мовами не національними, а чужою латинською мовою. Вже Володимир Великий брав дітей з домів визначніших родин і наказував їх вчити. Ярослав Мудрий також дбав про школи. Книжки тоді писали від руки, тому їх було мало і вони були дуже дорогі (малий молитовник 8 гривень, а ціле село коштувало 50 гривень). Ярослав Мудрий заснував у св. Софії першу бібліотеку. Наукові твори обхоплювали крім українознавства (літописи) ще й природознавство, а по часті й географію, та філософію. Вже за князівської доби крім знахорів були й лікарі. Була своя монета — «гривні», був своєрідний державний устрій судівництва, закони (Руська Правда), була багата героїчна література («Слово про похід Іго-

ря», «Поучення Володимира Мономаха» «Ходження» і т. д.).

Отже ми бачимо, що за князівської доби наша культура була багато вища за сусідні: польську, угорську, московську.

Катедра св. Юра у Львові

III. Культура наших предків за доби литовсько-польської та козацької.

У 14—16 століттях хоча державність наша впала, культура так би мовити розгоноювою силою продовжує розвиватися далі, так матеріальна як і духовна.

Росте годівля худоби та овець, поширюється хліборобство і ловецтво (вже на вивіз). Чим раз більше зростає городництво, хмілярство, гірництво, споживча промисловість і ткацтво. Багатші будують собі малі замки та укріплення. Життя стає барвнищим, людиність починає багатше одягатися (багаті козацькі одяги), на бенкетах вживає все складніших і вибагливіших страв і все більше звертає увагу на чемність поводження. Побут той описаний в Енеїді Котляревського.

У шкільництві під впливом західних течій розбуджується охота до вищої освіти. Найстарша «грецько-славянська школа», або гімназія була заснована 1586. р. у Львові. На початку 17 віку

школи були у Перемишлі, Рогатині Галичі, Городку, Комарні, Замості, Холмі, Любл ні, Бересті, Пинську, Луцьку, Камінці. В Острозі та Києві були вищі школи, що звалися Академіями. Багато з українців продовжували ще освіту за границями на найславніших вищих школах у Падуді, Болонії та інших містах. Де що пізніше були українці студенти на університетах Липська (Ляйпціга), Гайдельберга, Королевця (Кенігсберга), Штрасбурга і інших. Розвивалося мистецтво

сварилися між собою, мов перекупки. Чужинців москалі боялися. Після зустрічі з чужинцем москаль мусів сповідатися. Про науку на сході то не було й мови. Громадянських організацій, подібних до наших брацтв не було жадних. Жінки, як скрізь на сході сиділи замкнуті в «теремах» і т. д. Литва перейняла від нас багато, а в першу чергу право, т. е. «литовський статут» був писаний нашою мовою і розд. 4 ч. I. наказувалося «всі листи, виписи і позви писати не

Українська національна опера в Києві

і письменність, розросталося друкарство. З наведеного бачимо, що треба було не аби якого нахабства, польському письменникові, Сенкевічеві, що-б відважитися змалювати козаків, як якіхсь дикунів-п'яниць, а пересічним полякам треба було бути досить таки не освіченим. що-б повірити тому і повторювати всі ті брехні!

Москалі також охоче підтримували цю думку і навіть переконали не одного з легковірних у правдивості того. Але справа представлялася як бачимо цілком інакше. В той час, як ми мали таку культуру й освіту москалі жили як справжні дикуни. Московські попи сиділи в Москві з мисками вздовж вулиці, чекаючи поки хто кине велику мідяну копійку за сповідь і при тому

якою іншою мовою і словами а українською». Присяга також мала складатися так: «Я присягаю Пану Богу в Тройці Єдиному».

Уже в 1596. р. був виданий Лаврином Тустановським славяно-український словник, в якому перекладено важніші слова зі славянської на ту українську мову, якою ми говоримо і яку сміють звати некультурні москалі та поляки недавно вигаданою. В ньому знайдете такі слова як «клубня будую, литка, гомін, крейда, дах, хустка, безодня, дякую, і т. п.»

Навіть не маючи вже держави, ми вчили москалів усього, навіть мови. Наші пісні в перекладах охоче співалися москалями. Наука наша стояла високо. Історії вчилися москалі з пра-

ці нашого земляка Інокентія Гизеля (на протязі двох століть був одним підручником). Граматика Мелетія Смотрицького, аж до видання московської Ломоносовим була, як казав той же Ломоносов «вратами учености». Правопис український панував на московщині аж три століття. Петро I, цар московський, писав, що московські священники «грамоте мало умеют», а тому наказував хоч душ 10 послати на науку до Києва в Україну. У Києві тоді стало вчилися біля

геть. Земля, кажуть, така не може роздобути людини, що-б письменна була». Коли-ж Борис Годунов послав 30 душ молоді вчитися за кордон, то до дому вернув лише один!

І той сам Петро I, що зруйнував Україну, писав, що попи московські «грамоти мало вміють і що слід би їх післати до Києва у школи вчитись». Українці ставилися з погордою до москалів і навіть такі оборонці православної віри, як кн. Острозький воював проти москалів і нена-

Український університет св. Володимира в Києві

сотні студентів із-за кордону. В Україні була сила друкарень, а саме у Києві, Львові, Острозі, Дермані, Чернігові, Новгороді Сіверському, Почаєві, Крем'янці, Снятині, Зблудові, Крилосі, Могилеві, Рахманові, Четвертині і перша друкарня взагалі на українських землях в с. Грушові в Карпатській Україні та в багатьох інших містах. Видано було багато шкільних підручників ще в 16—17 вв. з усіх ділянок знання і вчили по школах тоді все нашою мовою. У московщині на науку тоді дивились, як на вигадку діавола, темнота була страшна. Навіть кандидати на попів, як свідчить на початку 16 віку Геннадій «читали — і ступити не вміє, а наказу вчити азбуки, а він посидить трошки і тікає

видів її. Московський вчений Пипін пише, що в Московщині «справжньої школи не було ніколи, навіть там не знали, що воно таке», а коли пізніше зрозуміли, що наука потрібна мусіли кликати українців. Почали москалі добре платити українцям і деякі із них стали туди йти і здобувати слави, підіймати освіту одного із своїх одвічних ворогів.

Ще року 1649. покликано українців, що-б організували в Московщині справжню школу, одначе пізніше посипались доноси і почалися арешти й труси — дикі і темні москалі боялися науки. Але потрохи наші культурні впливи зростали і ми закидали Москівщину своїми книжками. Звичайно Москівщина боролася проти цих впли-

вів і навіть знищено оригінал книжки Дмитрія Ростовського (українця Дмитра Туптала) «Четі Мінеї», а видано де що перероблене видання. Українські впливи позначилися на московській одежі, музиці, праві, літературі і мові. Ідуть тодіж будувати чужу державу і підіймати чуже життя на вищій щабель і вчені і ремісники. Хори московських катедральних церков аж до останнього часу вдягалися в нашу ношу. Голіцин мав зачіску українську, судівництво поширюють українці, царських дітей вчать українці і т. д. На книжках заголовки давали москалі, мов жиди, на кінці і від нас навчилися давати їх з початку. 1673. р. годинникар український Петро Весоцький зробив на Коломенському палаці мідяних левів, що самі ворушилися та ревли і москалі збігалися дивитися на сю дивовижу. Ми навчили москалів виголошувати проповіді, ми навчили давати вистави в театрі і ми-ж нарешті навчили писати вірші. Дійшло до того, що всі вищі духовні посади зайняті були українцями і року 1754. мусіла окремим наказом цариця зясувати, що можна навіть і не українців призначити на вищі духовні посади. Ще у 18 століті москалі безнастанно домагалися присилки українців учителів. Українські вчителі несли тоді культуру не до самої лише Москвіщини, вони позакладали школи також у Сербії та Болгарії. Перша історія Болгар написана Юрком Гуццом (родом із Карпатської України) і Болгарія збудувала йому памятника, як борцеві за їхнє відродження. Ліпші перекладачі з чужих мов, ліпші місіонарі, ліпші медики, були українці. Московські церковні книжки, які аж рябіли від помилок виправляли українці, першого катехізиса уклали українці, перевірену біблію уклали також українці. І в ній досі залишилися старі українські форми.

Українці вплинули на формування московської літературної мови, вониж покладали міцні підвалини під московську композиторську музичну творчість (Бортнянський, Березовський, Ведель). Москаль — професор Безсонов пише: Українці заняли самі визначні і впливові місця від ієрархів до керовання ними створених консисторій, від вихованців царських родин до ректорів, професорів і вчителів ними-ж проєктованих шкіл, до кабінетних і друкарських вчених, діловодів і секретарів. Все вони зреформували аж до зовнішности архиєрейських домів, способу життя, екіпажів і зброї, одягу наймитів і складу бібліотек».

Але хоча дикі й темні москвини мусіли прий-

мати нашу культуру, одначе вони палко ненавиділи нас, яко чужинців. Завдяки-ж своїй темноті не могли зміркувати навіть, що їхні власні звичаї є смішні і дикі. Вже року 1629. звелів московський собор українців (яко обліванев) перехрещувати вдруге і так діялося аж поки врешті східні патріярхи зясували дурним московським головам, що навіть католиків не вільно перехрещувати. В році 1655. радилися в Москві, чи можна українців пускати у церкву. Взагаліж, москалі намагалися боронитися з українськими впливами у себе. На наші книжки сипалися заборони з боку москалів. 1627. р. було засуджено на знищення твори Ставровецького і заборонено їх набувати. 1672. р. заборонено тримати українські книжки у себе а наказано здавати їх воеводам. Собор 1690. р. засудив на знищення книжки Полоцького, Могили, Галятівського, Барановича і інші. І поклав на них анатему — прокляття. Але се мало помагало, одначе завдяки тому сила українських книжок загинула навіки. Мало того, наші українці, як я вже зазначив озброювали духово і технічно своїх ворогів, які намагалися нас винародовити. Вже цар Олексій, повідомляючи про згоду з Хмельницьким домагається що-б українці уподібнилися зовнішно до москалів і «хахли, которие на головах» постригли. Петро I наказує Україну «к рукам прибрать». І починається люта нагінка на все українське.

Вже Петро I вважав усіх українських гетьманів за зрадників і на самих роботах вигубив він більше 20 тисяч козаків, не рахуючи тих що вернули каліками. Року 1737. кн. Барятинський арештував увесь Київський Магістрат і відібрав «грамоти» міста, що-би в обороні прав не було на що покликуватися. Року 1677. починається нагінка на українське друкарство — наказує московський патріярхат видерти багато сторінок з українських книжок, бо вони «не сходни с книгами московскими». Києво-Печерській Лаврі заборонено будь що друкувати без дозволу Москви.

Лавра не погодилася з цим наказом, видрукувала, не питаючись дозволу І том «ЧЕТІ МІНЕІ», а з приводу друку псалтиря писав настоятель Лаври, що українці «не вміють облікоша читати по московському і не будуть купувати». Це вказує, як то дуже тоді різнилися нібито спільна церковно-словянська мова. Тодіж заборонено вивозити до Москвіщини книжки друковані мовою українською та словянською. У 1720. р. Петро I видає наказ що друкувати можна ли-

ше старі церковні книжки в друкарнях Києво-Печерській та Чернігівській та й ті не сміють «ніжкої розні і особливого наречія по сравненні с велікоросійськими» мати. 1724. р. покарано Лавру карою в 1000 рублів за видрукування книжки «не во всем с велікоросійського сходної». Така-ж кара зустріла Чернігівську друкарню, а що чернігівці продовжували друкувати книжки без дозволу, то москвини сконфіскували друкарню. 1726. р. дали дозвіл видрукувати акафіста св. Варвари з умовою, що-б його переклали на московську мову. 1769. р. Лавра просила дозволу видрукувати українські букварі, бо московських люде не розуміють і не купують — москалі тоді почали відбирати й ті українські букварі, що вже були на руках. 1755. р. наказано переробити «Четі Мінеї» на московське, а український зразок знищити. Як бачимо, чужинці користалися охоче послугами тих, що зраджували батьківщину, йшли працювати в Московщину, але рішуче поборювали українську культуру в Україні і не диво отже, що у 18 віці значно зменшилося число друкованих книжок, а за те збільшилося число рукописів. Московська цензура не давала жити. Катерина II вживала всіх заходів «чтоби век і імя гетманов ісчезло», а разом з тим, зникло «розвратное мненіє, по коєму поставляют себя народом од російського отлічним» (себто відмінним, окремим). 1775. року скасовано було старе українське право, на основі котрого жив і розвивався наш нарід сотні літ. А 1785. року (себто тоді, коли у Франції скасовано зовсім, а в Австрії обмежено) ця «найкультурніща» володарка Московська, що переписувалася з Вольтером — завела кріпацтво.

Ця політика варварів-чужинців, що запанували на українських землях дала свої наслідки. Коли мандрівець Павло Алепський ще року 1653 писав про українців, що всі вони за невеликим винятком грамотні і навіть більшість їх жінок та дочок уміють читати і гчаться навіть сироти». Коли як показує перепис 1740—48. років у сімох полках Гетьманщини було 866 шкіл на 1094 осель, а перепис Румянцева в Чернігівському полку показує 143 школи на 142 оселі; коли 1768. р. пересічно одна школа припадала на 746 душ через 100 років після «культурного» господарювання чужинців у 1875. р. на тій же землі одна школа припадає на 6730 душ! Населення зросло, а шкіл зменшилося, аж втричі! Ще гірше було на Харківщині: там 1740. р. було 866 шкіл, а через 60 років їх не стало і чернігівсь-

кий архієрей писав ген. губернаторові Куракіну, що при проїзді по губерні не знайшов жадної школи.

Такий же приблизно стан освіти був і на інших наших землях, на яких господарювали поляки, або інші чужинці. Слід нагадати ще, що тоді коли в Москвічині не було жадного університету, старшина українська енергійно домогалася переробити Київську Академію на Університет.

Року 1763. уряд гетьманський подав проект про утворення двох університетів: одного в Батурині (з факультети) і одного в Києві (4 факультети).

Звичайно москалі не допустили до повстання сих огнищ освіти і лише дуже не численна українська молодь могла здобувати тоді справжню освіту в західньо європейських університетах. Отже, як і завжди, той, хто мав у руках державну владу, використав знання, яке здобував собі і тільки для себе від поневоленого багато культурнішого українського народу, а цей нарід зіпхнув у темряву! Чужинець може навіть добре заплатити окремим одиницям поневоленого народу за те, що вони своїм хистом йому служать, буде їх вихваляти, але поневолений нарід на сьому лише програє, втративши з початку ті культурніші одиниці, а потім буде мусів боротися з сильним ворогом. Не можемо виправдувати їх тим, що пішли мовляв, «здобувати на ширшому полі слави», бо славою їхньою оздобили чужинці себе, їм дали тільки особисті нагороди і тому вони «для лакомства нещасного» зрадили свою напію! Були й такі зрадники, як митрополіт Миславський, що помагав знищити одинікий центр української культури Київ-Могилянську Академію, наказавши їй на дальше вести науку на чисто «російском язике» та пильнує, що-б все вимовлялося по московськи і від тоді введено до Академії, яко окрему науку, науку московської мови. Одночасно знищено було всі прояви окремішности в церковному житті, бо наша українська церква, хоча була і православна, але різнилася від московської своїми деякими віруваннями (чистилище) обрядами, хрещення, вінчання, похоронами, а навіть деякими святами. Наше духовенство ще з часів Хмельницького поставилося вороже до всякої спілки з Московією. Коли 1654. року прибули до Б. Хмельницького послы з подарунками від Туреччини, Московщини й Польщі, то представник українського духовенства з нагоди того, що ці подарунки були загорнені різно (польські в килим, турець-

кі в дорогий шовк, а московські в рогожку з лика), казав що це опакування віщує нам певну будучину, а саме, нарід наш у спілці з москалями буде обгортатися в рогожки.

Присягу Московському цареві власне православне духовенство відмовилося складати, заявляючи устами митрополита Київського, що духовенство не визнає нічиєї чужої влади над собою, не згодився привести до присяги Киян і загрозив, що почне боротьбу з москалями. Св. Дмитрій Ростовський, як стверджує московський професор Шляпкін «був оборонцем самостійности української церкви і не долюблював Московську державу». Митрополит же Тукальський у відповідь на намови московські відповів такими словами св. Письма: «врагу твому віри нікогдаже не даждь». Тільки 1685. році московська влада забороняє київському митрополитові зватися «митрополітом Київським, Галицьким і всея Руси», а наказує зватися митрополитом «Малия Росії», З того лише часу, чужинець для баламуцтва вводить таку дивоглядну назву. Нарешті року 1686. москалі підкупили турків і царгородського патріярха єрусалимського й ті віддали українську церкву під московську зверхність (Досифей, Єрусал. патріярх одержав 200 зол., а український гетьман зрадник Самойлович одержав за це, що-б був тихо, золотий ланцюг і два алмазні клейноди).

Катерина ж друга повідбирала для москалів та своїх коханців велику кількість монастирських земель, доходи которих давали змогу перед тим монастирям переводити велику культурну працю. Митрополит київський відважився за це кинути анатему на московський уряд, але його арештували москалі, забили кия в рота, а по тому засудили на заслання на далеку північ. Але й там не скорився оборонець української церкви і прав України! Тоді його судили в друге і дали йому (70 літньому дідові) нове призвище: Андрій Брехун і засудили на смерть, але замість того замурували в казематі і чотири роки там морили його голодом і холодом, аж поки він віддав Богу душу. Так нищили нашу культуру і все питоме українське чужинці, що у нас вчилися, а потім нас ганьбили і залплювали перед світом.

IV. Нові часи.

На короткий час завмерла наука і письменство, театр і пісня, а ще раніше будівництво і промисл та торговля, але вже в 1798. р. з виходом у світ «Енеїди» Котляревського починаєть-

ся доба літературного, а згодом і культурного життя. Лише, як після важкої хвороби тифу чи іншої нарід починає опритомнюватися і поволі пригадувати те, що з ним було. Багато українських вчених заражених чумними зародками москвофільства або польонофільства продовжують, часто несвідомо разом з духовою поживою ширити й чужу отруту.

Де-хто з них, як напр. Драгоманів є безпосередніми спричинниками провалу нашої визвольної боротьби в 1917—20. р. і є духовими батьками Чубарів та Винниченків. Але було багато визначних письменників, учених і діячів що своїм вогненным словом розігрівали людські серця і вели нарід український шляхами, якими йшли його славні прадіди. На чолі їх стояв і стоятиме геній наш великий Тарас Шевченко, а далі йдуть такі імена, як Куліш, М. Вовчок, Руданський, Франко, Грінченко, Коцюбинський, Олесь, Вороний, Леся Українка, Стефаник, Черемшина, Васильченко, Рильський, Маланюк, Хвильовий і інші в літературі.

В музиці маємо Лисенка, Стеценка, Леонтовича, Степового, Вахнянина, Нижанківського, Барвінського, Людкевича, Гайворонського та інших.

Драма й театр мають такі імена, як Кропивницький, Тобілевич, Саксаганський, Садовський, Заньковецька, Старицький, Загаров, Маряненко, Лесь Курбас та інші.

Наука має ряд визначних діячів на полі історії, мовознавства і етнографії, мистецтво і малярство, слушно може пишатися такими мистцями як Шевченко, Пимоненко, Іжакевич, Сластьон, Холодний, Кульчицька, Новаківський, Васильківський, Нарбут, Бойчук та інші.

Слід відмітити відродження народнього мистецтва а саме: килимкарство, різьбярство і вишивки.

Правда, що чужинці, не будучи в силі стрімати непереможний процес відродження нашої культури, намагалися зпочатку заборонаю друкувати і виставляти на сцені українською мовою, так би мовити, «заткнути рота», але коли з цим не пощастило, намагалися відокремити сей рух від мас, використовуючи той страшний стан, до якого допровадила неволя наш нарід. Адаже-ж нарід, який мав у 1653. р. грамотне майже все населення в році 1914. мав на Волині й Поліссі до 90% неписьменних!

Цю темноту хотіли і хочуть використати чужинці для визиску і поневолення українського народу.

Але це їм не вдасться! Нарід мов після дов-

гого сну будиться до нового життя, відкидає всю цвіль, що причепилася до його духа, всі бур'яни виполоє зі своєї ниви і незабаром буде знову мов сонце освітлювати східні темні простори.

Але мусимо пам'ятати, що в українців, як і у всіх інших народів розцвіт культури почався в своїй власній державі і продовжувався доти, доки не пощастило ворогам одвічним знищити незалежність нашої нації. З упадком політичної

незалежності прийшла з невеликим опізненням і культурна поразка. Культурне відродження мусить іти, коли хоче бути всебічним і певним в парі з політичним. Дорога до культурного всебічного розвитку української культури веде через створення української державности. Сьогодні отже українці можуть і мусять створити нові культурні цінності в боротьбі на всіх ділянках життя й усіх фронтах за здійснення нашого найбільшого Ідеалу!

З мурів неволі

О. ВАЩЕНКО:

Від автора.

Про теперішню світову війну пишуть дуже багато. В майбутньому не один письменник, журналіст та численні військові присвятять їй великі, розгорнуті полотна. Безперечно широко висвітлять і участь українців у боротьбі, що її ніколи ще не знали народи земної кулі.

Моя ж мета сьогодні значно вужча. Користуючись формою коротких новел, я лише подаю окремі епізоди з життя й становища своїх земляків силоміць покликаних до советських збройних сил.

Події наведені в книжці — цілком відповідають справжній дійсності. Здебільшого свідком, а то й безпосереднім учасником їх довелося бути мені самому, як колишньому санітарному інструкторові червоної армії.

Проте, в правдивості зібраного матеріялу Вам надзвичайно легко переконатися. Варто тільки перегорнути сторінку.

Автор.

Київ, Листопад 1941. року.

З МУРІВ НЕВОЛІ.

На прилуцьких, лубенських, хорольських шляхах не можна було врятуватись від густої, в'їдливої курави. Сотні тисяч людей, безліч різної худоби безперервним потоком сунули широкими українськими ланами. Не встигала пройти одна валка, як відразу з'являлась друга, третя.

— Куди женуть?

Це питання ми чули скрізь. По селах та містах однаково цікавились нашою безталанною долею, брали її близько до серця.

Відповісти щось певне не могли, бо й самі не знали куди прямуємо, де випаде кінець нашим

поневір'ям. А вели нас уже досить довго. По півтора—два місяці, не міняючи взятого з дому одягу, втомлені й завжди напівголодні, все простували вперед, безладно міряли землі Лівобережжя. Вночі притулок знаходили собі то в Броварських, то Пирятинських, то Лубенських болотах. Стомлені за день падали ниць просто додолу. Але що до того головорізам з московського Кремля? Вони обіцяли в найкоротший термін виставити не менш, як тридцятимільйонову армію і за всяку ціну почали здійснювати свою безглузду витівку.

Нікого не турбувала нестача зброї, амуніції, командирів, вкрай погано поставлене харчування.

Червоне командування дбало лише щоб більше нагнати гарматного м'яса.

А щодо українців, то про їх безпеку взагалі мало хто турбувався.

•
•

Якось, з нового набору, в Лубнах організували кілька дивізій. Майже без-всякої підготовки та достатнього спорядження швидкоспечене військо послали на фронт. Наслідки не забарилися — бійці, кинувши зброю, розійшлися по домівках. З того часу українцям уже зовсім перестали довіряти.

— Не хочете битися з ворогом. Хто зна, що у вас на думці, — не раз говорили комісари.

Але їх слова не впливали. Та й зрозуміло чому. Часто, у вільні хвилини, озираючись на всі боки, мобілізовані пошепки вели між собою цигрі розмови.

— Працював у колгоспі від зорі до зорі, а одержав по 200 грамів хліба на трудовень.

Або:

— Я з Києва. У нас на заводі «Більшовик» не знайти ні одного цеху, де б не було засланих НКВД робітників.

І висновок в усіх виникав тільки один:

— Ось і воюй!

— За віщо?

розбитий під Острогом, згодом під Бердичевом, а тепер ледве ноги виніс спід Канева. Всі інші полки, які від німецької артилерії та літаків заховалися в золотоніському лісі, мали подібну, а то ще й гіршу бойову репутацію.

Такою в дійсності виглядала легенда про непереможність російської червоної зброї.

Головна церква Печерської Лаври зруйнована більшовиками в 1941 р.

Від затишного, ряснозеленого міста Золотоноші густий сосновий ліс простягнувся до самого Дніпра. Сюди для остаточного комплектування пригнали мобілізованих з різних таборів. Командування вирішило нас, українців, не формувати в окремі частини, а розподілити серед кадрових військ, присланих з російських областей та далекого Сибіру.

На черговому казанні комісари нам вичитували:

— Ви впливаєте у полки, які вже вкрили себе невмирущою славою. Дивіться, будьте гідними бійцями і дякуйте за честь, що випала вам.

Я особисто попав санітарним інструктором до 404 артилерійського полку. Виявилось, що цей полк могутньою німецькою армією спочатку був

Перший крок, вжитий командуванням 304 дивізії, для при звичання нас до військового життя, запам'ятався назавжди.

Опівдні, коли яскраве серпневе сонце щедро розсипало тепле золотаве сяйво своїх променів, лісову тишу раптом порушили настирливі вигукі: «Шикуйся!».

Швидким маршем усю дивізію вивели на галявину. Перед зімкнутим ладом, у супроводі озброєних енкаведистів, вийшли без шинелей, поясів та картузів два неголених, замучених бійці. На середині галявини з'явилась миршава потвора в образі людини. Закислі, лупаті очі, довгий з горбом ніс, вивернуті товсті губи та голос, що уривався кожен раз на літері «р», не залишав ніякого сумніву щодо національності цієї

гидоти. Промова її була досить нахабною. Суть її така:

— Ось перед вами двоє червоноармійців з села Шевченкове, Київської області. Замість до останку битися за батьківщину й Сталіна, вони повернули назад до свого села. Ми їх зараз розстріляємо, а кожний з вас хай з цього зробить належні висновки.

Пролунали постріли. З жидівського наказу

Перед першим боєм, в який кинули наш напівозброєний полк після постою в Золотоніському лісі, виявилось, що невістачає набоїв. Їх треба було привезти з сусіднього села. Комісар викликав охочих поїхати. Першим озвався Шалівський, літній чорновусий чоловік, колгоспник з Київщини. За ним подали свій голос ще кілька іздових-українців. Замість поїхати по набої, вони подались навпростець до... німців. Наступ-

Михайлівський собор з XII. стол. зруйнований большевиками

не стало двох українців. Того дня в усій дивізії панував неофіційний траур. Червоноармійці-українці майже не обідали, не вечеряли, тихим смутком поминаючи закатованих братів.

* * *

В темних землянках і в наметах бійці-українці, непомітно для інших, почали змовлятися:

— Дома не солодко було, а тут ще гірше. Нас переб'ють, як руд х шурів. Треба тікати.

З кожним новим наказом про розстріли (а їх оголошували чимало) питання про перехід до підцив усе більше й більше визрівало. набираючи конкретних рис. Від слів бійці перейшли до діла.

ної ночі останній іздовий робітник з міста Сум — Кліщ взявся стерегти коней, а ранком його вже не було в частині. Того ж дня, скориставшись панікою, що виникла в полку під час влучного обстрілу з німецьких позицій, непомітно зник і я.

В найближчому ж селі колгоспники допомогли нам переховатися кілька днів, поки відступлять червоні.

Коли за вигоном проторохтіла остання підвода советського обозу, в селі, наче по команді, задиміли димарі в хатах. То селяни почали пекти свіжину з борошна та готувати різні страви, готуючись відсвяткувати своє визволення. Ми ж, колишні червоноармійці, всі до одного вийшли на сільський шлях. Полон нас зовсім не лякав.

В ньому ми бачили єдиний вихід з мурів довго-річної неволі, з цупких пазурів жидів та кому-ністів.

Відтоді минув незначний час, і ми вже разом з усім звільненим українським народом віддано працюємо на благо своєї справжньої вітчизни.

СПРАВЖНІЙ ВОРОГ.

Обрій заховався в безкраю, сіру, салдатську ковдру. Прозоре яскраве небо годі було шукати. Просто над головами звисав непроникливий, важкий свинець злитого в єдине ціле вогкого, туманного повітря. Від нього вниз, на безмежні поля сочилася молокувата мжичка.

Час від часу вона зникала і натомість з похмурої висоти починали спадати рясні, дріботливі дощі.

Такої непогоди непомітно підійшла і розташувалась біля нас, артилеристів, нова частина. То була піхота, або — куди вірніше — піхтура в справжньому розумінні цього слова. Уявіть собі зголоднілих, виснажених та обідраних досить таки літніх дядьків, яких взяли безпосередньо від рала й погнали захищати чийогось «батька», чийось «батьківщину». Регулярне військо з'єднання більше скидалося на збіговисько випадкових людей. Форма бійців — різноманітна. Одні ходили в старих солом'яних брилях, інші зовсім без усяких кашкетів. Поруч з узутими в що попало сновигали босі. Діряві піджаки, подерті й вимочені зливами сорочки, штани, випадкові гімнастерки доповнювали барвисті злидні батальйону, який за кілька днів мав стати до бою.

Не краща справа і з спорядженням. В степу сиротливо вештались кілька шкап, під дуба за-Лише окремі бійці ходили з гвинтівками-люш-везли п'ять—шість полатаних, порожніх підвід-нями не то польського, не то ще австро-угорського зразку.

Перше знайомство з новими сусідами відбулося на нашому медичному пункті. Сюди вони приходили цілими підрозділами скаржучись на струпи, лихоманку, застуду внутрішніх органів, дизентерію. На весь їхній батальйон не було нікого з лікарського персоналу.

— Чого вас сюди привели? — здивовано питали ми в жалюгідних піхотинців.

— Мабуть, на м'ясо! — з гіркою усмішкою відповідали вони. І, ніби на підтвердження цих слів, навколо усе голоснішою ставала луна за-

пеклої артилерійської канонади, долітав відгомін тріскотливих кулеметних черг.

Смуга фронту наближалася з кожною годиною. Ось, ось, у свій нещадний вир, вона захопить частини розміщені за польовим пагорбком, а разом з ними й беззахисну піхтуру.

Вдаючи з себе другого Суворова, комісар батальйону якось ранком зібрав червоноармійців і, прибравши театральної пози, з патосом звернувся до них:

— Ви сюди прийшли або перемогти заклятого ворога, або вмерти.

— Невже німці злякаються нашого вигляду?

Маленькі очиці комісара зосереджено забігали по натовпу. Його вгодоване, неголене обличчя, вкрите рудим волоссям та таким же рудим ластовинням, зробилося ще червонішим. Але, певно, не дібравши іронії в запитанні, спокійно продовжував:

— Звичайно, так. Коли б зараз були тут мої пензенські земляки, ми б німців дрючками й вилами розігнали. Наш нарід не те, що ваш...

Бійці презирнулися. В безглуздому базіканні політичного керівника кожен вловив зерна істини. Москаль проговорився, одверто протиставивши росіян українцям. Проте то було лише початком. Другого дня, замість військового навчання, він подав зухвалу команду:

— У розсипну по полю кроком руш!

На ланах же, дійсно ніби з води вийшли, дозрівали густі, буйні, дорідні хліба. Ці ж самі бійці, зігнані з навколишніх сіл, їх сіяли, старанно виходжували, доглядали.

Ще вчора, дивлячись на чудовий врожай, вони пишалися наслідками хоч надто тяжкої, вимученої колгоспними верховодами, та все ж власної праці. Тепер же їх примушували витовкати те, за що безупинно дбали протягом цілого року.

Почуття в усіх створилося єдине — комісар надсилав нищити самих себе, своїх дітей, дружин, матерів. Здається гіршого знущання не можна й дібрати. Але чужинцеві байдуже:

— Ідіть на жито, ніби на справжнього ворога — підганяв він.

У безсилій люті, стискуючи кулаки українські хлібороби забиралися в хлібні масиви. Та тільки кудись зник комісар, вони одразу почали вирівнювати зім'яті стебла, а потім, обережно ступаючи, пішли вздовж межі.

* *
*

Того дня «з добрим ранком» нас разом вітали дві зливи — дощова й свинцева. На першу вже ніхто не зважав, зате друга давалася взнаки. Безперервний літ снарядів нагадував рух поїздів з одірваними гальмами, що з божевільною швидкістю несуться вперед до неминучої катастрофи. За якусь мить катастрофа дійсно наставала. Струшуючи повітря, снаряди вибухали, обсіпаючи нас безліччю осколків та шрап-

Група бійців прибігла до Золота. Далі стояв густий, рятовний ліс. Але як дістатись його?

Через трясовину перекинуті два дерева. Балансуючи корпусом усього тіла, цим чортовим мостом одразу пішло небагато, а далі все більше й більше червоноармійців. Чимало з них падали в болото й застрягали в ньому навіки. За годину-півтори в невилазній грязюці стреміли десятки людських та кінських голів.

Братський монастир на Подолі в Києві зруйнований більшовиками.

неллю. Внизу не вгавали кулемети, сікли просто по відкритому ланцюгу червоноармійців, яким серед поля ніде було заховатися.

Згодом долучились ще численні нищівні спалахи розкидані вогнеметами.

Наша зброя виявилась нікуди не придатною. До того ж її було дуже мало. Вона невдовзі перестала навіть огризатися. Під навальним натиском та влучним обстрілом німців усі до однієї частини з позицій кинулися врозтіч. Першим дременував і біг попереду інших... хоробрий комісар піхотної частини.

Ось би коли нагадати йому, про дрючки, вила, про вдачу таких, як і він пензенських земляків. Та цього зробити ніхто не міг, бо москаль пустився швидше зайця.

Один борець, звалившись у трясовину, завзято й розумно боровся з нею. Швидко скинув гвинтівку, вправно вискочив з шинелі і, щоб не дати себе засмоктати, ні на одному місці не залишався й хвилини. Чіпляючись за перекинуте дерево, він упевнено ліз до твердого ґрунту. Ставши ногами на берег, важко зітхнув, рукою витер з чола рясний піт. Ще два-три кроки — і він би зайшов до лісу. Але тут назустріч з'явився комісар.

— Де гвинтівка? — несамовито крикнув на червоноармійця.

— В болоті залишилась.

— Ах, так! — сказав москаль і весь заряд нагана випустив у бійця. Додолу впав чорновусий чоловік з розтрощеною головою. А лише за

кілька кілометрів звідси, в бідному, обшарпаному українському селі, крізь віконні шибки, з сльозами й надією в очах виглядала його заклопотана дружина, маленькі діти. На думці в них було одне:

— Може вернеться?

* * *

В село комісар привів десятки три червоноармійців, інші позникали невідомо куди. З своїм невеличким загоном отаборився він серед будинків головної вулиці. Його зовсім не турбувала доля жінок, дітей, стариків, які під час бою стануть невинними жертвами.

— Рушати звідси не з руки. За хатами краще маскуватися — не соромлячись відказував він на умовляння селян знайти для сутички інше місце. Й селяни левадами покидали свої двори безпорадно промовляючи:

— Сказано чужа чужина. На те й москаль, щоб лихо нам чинити.

За пагорбка почувся ритмічний гуркіт мотоциклів. Німецька розвідка обминала село, прямуючи до узлісся.

— От і добре. — зрадив комісар. — Вдаримо їм тепер в спину, ніхто не врятується, а сами втечемо манівцями.

Через хвилину сховав «Пейса», витягнув з кабура револьвер, подав команду:

— Фашистів уже видно й без бінокля. По ворогу смертельний вогонь!

Пролунав дружній залп. Але розвідники ніякої шкоди не зазнали. Та й не дивно. Всі до однієї кулі влучили в мерзенне обличчя комісара. Німці лише озирнулись, привітно замахали руками й подалися далі.

А серед села Харківці біля Пирятина ще кілька днів підряд лежав примочений до бруку труп. На кожній петлиці у нього було по дві шпалі, на кожній руці — по п'ятикутній зірці. На грудях же хтось припилив папірця й чорним по білому коротенько, зате виразно та правдиво написав:

— Справжній ворог.

МІЛЬЙОН СИГАР.

— Жити виключно на широку ногу — таке було гасло комісара Амосова. Його він суворо додержувався десь у Забайкальських степах, з ним ж розлучався і в безперервних мандрях по наших краях. Взагалі ж власній особі Амосов надавав надзвичайно велике значення. Він вва-

жав себе стовідсотковим сталінцем, якого Москва надіслала рятувати большевизм на Україні.

— Погано тільки, що українці не хочуть рівнятися на нас бойовиків, а лише дивляться як би до німців передатися — не раз червоноармійцям говорив комісар, стукаючи кулаком у груди.

А треба визнати, місію сталінського посланця Амосов виконував дуже сумлінно.

Правда, чвалом тікаючи від навалних німецьких атак з Острогу до Золотоноші йому, звичайно, ніколи було цікавитися побутом бійців. «Батько» артилерійського дивізіону ніколи не знав, чи одержують вони належну пайку цвілих сухарів, або гарячу страву — воду з пшонном, що їй в тюрмах та червоній армії дали гучну назву «баланда».

Зате не минав ні однієї крамниці, аптеки, гуральні, птахоферми, тобто місць де можна дістати горілку й смашну закуску до неї. Комісаровому господарству, за яким доглядав спеціально дібраний з комсомольців боєць, міг би позаздрити керівник найкращого київського «гастронома».*)

Бойовий комісар не гавив також ні однієї «патріотки»**) в дивізіоні й навіть полку. До речі, тут і гавити було нічого, бо кожна большевицька «Жанна де Арк» прибуваючи до частини, насамперед, запевняла командування:

— Мені нічого, не шкода, все рівно війна!

Ось саме кількістю спустошених пляшок та іменами переможених «бойових подруг» і ряснів фронтовий блокнот Амосова.

Наївшись до відмови й заливши з ранку очі, він байдуже ставився до потреб знедолених бійців-українців. А ті, дивлячись на свого політичного керівника, ніби в дзеркалі бачили, що мають воювати за власний голод, за злидні своїх родин, за зруйновану, поневолену Україну.

Та почуття червоноармійців не чіпали сумління комісара. Адже тільки їх безпросвітне пригноблення давало йому змогу жити на широку ногу. Здавалось не буде кінця й краю безтурботному існуванню Амосова. Все і завжди готове до його послуг.

Проте, незалежні від нього обставини значно змінили становище. Амосову, може вперше на своєму віку, довелось таки замислитись.

Справа в тому, що за військовим розкладом

*) Крамниця по торгівлі харчовими продуктами.

**) Так називають жінок, які служать в червоному війську.

бійців треба кілька разів на день годувати «духовною їжею». Коли своєчасно надходили газети та вказівки від вищого командування, це робилося напрочуд легко. Зібрав натовп і читай, як «наша бере», або перемелюй з пустого в порожнє про роботу неіснуючих стахановців у прифронтовій смузі. Хоч усі слухачі до таких повідомлень ставились, як до звичайних мислівських оповідань, але думок своїх в голос не ви-

вах. нешадно плутуючи історичні події, вщент розстрожив Наполеона. Далі, запас знань вичерпався. Лише, що інколи зловить радіо, при штабі полку те й подавав нам до вжитку.

Все ж, якось йому пощастило. По тому ж радіо піймали звістку про найширшу допомогу обіцяну Советському Союзові Англією та Америкою. То було раком на безриб'ї, за якого Амосов схопився обома руками.

Масакр українського населення у Львові, що його dokonали большевики в 1941 р.

словлювали. Нікому не хотілось за слово сумніву покуштувати з нагана комісара, чи подібних йому «товаришів» смертельного свинцю. Прослухають бійці чергову нісенітницю та й мовчки розійдуться собі. Отже, бесіди проходили без всяких труднощів, ніякого готування не вимагали.

Аж ось перестали раптом надходити газети, перервався зв'язок з вищим командуванням. Чи знав Амосов, чи ні, що наша частина, разом з багатьма іншими, попала в залізне кільце німців — того сказати не можу. Але те, що йому довелося шукати різні приводи для бесід — бачили всі.

Спочатку, кілька днів під ряд розповідав про польські й чехословацькі легіони. Та ці бойові з'єднання щось не поспішали нам на допомогу і тема сама по собі зів'яла. В двох-трьох розмо-

— Тепер наша напевно вже візьме — з патосом промовляв він на черговій бесіді.

Командири, комісар та його підручні почали широко пропагувати серед червоноармійців швидку допомогу з зовні. Робилося це не з проста.

Наш полк не мав уже ні однієї придатної до бою гармати. Кожна з них вистріляла понад 4000 снарядів і жерла вимагали негайної заміни. Не вистачало снарядів і гвинтівок. Та не зважаючи на близькість фронту, нового боєспорядження не надсилали. Певно його ніде поблизу не було. Томуто кожний червоноармієць втратив усяку віру в бойову здатність своєї артилерійської частини. Їх не висловлені в голос думки добре розуміли командири та комісар. Через те, для піднесення морального духу дивізіону на кожному кроці стали вони твердити:

— Заждіть ще трохи й ми одержимо від демо-

кратичних держав нову, потужну, перевірену в численних битвах зброю.

Відтоді й почали ми чекати англо-американської манни небесної.

* * *

Той вечір ніколи не зітреться в пам'яті. Тихий, ясний серпневий день поступово, непомітно для ока, поринав у покищо прозору, кофейного коліру сітку. Ліс і Дніпро стояли один проти одного мовчазні, здавалось замріяні у відому лише їм сиву давнину віків. З величезного водного дзеркала виринув широколиций, повновидий, наче спілий гарбуз — місяць. Мабуть, щоб зігрітися після купання, він швидко покотився в безкраї горизонти, на ходу струшуючи з себе зайву вологу, що живильною рососою спадала на завітчаній рослинами масний український чорнозем.

Ось, ось місяць зупиниться в обрії, небо вкриється безліччю цяточок-зірок і тепла, лагідна ніч запаує на дворі. Та саме цієї хвилини десь подаль пролунав ралтовий грім гарматного пострілу, повітрям пронісся шквал могутнього свисту й біля самого села, де ми квартирували, вибухнув перший німецький снаряд.

Підрозділи, без оголошення тривоги, в мить зібралися на просторому колгоспному подвір'ї біля старої, обідраної клуні. Сюди ж, з переляку, прибіг розхристаний, непідперезаний комісар.

— Ніби на «чубу» *) зібрався — між собою жартували бійці.

Командири взводів повідомили про виступ частини на вогневі позиції. Треба рушати до болота. Але з чим?

— Допомога з хвилини на хвилину має бути — заспокоював політичний керівник. І справді, не встигли ще ми по команді вирушити, як з штабу полку прибув гінець. Амосов майже вихопив друкованого папірця з його рук.

— Ура! — Несамовито крикнув він. — Належте діждались! — Тут же почав читати папірця надісланого польовою радіостанцією.

«Для надання допомоги непереможним червоним військам — писалося там — мешканці острова Куби збрали і вже надіслали... один мільйон сигар».

На радіограму всі реагували однаково. На кого не подивитися, в кожного обличчя зробилося таким, ніби тільки що випив не менше пляшки

одту. Лише двоє не підпадали загальному настрою.

— Ну що ж, покуримо смашних кубинських сигар — промовив комісар. — За океаном вміють їх виготовляти добряче. — Певно уявляючи запашну сигару в своєму роті, він, від майбутньої насолоди заплющив очі, глибоко вдихнув повітря.

— Зараз матимемо сигари, а згодом одержимо й спорядження — в том йому додала «патріотка».

— Вони то може куритимуть, а нам, що буде? — Пригнічено шепотілись бійці.

Невдовзі до болота ми викотили своїх мерців — ні до чого непридатні гармати.

Просто на мокрій землі та на недогнаних рослинах розташувалися відпочити.

Німецька артилерія зробила ще кілька пострілів і по тому замовкла.

В селі, в теплій, сухій хаті залишився тільки комісар з «бойовою подругою». Засмаживши гуску й розкупоривши літр спирту вони справляли бенкет під час чуми. Дивізіон же в цілому того вечора залишився без їжі.

* * *

Перед самим боєм Амосов нарешті потурбувався за червоноармійців. З його наказу кожному видали харчовий пайок у розмірі... трьох сухарів.

З тим рушили. Позитивне в такому пайку було те, що він нас не обтяжував. А нам, протягом чотирьох діб безперервно доводилось лише тікати. Бо, звичайно, з своїм нікчемним спорядженням, частина ніякого опіру чинити не могла. Тільки Амосов, при допомозі так званого ординарця, **) на тракторі возив свій власний запас харчів та питви, до якого ще мав надію прилучити обіцяні американцями сигари.

Зголоднілі, стомлені безперервним маршем бійці ледве пересували ноги. Багато почало відставати. Час від часу в арієргарді колони лунали поодинокі постріли з револьверу. То комісар, не зупиняючись, розправлявся з замученими людьми.

На греблі біля пагорбку з'єднання потрапило в справжнє пекло. Снаряди методично вибухали вздовж колони, з болотяних зарослів безперервно строчили кулемети. Бійці кинулись в розтіч на пагорбок. Лізли щільно притулившись

*) Гауптвахту.

**) Денщика.

до землі, кидались з одного місця в інше. Чимало з них заюшились вже кров'ю від ран, але інстинкт самозбереження направляв їх все далі й далі.

В цей критичний момент комісар скочив до кабіни тракториста, наставив на нього свій наган, владно вигукнув:

— Що сили на гору, за мої харчі ти відповідаєш життям!

Водій машини на знак згоди мовчки кивнув головою. Залізна гусениця аж скавучала від напруги, але метр за метром простувала вперед. Ще б трохи й трактор вискочив би на верхів'я гори. Але на останньому перевалі безнадійно забуксував.

Тоді Амосов, не покидаючи кабіну, звернувся до червоноармійців, які лізли поруч:

— Встать, жалюгідні боягузи! Підопхніть машину, а то постріляю як собак!

Цього разу на вірну смерть погнати сірі шинелі йому вже не вдалося. Завідна ручка, з усієї сили пущена трактористом, ввігнула каску, оглушила комісара.

В ту ж мить водій виключив мотора, а сам вискочив з кабіни. Машина швидко з кручі поснулась в низ, в болотяну прірву.

Так комісар і не дізнався, які то приємні на смак запасні кубанські сигари.

ПОВОРОТ.

Це був анекдотичний бій.

Третій дивізіон гаубічної артилерії вивів на вогневі позиції гармати без всякої амуніції. До них не вистачало панорам, розрахункових приладів й т. п. Доводилось стріляти по жерлу, навмання. Не маючи точних матеріалів про навколишню ситуацію, командири спрямовували вогонь у різні боки. Досить було щось нагледіти в бінокль, як одразу лунала нова команда — плі!

Тим то дев'ята батарея лерве не знищила сьому, а восьма запекло обстрілювала шлях, що ним мали підвезти снаряди. В подібному безладді навряд чи хто міг розібратись. Командувати почали всі, кому не ліньки, один наказ суперечив іншому, ніхто ні на що не зважав. Так тривало доти, доки на метушню червоних не звернули свою увагу... німці.

Кількома влучними шрапнельними пострілами вони примусили тікати весь дивізіон, а за ним і цілий полк. Скільки при втечі залишили гармат, тракторів, коней та снарядів — не під-

раховували. Так само не підраховували, скільки командирів, майже на очах у бійців, зривали з себе й кидали на землю петлиць, кубиків, нашивок.

— Хто їх сказав? — З цікавості починаю розглядати навколо себе присутніх військових. Дивлюсь пильно, зосереджено і все ж зупинитися ні на кому не можу. Здається тут усі схожі один на одного.

Жінки виходять із львівських тюрем за большевиків у 1941 р.

Тієї ж хвилини я почув запитання, звернене просто до мене:

— Ви українець?

Говорила та сама людина. На першому ж привалі ми познайомились досить близько. Мого співбесідника звали Андрієм. Він розповів багато цікавого про себе.

... В глибокій балці між високою горою Золотухою і стародавнім українським містом Ромен залягло село Засулля. Споконвіку засульчани уславились як неперевершені городники, садівники, вміли добре доглядати худобу, птицю, жарити відомі роменські сластьони. Але все це залишалось тільки в спогадах. Тривала неволя большевицьких круків розлогі запасні сади

пустила під сокиру, понівечила городи, звівши їх до мізерних клаптиків. Про сластьони, так забули навіть, які вони на смак. Не до них засульчанам було, коли часто на своїй же землі сиділи без хліба та картоплі. На очах знелюднювало село, занепа дало колись жваве й красиве місто Ромен.

— Індустрії нема, — так твердили в школі, де вчився Андрій, на різних зборах в Засуллі та Ромні.

Чому раніше без індустрії цей край був веселим, щасливим, життєрадісним? Про це ні вчителі, ні численні промовці з жидівсько-комуністичного кодла нічого не розповідали. Спитати ж їх, куди поділась пшениця, гречка, тонни сала, десятки тисяч бочок квашених яблук, солоних огірків та баклажанів, що різними шляхами з Ромен відправляли до Києва, Харкова, Сум, Лібави, Брєста, — не наважувались. За таке питання одразу ж можна було опинитися в катівнях НКВД.

Згодом Ромнам, Засуллю й навколишнім селам ніби всміхнулося щастя. Знайшли індустрію. Не москалі й жида, як згодом запевняли советські посіпаки, а саме видатні українські вчені на чолі з академіком Світальським виявили на горі Золотусі поклади нафти. З їх ініціативи, під їх безпосереднім керівництвом розгорнулись наукові розвідки, приступили до розробки надр. В числі перших роменських нафтовиків був і Андрій.

— Знайти чорне золото, що піднесе добробут не тільки наш, роменчан, а цілої України, — ми тільки про це й мріяли, цим і жили — з запалом промовив Андрій.

Але в кремлівських загарбників очі завидючі, руки загребущі. Не чекаючи закінчення ґрунтовних розвідок, з Москви почали вимагати негайно організувати промисловий видобуток нафти. Українські вчені не могли здійснити подібних безглузвих наказів. Тоді жид Каганович, не довіряючи українцям, надіслав до Ромен свою промислово-розвідувальну контору. Згодом академіка Світальського та кількох інших його помічників заарештувало НКВД і оголосило їх...

ворогами народу. Такої ж долі зазнали багато нафтовиків-українців. серед них і Андрій.

... Лише перед війною повернувся Андрій додому. Став знову працювати в нафтовому тресті.

— Як же порались посланці Кагановича?

Андрій усміхнувся.

— Та так, як і в сьогоднішньому бою. Ні складу, ні ладу, самий гармидер панував. Одне знали тільки — якнайбільше брехні, галасу, якнайбільше урвати з нас, робітників. За те й нафту ми їм цідили хіба дір'явим ковшем...

... Поблизу застукотів кулемет. Пролунала команда: — В розсипну, за церкву! — Коли наша батарея опинилась в безпечному місці. Андрія я вже не побачив. Він напевно відступив із своєю частиною.

* * *

Густолисті шапки високих осокорів лагідно перебирає легкий осінній вітерець. Дерева щось весело нашіптують нам згори. А високо над ними, крізь пасма кучерявих хмар, проб'ялося яскраве сонце. Воно по-молодечому, грайливим водоспадом променів тепло приголубило землю. Могутні вигуки — слава! — залунали на узліссі. То ми, українці, недавно ще брудною силою зігнані в чужі нам орди червоної армії, вітали своїх визволителів-німців.

Всього кілька днів полону і знову додому, до своїх родин, до улюбленої праці. Щиро тиснемо один одному руки, бадьорим кроком рушаємо з табору. Біля виходу наздоганяю людину, яка, обернувшись, дружно лякає мене по плечах.

— Андрій?

— Він!

— Що тепер гадаєш робити?

— Ого- — голосно промовив Андрій. — Дамо нафти стільки, скільки треба буде для всіх машин, що йдуть трошити жидівсько-московські совети.

Так одверто й упевнено сказав мій знайомий. Так, в один голос, говорять сотні тисяч тих людей, які сьогодні повертаються додому.

Люди не завжди жили так, як вони живуть тепер. Коли відійти, наприклад, від нашого часу років на 200 в минувшину, то ми не побачимо всього того, що здається нам тепер таким звичайним: не побачимо ні залізниць, що перевозять людей і товари з такою швидкістю на величезні віддалення, ні пароплавів, що пересікають з неменшою швидкістю великі океани і моря, ні електрики з її світовими чудесами, ні кіно, ні радіо, ні тих різних сільсько-господарських машин, без яких тепер не обходиться жодне господарство. Всі ці досягнення принесли нам ХІХ. століття, коли розвиток техніки йшов з небаченою ніколи швидкістю, коли в технічному розвитку людство зробило більше, ніж за всю свою попередню історію.

Вихідним моментом цього небувалого прогресу техніки є так звана промислова революція в Англії, що сталася наприкінці ХVІІІ. віку. Найголовнішою рисою цієї технічної революції був винахід машини-знаряддя, яке пийшло на зміну ручної праці людини інструментом. Це саме машина так змінила лице виробництва, це вона спричинилася до появи величезних підприємств — фабрик і заводів, що продукують безліч товарів, без яких не можна було б задовольнити потреб зростаючого населення земної кулі. Машина захопила всі галузі виробництва в промисловості, цілком підпорядкувала собі транспорт і глибоко проникла в сільське господарство. Ось чому ХІХ. століття зветь віком машин. Розвиток же машинового виробництва ґрунтувався на нечуваному розвитку людського знання, особливо таких наук, як фізика, хемія й механіка.

Що ж таке машина?

Коли уважно придивитися до якоїсь складної машини, то можна побачити, що вона складається з трьох частин: двигуна, трансмісії і так званої робочої машини. Оця остання сама й вироблює безпосередньо готовий продукт і є по суті ускладненим інструментом, що його колись вживав ремісник, працюючи руками; двигун постачає машині рушійну силу, а завданням трансмісії є передача цієї рушійної сили робочій машині. Робоча частина машини — головна і перша й друга частини існують лише для того, щоб пускати в рух робочу машину. Робоча частина машини, яку власне й називають машиною у вузькому розумінні слова, буває такою досконалою, великою й складною, що за нею трудно

вглядіти отой первісний ручний інструмент, з якого вона повсталала.

Але по суті вона є сукупністю великої кількості об'єднаних знарядь, що в більшості працюють з надзвичайною швидкістю.

Саме винахід та вдосконалення робочих машин і привели до промислової революції, до якої різні товари вироблялись примітивним ручним способом.

Перші винаходи машин були зроблені в прядівництві й ткацтві.

Розвиток ткацьких знарядь на середину ХVІІІ. ст. випередив розвиток прядіння, і прядівники не могли задовольняти ткачів потрібною кількістю прядива. Наслідком цього «прядного голоду» було винайдення прядної машини.

Першу механічну прядну машину винайшов Аркройт в 1768. р. Вона давала міцну, але товсту нитку. Щоб виробляти тонку нитку для виготовлення тонких тканин Харгрев спорудив машину «Дженні». В 1779. р. Кромптон поєднав переваги обох машин — міцність та тонкість ниток — у своїй машині «Мюль». Але на цих машинах де яка частина роботи виконувалася ще руками. В 1830. р. інженер Робертс сконструював прядну машину — сельфактор, на якій усі процеси прядіння виконувалися автоматично. Роботу двох сельфакторів, на 1000—1200 веретен кожний, обслуговували лише 4 робітники. Це привело до того, що час, потрібний для продукування одного фунта прядива, зменшився в 700 разів. Через 4 роки після винайдення сельфактора в Англії працювало вже 60 фабрик, устаткованих цими машинами на 400 тисяч веретен, такі великі переваги давали вони що до якості прядива й швидкості його виготовлення.

Поява великої кількості прядива в свою чергу привела до механізації процесів ткацтва. В 1787. р. ткацьку машину збудував Картрайт. На механічному ткацькому верстаті один робітник вироблював стільки, скільки раніше, за ручної праці, могли виробити лише 40 ткачів. Дальше удосконалення ткацьких машин зроблене було Робертсом і Жакардом. В наші часи ткацькі машини дійшли такого розвитку, коли одна робітниця працює одночасно на 20 автоматичних ткацьких верстатах. В 1836. р. в Англії було вже 180 тисяч механічних ткацьких верстатів, а тепер їх у всьому світі нараховують кілька мільйонів, з кількістю веретен в 150 мільйонів.

Прядільні й ткацькі машини зовсім витиснули ручну працю і змінили лице цієї важливої галузі виробництва, якою є виготовлення одяжі.

Процес поступового й систематичного розвитку та вдосконалення машин на протязі ХІХ. ст. захоплював одну галузь виробництва за другою, поки остаточно не змінив обличчя промисловості.

Тепер ми маємо ротаційні машини, що друкують до 30.000 примірників газет за годину, трикотажні верстати, на яких один робітник може виробити 30 пар панчіх за день, склівні машини, що випускають за годину кілька тисяч пляшок, текстильні машини, які випускають щохвилини 2 метри тканини в 20 і більше фарб, цвяхові машини, що за 8 годин вироблюють 300 тис. штук цвяхів і т. д.

На великих м'ясних комбінатах худоба з одного боку фабрики іде в забілі, далі надходить на перероблення і на іншому кінці фабрики виходить вже готовою продукцією у вигляді ковбас чи інших продуктів, при чому всі процеси переробки так механізовані, що людина зовсім не торкається до перероблюваної сировини. За таким принципом будовано багато сучасних харчових підприємств — консервні заводи, бісквітні фабрики, великі молочарні, цукеркові фабрики. Вся металообробна і машинобудівельна промисловість побудована на цьому ж принципі повної механізації процесів виробництва і їх автоматизації.

Застосування робочих машин привело в усіх галузях промисловості до надзвичайного збільшення розмірів продукції, до поліпшення її якості та до здешевлення її зробило продукцію промисловості приступною найменш заможним верствам населення.

Розвиток машин зовсім змінив характер виробництва. Коли раніше воно було зосереджене в ремісничих майстернях і мануфактурних, тобто таких підприємствах, де працювало вкупі у одного хазяїна кілька десятків чи сотень чоловік, але без застосування машин, то ХІХ. століття характеризується величезним розвитком фабричної промисловості — великих закладів, які нараховують десятки й сотні тисяч робітників і в яких зосереджені тисячі найновіших машин, що випускають продукції на багато мільйонів і ця продукція розходитьсь іноді по всьому світу.

Розвиток робочих машин у таких розмірах мусив неминуче привести до розвитку двигунів — джерела механічної енергії. Коли на зміну реміс-

никові, що працював одним знаряддям, прийшли робочі машини з великою кількістю одночасно працюючих інструментів, повсталала потреба в значній рушійній силі. Ось чому побіч з розвитком робочих машин, переплітаючись з ним, ішов розвиток двигунів.

До ХVІІІ. ст. відомі були три джерела енергії — використання сили тварин, текучої води і вітру. Але всі ці джерела мали такі великі хиби, які робили їх непридатними для застосування в повсталих промислових підприємствах. Сила тварин порівнюючи невелика і обмежена, сила вітру мінлива і непостійна, а водяні двигуни потребували обов'язкового розташування підприємств коло річок та водоспадів. Крім того, джерела ці давали невелику кількість рушійної енергії.

Все це привело до того, що в середині ХVІІІ. ст. винайдена була парова машина. А паровий двигун саме й спричинився до буйного розвитку в ХІХ. ст. машинового виробництва, яке без відповідних джерел рушійної сили існувати не могло-б.

Принцип роботи парового двигуна полягає у використанні за рушійну силу водяної пари, яку одержують з допомогою нагрівання води.

Перший двигун з'явився у гірничій промисловості, — це була парова машина Ньюкомена, на яку він узяв патент в 1705. р. Вона знайшла досить широке застосування. Але ця машина потребувала надзвичайно багато палива, в ній використовувалась лише $\frac{1}{300}$ частина тієї енергії, що утворювалася під час його горіння, а головне — вона теж не могла дати відповідної кількості енергії. Ці негативні риси її були усунені Уаттом; він сконструював парову машину подвійного руху, тобто таку, в якій протилежно до машини Ньюкомена, пара не тільки підіймала, але й опускала толок. В наступні роки Уатт працював над удосконаленням своєї машини, і вона все більше поширювалась в промисловості. Дальші поліпшення конструкції привели до багаторазового використання палива — до збудування так званих компаунд-машин.

Завдяки всім удосконаленням, зробленим в паровій машині, вона не була надзвичайно широкого розповсюдження. В середині ХІХ. ст. не було такої галузі виробництва, де б не застосовувався паровий двигун. Тепер їх вироблюють потужністю від кількох десятків до 20—30 тисяч кінських сил (міра, що нею вимірюють силу двигунів; вона дорівнює тій роботі, яку треба виконати, щоб за одну секунду підняти ва-

гу в 75 кілограмів на 1 метр заввишки). Крім промислового виробництва, парові машини знайшли собі застосування також на залізницях і в пароплавстві.

Разом з великою потужністю, що дозволяє будувати фабрики і заводи великих розмірів, перевага парового двигуна полягає в тому, що його можна використовувати де завгодно, тож і підприємства можна будувати там, де це найвигідніше.

Дальшим кроком у поліпшенні парових двигунів було винайдення парової турбіни. Тут пара не заходить в циліндри, щоб рушати толоч, а бе з відповідно влаштованих рур на лопатки великого турбінного колеса, яке від нього набирає руху. Швидкість обертання колеса досягає в парових турбінах 30.000 оборотів на хвилину. Парові турбіни збільшують джерело енергії до 100 тисяч і більше кінських сил.

Парові турбіни знаходять собі місце там, де потрібні двигуни надзвичайної потці, — на великих пароплавах, електростанціях, військових кораблях.

Дальшим великим досягненням в розвитку двигунів був винахід двигуна внутрішнього горіння, що його удосконалив 1895. р. німецький інженер Дізель, чому ці двигуни іноді носять його імя. Такий двигун побудований на принципі згорання палива в самій машині, в її циліндрах. Певна кількість, головно, нафти попадає в циліндр, де починає горіти і ті гази, що утворюються при цьому, з силою розширюються і надають руху толокові двигуна. Відповідною злагодою ці процеси горіння і руху толока зведені до послідовності й безперервності.

Перед паровими машинами двигун внутрішнього горіння має ряд переваг. Він краще використовує паливо. В парових двигунах так званий коефіцієнт корисної дії становить 18%, а в двигунах внутрішнього горіння він доходить до 50%, що значно здешевлює одержання енергії. Для парової машини треба застосовувати великі парові котли, а в двигуні внутрішнього горіння їх нема. Для пуску парової машини потрібно багато часу, тоді як пуск Дізеля потребує кілька секунд. Розмір двигунів внутрішнього горіння набагато менший, ніж парових машин.

Винахід двигунів внутрішнього горіння привів до розвитку виробництва автомобілів, тракторів та аеропланів, які не могли б без нього існувати, бо застосування в них громіздкої й важкої парової машини неможливе.

Дальший наступ техніки мав наслідок винайдення ще одного виду двигунів — електродвигунів.

Вироблюють електрику так звані динамомашини, що перетворюють механічну енергію в електричну. Електродвигуни, навпаки, одержуючи електрику, переводять її в механічну енергію.

В звязку з тим, що електричну енергію можна передавати по дротах на велику відстань і там застосовувати, стало можливим виробляти механічну енергію для руху машин не на самому підприємстві, як це конечно при паровому двигуні, або двигуні внутрішнього горіння, а далеко від підприємства, де є дешеве паливо (передавати електрику можна на 500 і навіть більше кілометрів). Ця надзвичайно цінна властивість електрики привела до широкого вжитку так званого «білого вугілля», тобто використання сили падаючої води.

Річкова або водоспадова вода на гідроелектростанціях, ідучи спеціально пристосованими руррами, надає руху водяним турбінам вони побудовані за принципом парових турбін, але в них колесо турбіни приводить в рух не сила пара, а сила струму води; водяні турбіни крутять динамомашини, а в них вироблюється електрика. Застосування «білого вугілля» надзвичайно здешевило електричну енергію (це пояснюється величезними розмірами продукування електрики; наприклад, динамомашини, встановлені на гідроелектростанції Ніагарського водоспаду в Америці, дають кожне до 70.000 кінських сил, тобто дорівнюють роботі, яку можуть виконати 700.000 чоловік). Виникла отже можливість багатьом країнам, бідним на різні види палива — камяне вугілля, торф, нафту, але багатим на річки, як, наприклад, Італія, Японія, Швейцарія, Швеція, побудувати на використанні електричної енергії своїх річок розвинену промисловість. Та й багаті на паливо країни, де тільки можливо, використовують силу течії для одержання електрики.

Електродвигуни, або як їх іще називають мотори, знайшли собі найширше застосування в промисловості, поперше, через дешевість електричної енергії, подруге, в звязку з можливістю дробити електричну енергію (від одного і того ж джерела електрики може працювати і маленький мотор, потужністю менший від одної кінської сили, і величезні могутні мотори), потрете, в звязку з тим, що електродвигун використовує завжди кількість електрики відповідно до його навантаження.

Електричні силові станції будують зараз не тільки там, де можна використати воду, а взагалі в тих місцях, де є дешеве паливо буре вугілля й інше, і передають енергію в промислові райони, де вона використовується на фабриках і заводах. Цим зберігаються для народного господарства такі цінні види палива, як нафта, якої на землі вже не так багато, а також і дорогі гатунки камяного вугілля.

Застосування всіх вище описаних видів двигунів дало можливість пустити в рух на фабриках і заводах велетенські системи машин, що вироблюють для людства безліч найрізноманітніших речей і полегшують людську працю, бо те, що раніше мусив робити робітник сам, тепер робить за нього відповідна машина, а здебільшого тільки наглядає за її роботою та керує нею.

Винахід механічних двигунів, особливо парової машини, спричинився до цілковитого перевороту в просторовому сполученні людей між собою. Коли до ХІХ. ст. люди й товари перевозилися, головно, за допомогою кінського транспорту, а на морі парусниками, по винайденні парового двигуна, з'являються залізниця й пароплави. А без цих засобів комунікації не можна навіть і уявити собі весь той розвиток виробництва, який стався в ХІХ. ст., бо ніякий кінський транспорт не міг би впоратися й з тисячною часткою тих перевозів, які відбуваються щоденно в народньому господарстві світу.

Залізниця оперезала тепер густою мережею всю земну кулю, охопили сферою свого впливу найдаліші місцевості, втягнувши їх в господарські стосунки, а велетенські морські пароплави пов'язали між собою найвіддаленіші континенти.

Першим застосував парову машину в транспорті, сконструювавши перший паротяг, англійський інженер Стефенсон у 1814. р.

Цей паротяг возив 8 невеличких вагонів з швидкістю не більше 6 км. за годину, при чому вага всіх вагонів з вантажем не перевищувала 30 тон. Але з кожним десятиліттям конструкція паротягів удосконалювала і вантажність вагонів збільшувалась. Теперішні швидкісні паротяги можуть робити з великим потягом до 100 і навіть більше кілометрів за годину, а вантажні паротяги можуть везти десятки вантажних вагонів по 30—40 тон кожний. Отже, тепер є можливість переїздити за один—два дні на таку віддаль, на яку раніше можна було дістатися за місяці, і перевозити велетенські вантажі, що їх раніше зовсім неможливо було б зрушити.

Майже в той самий час, коли Стефенсон винайшов паротяг, була застосована парова машина і в судноплаванні. Це зробив Фультон в 1807. році.

Перший його пароплав мав парову машину потужністю в 20 кінських сил і місткість його виносила тільки 150 тон. Але вже в 1843. р. був збудований перший залізний пароплав, місткістю в 3500 тон, на якому був встановлений двигун в 1000 кінських сил. Дальший успіх мореплавання полягав у переході від колісних пароплавів, що залишились тепер лише на річках, до гвинтових пароплавів, які мають набагато більшу швидкість.

Розміри пароплавів усе збільшувались. Нині будують велетенські пароплави, що можуть за один раз перевозити тисячі людей; місткість становить кілька десятків тисяч (60—70 тисяч і більше) тон. За годину теперішні морські пароплави можуть робити до 70 км. Коли відомий мореплавець Колумб перший раз переїхав через Атлантичний океан, він витратив на це до 70 днів, тепер же пароплав може цей шлях пройти за 4—5 днів.

Замість парових машин останнім часом почали на найбільших морських пароплавах користуватися паровими турбінами, що мають, як зазначено було вище, більшу силу ніж парові машини, а також двигунами внутрішнього горіння. Пароплави, устатковані цими останніми, зветься теплоплавами. Замість камяного вугілля, яке займає багато місця, теплоплави користуються нафтою; через те значно збільшується місткість пароплава.

Залізниця й морські пароплави надзвичайно здешевіли перевози вантажів. За підрахунками одного німецького вченого, 100 пудів вантажу можна перевезти за 6 карбованців золотом.

По звичайних ґрунтових шляхах на віддаль — 100 км.

По шосе на віддаль — 400 км.

На перших залізницях на віддаль — 1500 км.

На залізницях кінця ХІХ. ст. на віддаль — 4500 км.

Морськими пароплавами кінця ХІХ. ст. на віддаль — 25 000 км.

Особливо дешево коштує, як бачимо, перевозка водою. Це пояснюється тим, що для руху пароплавів не треба будувати шляхів з їх складним шляховим господарством, як це потрібно для залізниці. Дешевість водяних перевозів по-

яснюється також велетенським обсягом і місткістю пароплавів, що можуть вміщувати вантаж кількох десятків вантажних потягів.

На самому кінці XIX. ст., а особливо вже в нинішньому столітті, до залізниць і пароплавів, завдяки лвигуну внутрішнього горіння, долучилось іще два види транспорту — автомобільний і повітряний. Розвиток їх ішов надзвичайно швидким темпом. Подекуди автомобіль зовсім витиснув кінську тягу. Кількість автомобілів по деяких країнах налічується десятками мільйонів, і один автомобіль припадає там на кожних 5—6 чоловік. Якого розвитку досягло виробництво автомобілів, можна бачити з того, що американські заводи Форда в останні роки вироблювали до 3-х мільйонів автомобілів за рік.

Особливі успіхи зробило повітроплавство. Коли в 1903. р. перший літак братів Райт пролетів лише 260 метрів за одну хвилину, то на сьогодні ми маємо літаки, які роблять 500—600 км. на годину. Де потрібно затратити залізницею одну—дві доби, там літак доставляє за кілька годин. Але не тільки збільшилась швидкість літаків, вони зросли і в своєму обсягу. Новітні літаки можуть підіймати і нести в повітрі по кілька десятків тон вантажу. 50 років тому ніхто б не повірив, що такі важкі машини зможуть літати в повітрі з такою швидкістю, а тепер по всіх країнах маємо регулярні пасажирські, поштові і вантажні рейси, на яких курсують удосконалені літаки, перевозячи сотні тисяч людей, і тисячі тон вантажу.

Всі ці великі зміни, що відбулися в XIX. ст. і на початку XX. ст. поява величезної кількості машин, двигунів, залізниць, пароплавів, тощо — могли статися тільки за одночасового розвитку так званої металургійної промисловості, що продукує різні ґатунки металу, з яких вироблюються найрізноманітніші предмети, а, головнo, машини. Ця промисловість є базою всього розвитку техніки в останні століття і роля її в народньому господарстві першорядна. Тільки ті країни змогли забезпечити собі повну господарську незалежність, які утворили в себе досить потужну металургійну промисловість.

Головним металом, що має найбільшу вагу в сучасному житті, є залізо. Здобувається воно в спеціальних великих печах, які звуться доменними печами. У ці печі завантажують одну велику кількість залізної руди, що містить в собі разом з залізом, багато всяких природніх домішок, від яких залізо треба звільнити.

За сучасного стану техніки в доменних печах одержують спочатку чавун, який уже потім перероблюють на залізо і сталь, що відрізняються від чавуну лише кількістю вугледів: в чавуні його більше як 2%, в сталі міститься від 0,5 до 1,5%, в залізі менше як 0,5%. Розвиток металургійної промисловості і полягає, з одного боку, в удосконаленні продукування чавуну, а з другого — в одержанні з чавуну заліза й сталі.

Спочатку для витопу чавуну до залізної руди додавали деревне вугілля, але це мало наслідком хижацьке знищення лісів і не могло забезпечити вимог зростаючої промисловості на залізо. В середині XVIII. ст. був винайдений спосіб витоплювати чавун з домішкою до руди спеціально-обробленого камяного вугілля — коксу. Витоп чавуну з цього моменту все збільшується і набувсь величезних розмірів: у той час, як на деревному вугіллі витоплювали щонайбільше 0,5 тони за добу, нині в печі, що витоплюють за добу понад 1000 тон чавуну.

Переробка чавуну в залізо та сталь була удосконалена наукою інженерів, які спочатку на місце так званого «кричного способу», де переробка знову таки відбувалася за допомогою деревного вугілля, винайшли спосіб «пудлінгування», при якому можна було вживати камяного вугілля, що здешевлювало і прискорювало одержання з чавуну сталі й заліза, а потім так званий бессемерівський спосіб, що ще більше спрощував весь процес. Щоб одержати з 5 тон чавуну залізо, або сталь, на кричному горні потрібно було 3 тижні, у пудлінговій печі — 1½ дні, а в бессемерівській печі-конверторі — всього 20 хвилин. В 1878. р. інженер Томас винайшов спосіб звільняти сталь та залізо від фосфору, що його мали де які ґатунки чавуну і що знижував якість одержаного з такого чавуну заліза, а ще пізніше англієць Сіменс та французи брати Мартенс. ще більше удосконалили спосіб витопу металів.

З часу останніх удосконалень в кінці XIX. ст. витоп заліза зріс до небувалих розмірів. Коли в 1800. р. у всьому світі було вироблено заліза 800 тисяч тон, то в 1900. р. було вироблено його вже 41.2 мільйона тон, тобто за одне XIX. ст. вироблення заліза збільшилось у 50 разів. Коли в 1830. р. на одну людину в Німеччині припадало 6 кг. чавуну, то в 1900. р. попадало вже 162,5 кг. Ось чому XIX. століття звуть віком пари й заліза.

Протягом XX. ст. процеси витопу були ще далі вдосконалені. Тепер для одержання сталі й

заліза застосовують електричні печі (електрометалургія), а для поліпшення якості металу та для одержання металу з різними якісними властивостями навчилися долучати до нього різні інші метали.

Одержані з руд чавун, сталь і залізо надходять в металообробну промисловість, де прокаткою, проковкою, або відливкою їм надають потрібної для дальшого застосування форми.

На основі описаних вище технічних досягнень відбулися зміни і по всіх інших галузях виробництва. Небувалого розміру досяг видобуток камяного вугілля, тепер цілком механізований; врубова машина замінила тут стару кірку рудокопа. Нафтова промисловість перетворилася на розгалужену систему добування й переробки найрізноманітніших продуктів. Будівельна техніка досягла такого рівня, коли для неї немає вже ніяких труднощів — споруджувати будинки на 100 й більше поверхів, наводити через ріки мости завдовжки по кілька верст, прокладати залізниці, просвердлюючи гори. Відкриття й розвиток електрики дали такі чудеса, як електричне освітлення, кіно, телефон, телеграф і радіо, яке дозволяє чути, що говорить й добитися за тисячі кілометрів. З допомогою електрики навчилися вироблювати алюміній — метал, що знаходить собі все ширше застосування у всіх галузях техніки і в щоденному житті. Повстала так звана хемічна промисловість, що дає людству безліч найпотрібніших продуктів.

Ось які досягнення маємо ми на сьогоднішній день в галузі промислової переробки.

Цей прогрес техніки в промисловості й транспорті не міг, звичайно, не відбитися і на зміні способів обробки та використання землі в сільському господарстві.

Протягом всього XIX. ст. і аж до наших днів відбувався процес вдосконалення сільсько-господарської техніки, і це привело до великого зростання сільсько-господарської продукції у всіх її різновидах, що дає можливість задовольняти зрослі потреби населення земної кулі, яке збільшилося на протязі XIX. ст. вдвоє.

Зміна техніки в сільському господарстві виявилась передусім також у все більшому застосуванні машин. Машини застосовуються тепер у всіх сільсько-господарських процесах, починаючи від оранки землі і кінчаючи молотью зерна.

В 1838. р. було зроблено перший повністю залізний плуг, який давав можливість збільшити виорювану за день ділянку землі і поліпшити

якість оранки. Але, поки використовувалась для оранки тяглова сила тварин, збільшити набагато швидкість оранки було неможливо. Уможливило це лише застосування для руху плугів механічних двигунів.

Насамперед спробували використати в сільському господарстві парові двигуни. Перший паровий плуг було пущено у 1855. р. Він міг виорювати багато більше, ніж до того часу, аж до 9 десятин на день, і оранка ним підвищувала врожай — пшениці, наприклад, на одну чверть, ячменю — майже на одну третину. Але широкого застосування парові плуги не знайшли. Щоб надавати руху паровому плугу, потрібні були два локомотиви (парові двигуни), а це робило всю працю надто складною й громіздкою.

Значно більше поширилися в сільському господарстві електричні плуги. Так, у Швеції майже 40% всієї оранки припадає на електрифіковані села. Але найбільше застосування у сільському господарстві майже по всіх країнах знайшов собі трактор, який з'явився вже після винаходу описаного вище двигуна внутрішнього горіння. Трактор являє собою рухливий двигун внутрішнього горіння, який можна застосувати майже до всіх сільсько-господарських робіт. Трактором з причепленими до нього багатолішними плугами можна виорати за один день не менше 30 десятин землі. Тепер по всіх країнах світу працює на ланах багато мільйонів тракторів.

Одночасно з розвитком техніки оранки ішло поліпшення конструкції й інших сільсько-господарських машин: сівалок, молотарок і жнивирок.

Найновішим досягненням у цій галузі було сконструювання комбайна, який поєднує роботу жнивирки й молотарки і одразу, жне, молотить, сортує зерно і насипає його в мішки. Комбайн дістає рушійну силу від того ж таки трактора.

Запровадження всіх цих машин мало наслідком надзвичайне збільшення продуктивності хліборобської праці: коли серпом можна було вижати за день не більше 1/10 десятини, то сноповязалка може вижати вже 6 десятин, а комбайном збирають врожай з багатьох десятин землі. Разом з кількісним збільшенням ці машини привели й до якісного поліпшення сільсько-господарських робіт, що, кінець-кінцем відбулися й на зростанні врожаїв.

Ще більших врожаїв було досягнуто, коли на допомогу сільському господарству прийшла наука хемії. На протязі XIX. ст. низка дослідни-

ків вивчала ті процеси, що відбуваються в рослинах під час їх росту, вивчала чого саме потребують вони для кращого розвитку і на яких землях їх краще садити. Повстало так зване агрономічна наука, що допомагає сільським господарям розібратися у всіх цих питаннях.

Розвинулася наука і про добрива, про те, як повертати землі ті корисні речовини, що їх вбирають у себе з ґрунту рослини, зменшуючи тим родючість землі і добрий ріст дальших посівів. Угноєння земель було відоме давно. Але наукове застосування добрив, особливо штучних — це досягнення останніх десятиліть. Внесення в землю фосфорних та азотних добрив набагато підвищує врожай сільсько-господарських рослин.

Широко розвинулись також різні способи хемічної боротьби з шкідниками рослин, що нищать посіви, а також добір найкращих гатунків рослин — так звана селекція.

Застосування машин, хемічних добрив, селекції, заведення правильної сівозміни привели до надзвичайного збільшення врожаїв сільсько-господарських культур у всьому світі. Це стосується як хліборобства, так і городництва й садівництва.

Робота в галузі поліпшення порід тварин та запровадження раціонального кормового раціону спричинилась до підвищення удоїв молока й збільшенню убойної ваги худоби.

Техніка в сільському господарстві не спинилася лише на найкращому використанні придатних земель. Кожного року в усьому світі провадиться осушування боліт, які перетворюються на врожайні землі, інші землі, навпаки, зрошуються і також стають придатними до обробки. Для зрошування земель тепер будують великі споруди, які зберігають воду і в разі потреби подають її на лани.

Розвиток техніки привів до того, що деякі країни, багаті на корисні копалини, спеціалізувалися на продукуванні промислових товарів, інші ж, багаті на великі простори родючих земель, спеціалізувалися на виробництві сільсько-господарських продуктів. Розвиток суходільного й морського транспорту уможливило такий поділ праці, бо за його допомогою у всьому світі відбувається безперервний і інтенсивний обмін поміж усіма країнами. Цей обмін тісно пов'язує всі країни світу між собою і об'єднує господарства різних народів у світове господарство. Все це стало можливим лише в наслідок розвитку техніки.

Описані вище технічні винаходи зовсім змінили лице нашої землі. Людина, як то кажуть, повністю підкорила собі природу, а краще сказати підпала закони, які діють в природі, і зуміла поставити їх собі на службу.

ЗМІСТ.

Яр. Барановський: Український націоналізм в боротьбі	1
Ю. Артюшенко: Кривавий шлях змагань	6
М. Сціборський: Націократія	13
М. Дольницький: Україна — наш рідний край	58
Д. Дорошенко: З галерії українських міст	69
І. Крицький: Коротка історія України	83
С. Гафинець: Українська література	92
В. Сокирка: Нарис історії української культури	101
О. Ващенко: З мурів неволі	111
М. Василів: Досягнення техніки	121

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що приносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно 3 РМ. В цій сумі є і за „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Чвертьрічно 3 РМ.
- V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжки й брошури в технічного знання.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки в церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети велетнів України, тривуби, листівки, гасла, відзнаки, тощо.

Гроші василайте виключно нашими чеками: Число конта Поштової Щадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Іен. Іубернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitel'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„ПРОБОЄМ“, Prag XIV-65, Postfach 3.